

**İKİ ASKERİ DARBE ARASI DÖNEMDE
TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI
(1960-1980)**

(Yüksek Lisans Tezi)

Ahmet KARACA

Kütahya – 2010

T.C.
DUMLUPINAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
Sosyoloji Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

**İKİ ASKERİ DARBE ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN
ORTADOĞU POLİTİKALARI (1960–1980)**

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Hasan DURAN

Hazırlayan:
Ahmet KARACA

Kütahya- 2010

Kabul ve Onay

Ahmet KARACA'nın hazırladığı "İki Askeri Darbe Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1960-1980)" başlıklı Yüksek Lisans tez çalışması, jüri tarafından lisansüstü yönetmeliğinin ilgili maddelerine göre değerlendirilip oybirliği / oyçokluğu ile kabul edilmiştir.

.../...../2010

	İmza	
	Kabul	Red
Yrd. Doç. Dr. Hasan DURAN (Danışman)		
Doç. Dr. Abdullah YILMAZ		
Yrd. Doç. Dr. Fatih DEMİRCİ		

Prof. Dr. Ahmet KARAASLAN

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

Yemin Metni

Yüksek lisans tezi olarak sunduğum “İki Askeri Darbe Arası Dönemde Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları (1960-1980)” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım kaynakların kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

..../..../2010

Ahmet KARACA

Özgeçmiş

26.09.1978 yılında Erzincan'da doğdu. İlköğretim, Ortaöğretim ve Lise eğitimini Erzincan'da tamamladıktan sonra Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji bölümünden 2002 yılında mezun oldu. Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Ana Bilim Dalında yüksek lisans eğitimine başladı. Dumlupınar Üniversitesi Sosyoloji Anabilim Dalında yüksek lisans eğitimine halen devam etmektedir.

ÖZET

İKİ ASKERİ DARBE ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE’NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI (1960-1980)

KARACA, Ahmet

Yüksek Lisans Tezi: Sosyoloji Ana Bilim Dalı

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Hasan DURAN

Aralık, 2010, 169 sayfa

Bu araştırmada, Türkiye’nin yaşadığı iki askeri darbe ve bir muhtıra döneminde Ortadoğu ülkelerine yönelik dış politikalarının analizi ve bu politikaların siyasi, ekonomik, kültürel sonuçları ele alınmaktadır. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin tarihi arka planı da göz önünde bulundurularak bütüncül bir çerçeve oluşturmak temel amaçtır. Bu dönemdeki Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine yönelik politikaları iç politika dış politika etkileşimi çerçevesinde ele alınmıştır. Bu dönemde kamuoyunun Türk dış politikası üzerindeki belirleyiciliği göz önünde bulundurulduğunda Türkiye’nin siyasal kültürünün kökleri incelenmeden ve iç politikadaki gelişmeler ele alınmadan bu dönemdeki Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini değerlendirmek gerçekçi olmaktan uzak kalacaktır. Atatürk döneminde reform ve inkılaplar yoluyla stratejik bir değişim geçiren Türk dış politikası, daha sonraki dönemlerde ise taktiksel açıdan farklılık göstermiştir. Türkiye, bazen Ortadoğu’dan uzaklaşmakta bazen de Ortadoğu’ya yakınlaşma içine girmektedir. Yani Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikaları tutarsız ve çelişkili bir görüntü içindedir. Bu durum dönemin şartları karşısında uygulanan taktiklerden kaynaklanmaktadır. Bu duruma yol açan etkenlerden biri de iç politikada meydana gelen gelişmelerdir. Ülkelerin iç politikalarında yaşanan olaylar dış politikayı da ister istemez etkilemektedir. Hatta bazen dış politikanın yönü iç politik gelişmeler doğrultusunda değişebilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Diplomasi, Dış Politika, Kimlik, Ortadoğu, Siyasal Kültür.

ABSTRACT**THE MIDDLE EAST POLICIES OF TURKEY BETWEEN TWO MILITARY
COUP PERIOD (1960-1980)****KARACA, Ahmet****Postgraduate Thesis: Department of Sociology****Thesis Advisor: Assistant Professor Doctor Hasan DURAN,
December, 2010, 169 pages**

In this thesis, the analysis' of the foreign policies of Turkey for Middle East countries and the political, economical and cultural results of this policy are handled. It's main purpose is to set off a totally framework by taking into consideration historical background of Turkey–The Middle East relations. In this period, policies of Turkey's The Middle East is discussed in terms of domestic–foreign policy interaction. During this period, in view of the fact that decisiveness of public opinion. Turkey-The Middle East relations is unrealistic without handle Turk politic culture's roots and domestic political developments. In subsequent periods Turk foreign policy in subsequent periods strategically have differed from after it changed through reforms and revolutions in Atatürk period. Turkey have adopted occasionally out of The Middle East policies and occasionally close to The Middle East policies. Therefore, The Middle East policies of Turkey is inconsistent and conflicting. This circumstance results from applied tactics in front of condition of period and occurring developments in domestic policy. Events in domestic policies of countries effect foreign policy as well. Even direction of foreign policy may change toward domestic politic developments.

Key Words: Diplomacy, Foreign Policy, Identity, The Middle East, Political Culture.

İÇİNDEKİLER

	<u>Sayfa</u>
ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISLATMALAR LİSTESİ.....	x
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DİPLOMASİ-KÜLTÜR İLİŞKİSİ VE DIŞ POLİTİKANIN KÜLTÜREL TEMELLERİ

1.1. DİPLOMASİ, KÜLTÜR VE DIŞ POLİTİKA KAVRAMLARI.....	8
1.1.1. Diplomasi	8
1.1.2. Dış Politika.....	12
1.1.3. Kültür	14
1.1.3.1. Kültür-Kimlik İlişkisi.....	14
1.1.3.1.1. Kimlik ve Ulusal Kimlik.....	15
1.1.3.1.2. Ulusal Kimlik- Dış Politika İlişkisi.....	16
1.1.3.2. Kültür-Diplomasi ve Dış Politika İlişkisi.....	23
1.2. SİYASAL KÜLTÜR VE TÜRKİYEDE SİYASAL KÜLTÜR.....	24
1.2.1. Siyasal Kültür.....	24
1.2.2. Türkiye’de Siyasal Kültür	25
1.2.2.1. İktidar Kültürü.....	29
1.2.2.2. Muhalefet Kültürü	32

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’NİN VE ORTADOĞU’NUN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE JEOKONOMİK ÖNEMİ

2.1. ORTADOĞU’NUN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI VE SINIRLARI.....	37
--	-----------

2.2. ORTADOĞU'NUN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ.....	38
2.2.1. Jeopolitiğin Tanımı	39
2.2.2. Jeostratejinin Tanımı.....	40
2.2.3. Ortadoğu' nun Jeopolitik, Jeostratejik Konumu ve Önemi.....	40
2.4. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ	47
2.5. TÜRKİYE VE ORTADOĞU'NUN JEOKONOMİK ÖNEMİ.....	53

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE- ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

3.1. CUMHURİYETE KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ	60
3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- ORTADOĞU İLİŞKİLERİ.....	67
3.2.1. Atatürk Dönemi (1923–1938).....	67
3.2.2. İnönü Dönemi (1938–1950).....	78
3.2.3. Demokrat Parti Dönemi (1950–1960).....	87

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

İKİ ASKERİ DARBE ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI (1960-1980)

4.1. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ'NİN TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	98
4.2. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ (1960-1980).....	101
4.2.1. 1960–1980 Yılları Arası Dönemde Türkiye-Ortadoğu İlişkilerini Etkileyen Faktörler	101
4.2.1.1. Ordu-Dış politika İlişkisi	102
4.2.1.2. Dış Politikaya Tarafsızlık İlkesinin Yansımaları	105
4.2.1.3. Laiklik Tartışmaları.....	106
4.2.1.4. İdeolojik Kutuplaşmalar Ve İktidarların Süreksizliği	109
4.2.1.5. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri.....	111

4.2.1.6. Filistin Sorunu ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri	114
4.2.2. 1960-1965 Yılları Arası Dönem.....	115
4.2.3. 1965-1971 Yılları Arası Dönem.....	120
4.2.4. 1971-1973 Yılları Arası Dönem.....	126
4.2.4.1. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın İç ve Dış Sebepleri	127
4.2.4.2. 12 Mart Muhtırası'nın Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Yansımaları ..	128
4.2.5. 1974-12 Eylül 1980 Yılları Arası Dönem.....	129
4.3. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN SOSYO-POLİTİK VE SOSYO- EKONOMİK BOYUTLARI	131
SONUÇ VE DEĞERLENDİRME	135
KAYNAKÇA	141
DİZİN	155

KISLATMALAR LİSTESİ

ABD	Amerika Birleşik Devletler
ACF	Arap Cumhuriyetleri Federasyonu
AID	Uluslararası Kalkınma Teşkilatı
Akt.	Aktaran
AP	Adalet Partisi
A.T	Ayın Tarihi
BAC	Birleşik Arap Cumhuriyeti
BM	Birleşmiş Milletler
BMGK	Birleşmiş Milletler Genel Kurulu
BPK	Bölgesel Planlama Komitesi
C.	Cilt
CENTO	Merkezi Antlaşma Örgütü
CKMP	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
CMP	Cumhuriyetçi Millet Partisi
Çev.	Çeviren
CHP	Cumhuriyet Halk Partisi
D.B.B	Dışişleri Bakanlığı Belleteni
DP	Demokrat Parti
DPT	Devlet Planlama Teşkilatı
Der.	Derleyen
Ed	Editör
FKÖ	Filistin Kurtuluş Örgütü
IDA	Uluslararası Kalkınma Birliği
İTC	İttihat ve Terakki Cemiyeti
İKÖ	İslam Konferansı Örgütü
İKY	İslam Konferansı Yasası
İOP	İslam Ortak Pazarı
KTFD	Kıbrıs Türk Federe Devleti
MBK	Milli Birlik Komitesi
MC	Milletler Cemiyeti
MC	Milliyetçi Cephe

MKP	Milli Kalkınma Partisi
MLF	Çok Taraflı Nükleer Güç
MP	Millet Partisi
NATO	Kuzey Atlantik Paktı
OAPEC	Petrol İhraç Eden Arap Ülkeleri Örgütü
ODK	Ortadoğu Komutanlığı
ODSO	Ortadoğu Savunma Organizasyonu
OEEC	Avrupa İktisadi İşbirliği Teşkilatı
OPEC	Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü
RCD	Kalkınma İçin Bölgesel İşbirliği
S	Sayı
SBE	Sosyal Bilimler Enstitüsü
SİSAV	Siyasi ve Sosyal Araştırmalar Vakfı
Ss	Sayfa Aralığı
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
TBMM	Türkiye Büyük Millet Meclisi
Vd.	Diğerleri
YTP	Yeni Türkiye Partisi

TEZ METNİ

GİRİŞ

Türkiye ve Ortadoğu, dünya coğrafyasının jeopolitik açıdan en önemli bölgesi olarak dikkati çekmektedir. Bölge, gerek jeopolitik konumu ve bu konumundan kaynaklanan jeostratejik özellikleri ile birlikte jeoekonomik açıdan sahip olduğu yer altı zenginlik kaynakları ile de tüm dünyanın dikkatini çekmiştir ve çekmeye de devam etmektedir. Ortadoğu, coğrafi konumu itibariyle dünyanın en eski kıtalarının kesiştiği bölgede bulunmaktadır. Bu özelliği ile Ortadoğu bölge olarak Doğu-Batı kültürlerinin karşılaştığı bölgedir. Türkiye ise Ortadoğu'nun Balkan yarımadası ve Avrupa kıtasına açılan kapısı konumundadır. Türkiye ile Ortadoğu devletleri arasında tarihten gelen ortak bir geçmiş söz konusudur. Bu ortak tarihi geçmişte Osmanlı yönetimi farklı bir yere sahiptir. Çünkü bölgenin tarihinde ilk ve en uzun süreli barış ve istikrar, Osmanlı'nın bölgeye egemen olması ile gerçekleşmiştir. Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra bölge devletlerinin çoğu, Batı devletlerinin manda yönetimleri altına girmişlerdir. Türkiye ise Kurtuluş Savaşı'nı kazanarak bağımsızlığını korumuştur.

Cumhuriyetin kurulmasından sonra Türkiye, bağımsızlığını kazanamayan ülkelerle Atatürk döneminde Batı devletleri üzerinden ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye, bağımsızlığını kazanmış olan ülkeler ile de direk diplomatik ilişkilerde bulunmuştur. Türkiye'nin iç politikadaki temel hedefi: "Batı'nın muasır medeniyet seviyesine erişmek" ti. Bu stratejik amaç aynı zamanda Türk dış politikasında da Batı ülkeleri ile diplomatik işbirliği gerçekleştirme hedefini de belirlemiştir.

Ortadoğu bölgesi, insanlık medeniyeti tarihinin başladığı bölge olarak bilinir. Ortadoğu'nun tarihinde oldukça farklı kültür ve medeniyetlerin yaşadığı bilinmektedir. Bu özelliğiyle Ortadoğu, insanlık tarihinde çok önemli bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Ortadoğu'nun bir diğer özelliği ise semavi dinlerin de bu bölgede ortaya çıkmış olması ve dünyaya da bu bölgeden yayılmış olmasıdır.

Birinci Dünya Savaşı öncesi dönemde İttihat ve Terakki Partisinin yönetimi ele alması ve milliyetçilik ideolojisi doğrultusunda hareket etmesi, bölge halklarının (özellikle Arapların) Osmanlı yönetimine karşı olan bağlılık duygularını zayıflatmış ve bazı Araplar tarafından, Arap milliyetçiliği ideolojisi (milliyetçilik ideolojisi ilk olarak Suriye ve Lübnan'daki gayrimüslim Araplar tarafından) savunulmuştur. Osmanlı'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması ve savaş sonunda mağlup devletler arasında yer

alması, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin tarihi seyri açısından bir kırılma noktası oluşturmuştur.

Osmanlı Devleti'nin fiilen ve hukuken sona erdiği Anadolu topraklarında etnik kökeni salt Türk olmamakla birlikte ağırlığını Türklerin oluşturduğu millet, kurtuluş mücadelesi vererek 1923 yılında bağımsız yeni bir Türk Devleti kurmuştur. Yeni Türk Devleti, her ne kadar Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi verse de modernleşme projesiyle yönünü Batı'ya çevirmiş bulunmaktadır. Bu durumu Baskın Oran şöyle özetlemiştir: “Birinci amaç Batı'yı kapıdan kovmak, ikinci amaç ise pencereden geri almak anlamına gelir.” (Oran, 2002: 51). Yeni Türk devletinin temel stratejik hedefi olan “Batı'nın muasır medeniyet seviyesi”ne erişme gayesi hem iç politikada hem de dış politikada asıl hedef olarak görülmüştür.

Atatürk dönemi Türk dış politikasının ilk ve en önemli ilkesi: “Yurtta sulh, cihanda sulh” dur. Türkiye, Atatürk döneminde bu ilkeyi başarıyla takip etmiş ve diğer ülkelerle diplomatik ilişkilerinde bu ilkeye öncelik vermiştir. Türkiye, dış politikasında her zaman barıştan yana tavır takınmıştır. Türk dış politikasının diğer bir ilkesi ise gerçekçiliktir. Türk dış politikasının oluşturulma sürecindeki en temel ilkelerinden bir diğeri de hukuka bağlılık anlayışıdır. Bu ilkeler, Türkiye'nin stratejik hedefi açısından birbirleriyle bir bütün oluşturmaktadır. Taktiksel uygulamalarda ise bu ilkeler arasında bir kopukluk ya da bağlantısızlık söz konusu olmaktadır.

Atatürk sonrası dönem (özellikle İnönü dönemi) küresel krizin yoğun olarak hissedildiği dönemdir ve bu dönemde Türk dış politikası, Atatürk dönemine göre pasif bir özellik sergilemiştir. Bu durumun ortaya çıkışındaki temel etken “Batı'nın muasır medeniyet seviyesi”ne erişme amacıyla sapmanın ortaya çıkması ve yerine Batı'ya aşırı bir biçimde bağlanma anlayışının yerleştirilmesidir. Türk dış politikası açısından İnönü dönemi dış politika uygulamalarının en belirgin yönü uluslararası gelişmelerden (Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girmemesinde görüldüğü gibi) uzak kalmaktır. Yani tarafsızlık anlayışı doğrultusunda hareket edilmiştir. Menderes'in iktidara geldiği dönemde (1950'li yıllarda) ise Atatürk'ün dış politika anlayışı doğrultusunda dış politika uygulamaları şekillendirilmiştir.

Menderes'in iktidarı zamanında, İnönü döneminde izlenen ve tarafsızlık anlayışına dayandırılan dış politika yaklaşımı yerine hem aktif hem de bu aktifliği kendi

inisiyatifi ile belirleme anlayışı tercih edilmiştir. Menderes'in bu dış politikayı değiştirme çabaları 27 Mayıs 1960 tarihinde gerçekleştirilen askeri darbeye ortadan kaldırılmıştır. Bu dönemde uygulanan Türk dış politikası üzerine Haluk Gerger'in şöyle bir değerlendirmesi vardır: “Zamanla Batı'ya, kültürden siyasete, ekonomiden stratejiye, her alanda bağımlılaşmak, dış politikanın gerçek anlamda ulusal çıkarlardan, karar alma özgürlüğünden ve alternatiflerden soyutlanmasına neden olmuştur” (Gerger'den Akt. Demir, 2007: 5).

Yeni Türk devleti, yönetim biçimi olarak cumhuriyeti seçmiştir. Bu çerçevede egemenlik modeli olarak da demokrasi tercih edilmiştir. Yani yöneticileri halk seçimler aracılığıyla belirleyecektir. Demokratik yönetim biçimlerinde iktidarın meşruluğu kadar muhalefet de meşru görülmektedir. Türkiye'de, Batı'dan model olarak alınan siyasal kültür (özellikle iktidar-muhalefet ilişkisi açısından) sağlıklı bir temel üzerine inşa edilememiştir. Bunun temel nedeni ise yeni devlet modelinin eski sosyo-kültürel yapı üzerine inşa edilmek istenmesidir. Sosyolojik açıdan esaslı bir değişimin yerli yerine oturması uzun bir süreçte gerçekleşebilmektedir. Bu açıdan bakıldığında Türkiye'de siyasal kültürün henüz istenen seviyeye gelemediği görülmektedir. Özellikle iç politika ile ilgili konularda iktidar- muhalefet ilişkilerinde çatışma ve gerginlikler eksik olmamıştır. İktidar-muhalefet ilişkilerinde ülke çıkarlarından çok partilerin iktidarı ele geçirme ve iktidarın imkanlarından yararlanma anlayışı ön plana çıkmıştır.

Dış politikada ise 1960 askeri darbesine kadar olan dönemde iktidarın dış politika uygulamalarına yönelik eleştiriler söz konusu olmamıştır. Bunun temel nedenleri olarak ilkin çok partili hayata geçmeden önce muhalif partilerin bulunmamasıdır yani muhalefetin yokluğudur. İkincisi ise modernleşme projesini uygulamaya sokan ve devlet yönetiminde son bir asırdır etkin konumda bulunan bürokrasinin, Batı siyasal kültüründe meşru görülen muhalefete karşı hoş görüyle yaklaşmaması ve muhalefetin iktidara gelmesini hazmedememesidir. Kısaca modernleşmeyi gerçekleştiren seçkin elitler, kendilerini devletin yegane sahibi olarak görmektedirler. İlginç olan nokta ise çok partili hayata geçiş döneminde muhalefet ile iktidarın el değiştirmesine karşın dış politika uygulamalarında stratejik hedefte bir sapma söz konusu değildir. Ancak dönemin muhalefet partisi olarak iktidara gelen DP'nin dış politika uygulamalarına yönelik gerek muhalefet partileri gerekse basın

tarafından herhangi bir eleştiri yapılmamıştır. Ancak 1960 darbesinden sonra DP'nin dış politikası sorgulanmış ve Batı'ya aşırı bağımlı olduğu ileri sürülerek eleştirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası arenada ortaya iki kutuplu bir yapı çıkmıştır. Uluslararası alanda bu yapının ortaya çıkmasına neden olan süper güçler arasında meydana gelen Soğuk Savaş sürecinde Türkiye Batı bloğu tarafında yer almak için çeşitli diplomatik ilişkiler ağına girmiştir. Türkiye'nin bu tercihi aslında stratejik temel hedeflerinin bir yansımasıdır. Türkiye'nin 1949'da İsrail devletinin bağımsızlığını tanınması, 1950'de Kore Savaşı'na asker göndermesi, 1952 yılında NATO'ya üye olması ve daha sonra 1955 yılında Amerika ve İngiltere'nin öncülüğünde oluşturulan ve imzalanan Bağdat Paktına katılması gibi diplomatik faaliyetlerini bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

Yine aynı dönem içerisinde Türkiye, Ortadoğu ülkelerinden bazıları ile (Irak, İran ve Pakistan gibi) diplomatik ilişkiler kurmuş ve bu ilişkilerini sürdürmüştür. Türkiye, bazı Ortadoğu ülkeleriyle de ya hiç diplomatik ilişkide bulunmamış ya da bu ülkelerle diplomatik ilişkiler en alt düzeyde kalmıştır. Bu durumun nedeni ise ideolojik açıdan Ortadoğu ülkelerinin bir kısmının Türkiye ile zıt kutupları desteklemeleri gösterilebilir. Diğer bir durum da bazı Ortadoğu ülkelerinin ve Türkiye'nin güvenlik kaygılarının farklı oluşudur. Mısır ve Suriye gibi devletler için ABD tehdit olurken Türkiye, Irak ve İran için SSCB tehdit oluşturmuştur. Bu tehdit ve düşmanlık algılamasından kaynaklanan farklılık Türkiye-Ortadoğu ilişkilerine yansımıştır. Hatta bu dönemde Türkiye ile bazı Ortadoğu ülkeleri iki zıt kutbun destekçileri olarak Soğuk Savaş sürecinde birbirlerine mesafeli kalmışlardır. Bu durum Soğuk Savaşın sona ermesine kadar sürmüştür.

Türkiye'de meydana gelen askeri darbeler, dış politika uygulamalarını da etkilemiştir. Bu nedenle darbeler dönemi (özellikle 1960 ve 1980 askeri darbeleri) Türk dış politika tarihi açısından kilit konumdadır. 27 Mayıs 1960'ta gerçekleştirilen askeri darbe sonrasında Menderes'in Ortadoğu'ya yönelik olarak geliştirdiği diplomatik projesi ortadan kaldırılmıştır. Böylece İnönü döneminde (1938-1950) dış politika anlayışına damgasını vuran pasif ve tutarsızlık durumunun yeniden Türk dış politikasında görülmesine zemin hazırlanmıştır. Çünkü Türkiye, dış politika açısından tekrar içe kapanma eğilimi göstermiştir. Türkiye'de meydana gelen askeri darbeler Türk

dış politikasındaki tutarsızlık ve istikrarsızlık niteliklerini daha farklı boyutlarda da pekiştirmiştir. 1960 askeri darbesi ile 1980 askeri darbesi arasında geçen dönemde Türkiye'nin iç politikasındaki gelişmeler, hükümetlerin kısa ömürlü olmasına ve ideolojik kutuplaşmalara yol açmıştır. Bütün bu yaşanan olaylar dış politikada sağlıklı ve gerçekçi politika oluşturulmasına engel teşkil etmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında dış politika uygulamaları açısından istikrarsızlık ve tutarsızlık net bir biçimde görülmektedir.

Bu araştırmanın amacı, 1960–1980 yılları arası dönemde meydana gelen Türk dış politikasının temel dinamiklerini iç ve dış gelişmeler çerçevesinde ortaya koymak ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının çeşitliliğini, bu politikaların benimsenmesinde etkili olan iç ve dış faktörleri, sosyo-ekonomik, kültürel ve tarihsel yönleriyle ortaya koymaktır. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarında belirleyici olan unsurlar tarafsızlık ve laiklik ilkeleridir. Tarafsızlık anlayışının yanlış uygulanması, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde inişli çıkışlı bir görüntünün ortaya çıkmasına neden olmuştur. Diğer bir faktör ise laiklik ilkesidir. Türkiye, anayasasında yer alan laiklik ilkesini sadece İKÖ toplantılarına katılmadan önce göz önünde bulundurmamıştır. 1960-1980 askeri darbeleri arasında iktidara gelen hükümetlerin Ortadoğu'ya yönelik olarak geliştirdikleri politikalarının tutarlı ve başarılı olmadığı görülmektedir. Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları ya Batı blokunun (ABD ve Avrupa) ya da Doğu blokunun (SSCB) etkisinde kaldığı görülmektedir. Türkiye-İsrail ilişkileri, bölge ülkelerinin Türkiye ile yakın işbirliğine girmelerinde engelleyici rol üstlenmiştir.

Bu çalışma dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde diplomasi, dış politika, kültür, siyasal kültür, dış politika- kültür ilişkisi konuları açıklanmaya çalışılacaktır. İkinci bölümde ise Türkiye'nin ve Ortadoğu'nun bölgenin tarihi içinde yeri ve uluslararası ilişkiler açısından jeopolitik konumu, jeostratejik ve jeoekonomik önemlerine değinilecektir. Üçüncü bölümde, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin tarihi seyri olarak açıklanmaya çalışılacaktır.

Dördüncü bölümde 1960- 1980 arası dönemde Türkiye- Ortadoğu ilişkilerini etkileyen temel faktörler açıklanmaya çalışılacaktır. Yine bu bölümde Türkiye'de meydana gelen askeri darbeler ve bu darbelerin Türk dış politikasına yansımaları ile bu

dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri ve bu ilişkileri etkileyen faktörler incelenecektir. Diğer yandan iki askeri darbe arası dönemde Türkiye Ortadoğu ilişkilerinin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik boyutu da ele alınacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM
DİPLOMASİ-KÜLTÜR İLİŞKİSİ VE DIŞ POLİTİKANIN KÜLTÜREL
TEMELLERİ

1.1. DİPLOMASİ, KÜLTÜR VE DIŞ POLİTİKA KAVRAMLARI

1.1.1. Diplomasi

A. Kavram

Diplomasinin çeşitli tanımları ve anlamları söz konusudur. Bu çeşitli tanımlara rağmen diplomasinin genel niteliği, dış politikanın uygulama sahası olduğunu göstermektedir. Bu tanımlar dar ya da geniş çerçevede ele alınabilir. Geniş çerçevede diplomasi; uluslararası ilişkiler veya uluslararası ilişkileri düzenleyen antlaşmaların tamamı olarak tanımlanmaktadır. Diplomasi, devletin sahip olduğu coğrafi sınırların dışına yönelik yani sınır ötesi politikalarının uygulama sahasıdır. Kısaca diplomasi, dış politikada strateji geliştirme ve uygulama yöntemlerinden oluşmaktadır. Tayyar Arı'nın yaptığı tanıma göre diplomasi ulusal gücü oluşturan farklı unsurların uluslararası alanda meydana gelen ve ulusal çıkarı bağlayan sorunlarda en üst düzeyde kullanabilme yetisi ve sanatıdır (Arı, 2004a: 135). Diplomasi diğer bir ifade ile bir hükümetin belli konulardaki kanı ve görüşlerini doğrudan doğruya öteki devletlerin karar vericilerine iletmesi süreci olarak da tanımlanmaktadır (Gönlübol, 1979:107).

Uluslararası ilişkiler alanının önde gelen uzmanlarından sayılan Harold Nicolson da diplomasiyi dar ve geniş çerçevede olmak üzere tanımlamıştır. Nicolson'un dar anlamındaki tanımında diplomasi, hükümetler arasında ve hükümetlerin resmi elçileri olan diplomatlar vasıtasıyla kurulan iletişim, haberleşme ve görüşme süreçleri olarak tanımlanmıştır. Hatta diplomasinin bu tanımı çerçevesinde diplomatlar hakkında şu özlü söz yaygın olarak kullanılmaktadır: “ülkesini seven namuslu birinin yalan söylemesi sanatı”. Geniş anlamındaki diplomasi ise herhangi bir ülkenin dış politikada kullandığı metod ve teknikler bütünüdür (Sönmezoğlu, 2000: 323-324).

Diplomasinin farklı anlamları hakkında daha farklı görüşler de ileri sürülmektedir: Uluslararası politika ve dış politikanın yürütülme şekli veya yöntemidir. Dar anlamında ise diplomasi, Dışişleri bakanlığı ve ona bağlı büyükelçilikler tarafından yürütülen milletlerarası ilişkiler bütünü olarak ifade edilmektedir (Arı, 2004a: 306).

Diplomasiye yönelik başka bir tanımlama ise şöyledir:

“Ancak diplomasiyi; diğer ulusların amaç ve hedeflerini, güçlerini değerlendirerek, izlenen stratejinin amaçlarına ulaşmak için bu ilişkileri kullanmak, karşı tarafı yönlendirmek gibi işlevlerle birlikte düşünmek, hatta salt bu görevlerin yerine

getirilmesinin ötesinde, gerekirse kişisel dostluklarla amaca yönelik kamuoyu oluşturma çabalarını da dahil edebileceğimiz geniş bir mücadele alanı olarak anlamak daha doğru olacaktır”(Toklu, 2006: 359–360).

Bu son tanımlamada görüldüğü gibi diplomasinin sosyo-kültürel yapı ile ilişkisi var ve bu ilişki, diplomasinin geleceği üzerinde belirleyici bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kısaca diplomasinin oldukça farklı anlamları söz konusudur. Bu farklı anlamları çerçevesinde diplomasi de farklı kavramlarla birlikte kullanılmaktadır: genel anlamı çerçevesinde uluslararası diplomatik sorunlar, dünya diplomasi tarihi, diplomasi bölümü, çağdaş diplomasi, diplomasi tarihi, Avrupa diplomasisi, karşılaştırmalı diplomasi ve 20. yy diplomasisi gibi terimler yaygın bir biçimde kullanılmaktadır. Bu kavramlara modern diplomasi ile Osmanlı diplomasisi de eklenebilir. Diplomasi; uluslararası politikanın yürütülme yöntemi veya şekli olarak kullanıldığında ise daha farklı kavramlar da ortaya çıkmaktadır: diplomatik müzakerelerde izlenen yöntemler, ikili ve çok taraflı diplomasi diplomaside gelişmeler ve diplomatik müzakereler (Arı, 2004a: 306).

Diplomatik çözümler, sorunların barışçıl yöntemlerle çözülmesi, sorunların diplomatik yollarla çözülmesi ve diplomatik yaptırımlar gibi kavramlar ise diplomasinin savaş dışı barışçıl niteliği ile birlikte uluslararası sorunların çözümünde savaşın karşısında alternatif bir çözüm yolu olduğunu göstermektedir (Arı, 2004a:307).

Bu açıdan dış politika ya da diplomasi incelemelerinde gerek kültürel yapı ve gerekse bu yapıda yaşanmakta olan değişim sürecinin ve bu süreçten kaynaklanan olumlu-olumsuz durumların incelenmesi gerekmektedir. Bu durumlar perspektifinden kültürel yapının ve bu yapıda meydana gelen değişim sürecinin dış politikaya (olumlu ya da olumsuz) katkısının incelenmesi bu açıdan önem arz etmektedir. Hatta bu noktada ortaya çıkan diplomasinin değişik bir uygulama alanı karşımıza çıkmaktadır: kültürel diplomasi. Kültürel diplomasi; bir devletin kendine yakın gördüğü devlet üzerinde kamuoyu oluşturma yoluyla kültürel yoldan o devleti tesiri altına almak için dış politikasında uygulamaya soktuğu diplomatik çaba ve yöntemlerden oluşmaktadır. Kültürel diplomasi, daha çok devletin diplomasi sahasında uzun vadeli çıkarları konusunda diplomatik bir seçenek olarak uygulama sahasına sokulmaktadır. Bu noktada

toplumların siyasal olarak motive edilmeleri görüldüğü kadar kolay olmamaktadır (Sönmezoğlu, 2000: 361).

Kültürel diplomasi uygulamalarında oldukça çeşitli yöntemler vardır. Fakat bu yöntemler arasında dil ve eğitim unsurları oldukça dikkat çekmektedir. Bir ülkenin başka bir ülke üzerinde diplomatik etki oluşturmasının en etkili ve öncelikli yöntemi o ülkeye kendi dilini konuşmayı kabul ettirmesidir. Dilin benimsetilmesi için kültürel eğitimin de oldukça geniş bir çerçevede yaygınlık kazanması önem arz etmektedir. Bu durum ise eğitim faaliyetlerinin, klasik anlamının ötesinde daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Kültürel diplomasiyi yöntem olarak en iyi uygulayan devletler sömürgeci devletler olmuştur. Bu devletlere ek olarak farklı nitelikleri ile ön plana çıkan devletler de bu uygulamadan yararlanma yoluna gitmektedirler (Sönmezoğlu, 2000: 362).

Kısaca diplomasi'nin farklı terimlerle birlikte kullanılması, diplomasi'nin farklı niteliklerini, anlamlarını ve boyutlarını ortaya çıkarmaktadır.

B. Diplomasi'nin Tarihsel Gelişimi

Diplomasi'nin tarihi seyrine gelince, diplomasi müessesesi oldukça eskidir. Kavram olarak diplomasi ise çok eski bir kavram değildir. Diplomasi kavramı XVII. Yüzyılın sonlarında ortaya çıkmıştır (İkizer, 1964: 70). Buna karşılık Mısır, Roma, Helen ve Doğu medeniyetlerinde ve tarihin ilk dönemlerinden itibaren diplomatik yöntemler bugünkü modern anlamında olmasa bile uygulanmıştır. Diplomatik yöntemlerin başında ise devletlerarası ilişkileri yürütmek ve düzenlemek üzere elçi gönderilmesi gelmektedir. O dönemde elçi olarak gönderilenler, geçici olarak yani görevlerini yerine getirinceye kadar elçi sıfatını taşımaktaydılar. Yani diplomasi henüz bir meslek niteliğini kazanmamıştı ve bu dönemde elçi olarak gönderilenler de modern anlamda profesyonel diplomat niteliğine sahip değildiler. Elçilik görevi daimi temsilcilik niteliği taşımamaktaydı. Elçi olarak görevlendirilenler, gönderildikleri ülkelerde sürekli olarak ikamet etmemekteydiler. Gönderilen elçi de belirli işlerin halledilmesi için gönderilirdi (İkizer, 1964: 70-71). Modern anlamında ise diplomasi, Avrupa'da XVI.yy'da İtalya'da yaşanan Rönesans döneminin sonlarına doğru ortaya çıkmıştır. Yani diplomasi İtalya'da XVI. Yüzyılın başlarında meslek olarak daimi temsilcilik haline gelmeye başlamıştır (İkizer, 1964: 70).

İtalya şehir devletlerinin modern diplomasi uygulamaları çerçevesinde diplomatik uygulamaları başlatmalarına yol açan etken ise ülkenin coğrafi, askeri ve ekonomik bakımdan içinde bulunduğu durumdur. Daha önceki dönemlerde Avrupa’da modern biçimiyle diplomasi mevcut değildir. Bu dönemde İtalya’daki şehir devletlerinde görülen diplomasi de uzun süreli değildi, kısa süreli amaçlar için devreye sokuluyordu. Yani dönemin diplomatik uygulamaları, uzun vadeli plan ve uygulamalara dayanmamaktadır (Sönmezoğlu, 2000: 324). Dolayısıyla o dönemde diplomasi ve diplomatik uygulamalar oldukça farklıydı ve ‘diplomatik’ kelimesine yüklenen anlamlar da farklıydı; kurnaz, zalim, hilekar, desiseci ve entrikacı vb anlamlar yüklenmişti (Gönlübol, 1979:107–108).

Modern anlamı çerçevesinde diplomasi, güç dengesi ve bu denge ekseninde oluşan uluslararası sistemi ifade etmektedir. Bu çerçevede güç dengesi sistemleri, ilk çağlarda Eski Yunan’da, Rönesans İtalya’sının kent devletleri arasında ve son olarak da 1648 yılında imzalanan Vestfalya Barış Antlaşması’nın yürürlüğe koyduğu Avrupa devlet sisteminde görülmektedir. Güç dengesi çerçevesinde oluşmuş olan bu uluslararası sistemlerde dikkat çeken bir nokta, güç bakımından birbirine denk olan devletlerin varlığının uluslararası politika ya da diplomasi için yol gösterici bir kural haline getirilmiş olmasıdır. Bu sistemin entelektüel ve felsefi temellerinde, Aydınlanma Dönemi’nin en önde gelen belirli düşünürlerinin siyasi fikir ve inançlarının izlerini görmek mümkündür. Bu yaklaşımın geçersizliğini (güç dengesine dayalı olarak ortaya çıkan uluslararası sistem kastedilmektedir) ise o dönemde yaşanan uluslararası olaylar ve savaşlar ortaya koymaktadır (Kissinger, 2006: 13). Kısaca Avrupa’nın diplomasi anlayışı, ilk olarak ortaya çıktığı dönemin şartlarını ve düşünce sistemini yansıtmaktadır.

Yeni Türk devletinin dış politika kadrosu bulunmadığından, dış politika alanında Osmanlı Hariciye’sinde çalışmış olan deneyimli kişiler görevlendirilmiştir. Hatta cumhuriyetin dış politika kadrosunun üçte biri Osmanlı Hariciye’sinin personelinden oluşmaktadır. Diğer yandan da bu kadro aracılığıyla Osmanlı diplomasisinin temel stratejileri ve ustalıkları da cumhuriyet diplomasisine geçmiştir. Kurtuluş Savaşı’nda Mustafa Kemal, bu diplomatik deneyimlerden yararlanmıştır (Oran, 2002: 75).

Türkiye'nin genelde dış politikasının oluşum sürecinde başlangıçta (cumhuriyetin kurulduğu dönemde ve tek partili yıllarda) liderler belirleyici olmuş, bir sonraki dönemde ise dışişleri bakanlığı aktif hale getirilmeye çalışılmış ve nihayet 27 Mayıs 1960 askeri darbesi sonrasında yeni dönemde de kamuoyu dış politikanın oluşum sürecinde etkili olmaya başlamıştır (Oran, 2002: 74).

Yani bir askeri darbe sonrasında dış politika yapımında kamuoyunun ya da halkın duygu, düşünce ve inançları dış politikanın yönünü tayin etmeye başlamıştır. Bu noktada hem devletin sahip olduğu resmi kimlik ya da devlet kimliği ile halkın sahip olduğu sivil kimlik dış politika üzerinde etkisini hissettirmektedir. Bu nedenle ilk olarak dış politika-kültür ilişkisinde ele alınması gereken en önemli konu kültür ve kimliktir.

Diplomasi de bir meslek ve kurum olarak zaman içinde ortaya çıkmış ve çeşitli değişimler geçirerek bugünkü son şekline ulaşmıştır. Tarihi gelişim süreci içinde diplomasi, toplumsal ihtiyaçlar hiyerarşisi içinde farklı dönemlerde öne çıkan toplumsal ihtiyacın giderilmesi zorunluluğunun sonucunda ortaya çıkmıştır. Diplomasi tarihinde meydana gelen bu değişim süreci, toplumsal değişim sürecine paralel olarak ortaya çıkmıştır. Sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişimler, diplomaside de değişimlere yol açmaktadır. Bu çerçevede diplomasi ile kültür arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. Uluslararası ilişkilerde milletlerin kültürel yapıları ve özellikleri, dış politika uygulamalarını şekillendiren temel etkenlerden biri olarak dikkat çekmektedir. Bu çerçevede dış politika-kültür etkileşiminin incelenmesi gerekmektedir. Bunun için de öncelikle kültür ve kültürün tanımına yer verdikten sonra diplomasi-kültür etkileşiminin analizi yapılacaktır. İlk olarak dış politikanın kısaca bir tanımına yer vermek gerekmektedir.

1.1.2. Dış Politika

Günümüzde iç politika ile dış politika arasında ayırım yapmak oldukça zorlaşmıştır. Kitlelerin siyasette ve kamuoyu üzerindeki etkinliğinin artması ile birlikte iç ve dış politika arasındaki ayırım giderek belirsiz hale gelmiştir. Bu noktada bir ülkenin dış politikası ile diğer bir ülkenin iç politikası arasında yakın bir ilişki söz konusu olabilmektedir (Sönmezoğlu, 2005: 223).

Bu konuda dış politika üzerine Ramazan Gözen makalesinde şunları ifade etmektedir: “Dış politika öylesi kompleks bir alandır ki, devletlerarası, toplumlararası ve sivil toplum grupları arası bağlantılar ve ilişkiler dikkate alınmadan anlaşılmaz, oluşturulamaz ve uygulanamaz. Bu komplekste de, dış politikanın nerede başladığı veya nerede bittiğini de anlayabilmek çoğu zaman mümkün değildir” (Gözen,2004: 7).

Dış politika kavramının tanımı ile ilgili olarak genel kabul gören bazı tanımlamalara yer vermek gerekmektedir. George Modelski'ye göre dış politika toplumların ya da devletlerin davranışlarını uluslararası ortama uydurmak veya diğer devletlerin davranışlarını etkilemek ve değiştirmek üzere oluşturdukları faaliyetler sistemidir. Kalevi Holsti'ye göre ise devletlerin dış dünyaya ilişkin davranışlarından oluşmaktadır. Manfred G. Schmidt ise dış politikayı bir devletin diğer devletlerle ve uluslararası veya ulus üstü örgütlerle ilişkilerini belirleyen siyasi karar süreci olarak tanımlamaktadır. Ernst-Otto Czempiel de dış politikayı farklı ülkelerin toplumları arasındaki politika olarak tanımlamıştır. Reimund Seidelmann'ın tanımına göre ise dış politika egemen devletlerin dış çevreleri karşısında çıkarlarını gerçekleştirdikleri davranışlar olarak belirtmiştir (İnat ve Balcı, 2007: 214-215).

Tayyar Arı'ya göre dış politika uluslararası siyasi sorunlara genel olarak devletlerin ya da herhangi bir devletin amaçları, hedef ve davranışları açısından bakar, bir devletin diğer devletlere karşı ya da uluslararası sisteme karşı tutumunu inceleyen bir disiplindir (Arı, 2004a: 48).

Dış politika, bir devletin kendi dışındaki devletlere karşı tutumlarından ve uygulamalarından oluşmaktadır. Devletlerarası ilişkileri belirleyen dış politika şu alanları kapsamaktadır; ekonomi, ticaret, hukuk, spor, kültür, siyaset vs. Bu durumdan anlaşılacağı üzere dış politikada bu alanlar üzerinde etkide bulunabildiği gibi bu alanların etkisine de maruz kalmaktadır (İşyar, 2009: 257).

Dış politika bir devletin ulusal çıkarlarının belirlediği amaçlara ulaşmak için diğer devletlerle ve uluslararası kurumlarla girdiği diplomatik, siyasi, hukuki ve ekonomik ilişkileri kapsamaktadır. Dış politikanın bu çok yönlülüğüne rağmen dış politika kavramı ile ağırlıklı olarak diplomasi ve siyasi ilişkiler anlamı kastedilmektedir (Dağ, 2004: 206).

1.1.3. Kültür

Bir milletin yaşama şekline kültür denilmektedir. Bu yaşama şeklini oluşturan maddi ve manevi unsurlar, o kültürün temel parçalarıdır (Kösoğlu, 2005: 28). Ziya Gökalp'e göre ise kültür salt manevi unsurlardan oluşmaktadır, maddi unsurlar ise medeniyeti oluşturur (Gökalp, 2001: 76). Edward Tylor'ın kültür üzerine geliştirdiği tanımda da kültür: manevi unsurlar (inançlar, örf ve adetler ile kurumlar) ile maddi unsurların (sanat, hukuk, din ve teknoloji) toplamından oluşmaktadır. Ayrıca Lunaçarski'nin geliştirmiş olduğu kültür tanımına göre ise: İnsanın kendisini ve çevresindeki bütün doğayı ıslah etmesine, insanın çevresini kendi ihtiyaçlarına uyarlayarak iyi içsel niteliklerinin tümünün bütünsel ve özgürce gelişimini sağlamasına ve onu gerçek ve yüksek mutluluğa yakınlaştırmasına yönelik insan koşul ve kazanımlarının bütünüdür (Çubukçu, 1994: 15).

Kültür kavramının ortak genel geçer bir tanımı olmamakla birlikte bu kavramın çeşitli tanımları ortak bir durumu belirtmektedir. Bu durumun temel nedeni olarak da kültürün kapsadığı alanın oldukça geniş olması gösterilmektedir (Bostancı, 2001: 18).

Kültür, her ne kadar sosyal yaşam içinde ortaya çıksa da salt sosyal yaşam tarafından biçimlendirilmemekte, aynı zamanda siyaset, ekonomi, tarih, antropoloji ve diğer alanlar da kültürün şekillenmesinde rol üstlenmektedir (Alexander, 1999: 47).

Bu son tanımlamaya göre dış politika da kültürle bağlantılıdır. Bu noktada dış politika-kültür ilişkisinin önemi ortaya çıkmaktadır. Dış politikanın kültürel boyutu ortaya konulmadan dış politikada ortaya çıkan durumları sağlıklı bir çerçevede değerlendirmek mümkün görünmemektedir. Dış politika-kültür ilişkisine geçmeden önce kültür-kimlik, kimlik ve ulusal kimlik, ulusal kimlik-dış politika ilişkilerine değinmek dış politikanın kültürel temellerini anlamak açısından önem arz etmektedir.

1.1.3.1. Kültür-Kimlik İlişkisi

Sosyo-politik yapıda kültür, en önde gelen unsurların başında yer almaktadır. Kültürün temelinde yer alan unsur ise kimliktir. Bu noktada kültür ve kimliğin analizine yer verilecektir. Öncelikle kültür-kimlik ilişkisine açıklık getirilmeye çalışılacak, sonrasında da bu ilişkinin dış politika üzerinde oluşturduğu etki açıklanmaya

çalışılacaktır. Kùltürler arasındaki farklılıkları ortaya çıkaran kimliktir. Kùltür-kimlik ilişkisinde her iki kavramı aynı anlamda kullananlar olduğu gibi bu kavramları birbirinden farklı olarak gören yaklaşımlar da mevcuttur. Kùltür çoğunlukla kimlikle eşdeğer gör÷lmektedir (Paksoy, 2005: 15). Bu yaklaşım çerçevesinde kùltür, kimliği meydana getirmektedir. Başka bir kùltür tanımlamasında da kùltür, kimliğin bağlamı şeklinde ifade edilmektedir (Tok, 2003: 68). Kısaca kùltür ile kimlik arasında oldukça güçlü bir bağın bulunduğu gör÷lmektedir.

Diğer yaklaşıma göre de kùltürle kimlik birbirinden farklı unsurlar olarak ele alınmaktadır. Kùltür ile kimlik arasında bağın olduğu bir gerçektir. Her bir insanı veya toplumu en yakınından başlayarak diğer insanlardan ya da toplumlardan ayıran nitelikler kimliğin temellerini oluşturmaktadır. Buna karşılık kimlik sadece farklılıklardan meydana gelmemektedir. Aynı zamanda kimliğin ortak paydaları da bulunmaktadır. Kimlik kavramında farklılıkların öne çıkarılması, kimliğin bireysel yönünü göstermektedir; ortak paydalar ise kimliğin toplumsal boyutunu ortaya koymaktadır (Güvenç, 2005: 3).

1.1.3.1.1. Kimlik ve Ulusal Kimlik

Kimlik bir bireye veya nesneye ait özelliklerin tamamını ifade etmektedir. Kimliği oluşturan özellikler değişim açısından iki farklı kategoride incelenmektedir: Bireyler ve toplumlar açısından kimlik kavramı ile ifade edilen özelliklerin bir kısmı değişime açıktır. Çünkü bu özellikler toplumsallaşma ve eğitim yoluyla kazanılmıştır. Dolayısıyla bu özellikler her an değişime uğrayabilmektedir. Diğer özellikler ise ‘can çıkar huy çıkmaz’ atasözü gereği değişime uğraması neredeyse hemen hemen imkansız olan özelliklerdir. Kimlik, bireylerin davranışlarını etkileyip değiştirdiği gibi toplumların da yapısal özelliklerini değiştirme konusunda oldukça etkili olmaktadır. Bu açıdan kolektif kimlikler de toplumun kabulüne bağlı olarak ortaya çıkar. Kolektif ya da toplumsal kimlik, bireysel kimlikten farklı olarak bireysel kimliklerin oluşumunda da etkili olabilmektedir. Bireysel kimlikler, toplumsal kimliğin nitelikleri ölçeğinde çeşitlilik arz eder. Nuri Bilgin’in de ifade ettiği gibi, “zamana göre kişisel veya kolektif kimlikler değişebilir ve farklı kimlikler aynı işlevi görebilir (Bilgin, 2003: 109).

Kimlik en çok tartışılan kavramların başında yer almaktadır ve kimliğin oluşumunda “öteki” oluşturma anlayışı bulunmaktadır. Kısaca kimlik, “ben ve öteki” ile “biz ve ötekiler” arasındaki farklılıklar esas alınarak belirlenmektedir. Bu konu ile ilgili bir Arap atasözü kimliğin oluşumunu şu şekilde özetlemektedir: Kardeşime karşı ben, Yeğenimize karşı kardeşim ve ben, Yabancıya karşı yeğenimiz, kardeşim ve ben (Güvenç, 2005:3). Burada ötekilik, birey merkezli olmakta ve çevresindekilerin kendisine yakınlığına göre ortaya çıkmaktadır. Kısaca ötekileştirme süreci birey eksenli olarak başlar, kan bağına göre grup düzeyine erişir ve sonrasında yaşam biçimi, inançlar ve adetlere göre de toplumsal düzeye ulaşır.

Kimliğin üç farklı türü bulunmaktadır: bireysel, kişisel ve ulusal-kültürel kimlik (Güvenç, 2005: 4). Dış politika ile ilgili olanı ise ulusal-kültürel kimliktir ve bu kimlik, devlet kimliği olarak da ifade edilmektedir (Çalış, 2001: 4).

Ulusal kimlik veya devlet kimliği, dış politika veya diplomasi ile ilgili olduğu için bu çalışmada incelenecektir. Ulusal kimliğin nitelikleri, bu niteliklerin kaynakları, kimlik krizleri ve toplumsal boyutlarının dış politikaya yansımaları ele alınacaktır.

1.1.3.1.2. Ulusal Kimlik- Dış Politika İlişkisi

Dış politikayı etkileyen ve şekillendiren faktörler genelde şu unsurlardan oluşmaktadır: uluslararası sistem başta olmak üzere ülkenin jeopolitik konumu ve önemi, ülke içi kamuoyunun etkisi, ulusal çıkarlar, milli birlik bilinci ve ülkenin ekonomik açıdan sahip olduğu potansiyel (Kekevi, 2004: 150–154). Milli birlik bilinci ise kültürel kimliğin yapısal özelliklerinden biridir ve kültürel kimliklerin taşıdığı niteliklere göre farklılık gösterir.

Stratejik zihniyet açısından kültürel kimlik önem arz etmektedir. Stratejik zihniyeti oluşturan tarihi birikimin temel taşlarından biri de kültürel kimliktir. Stratejik zihniyetin oluşmasında coğrafya eksenli mekan algısı ile tarih bilincinin getirdiği zaman algısı son derece önem arz etmektedir. Bu algılar, dış politika yapımında etken olan unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Davutoğlu, 2001: 29).

Dolayısıyla dış politikada kimlik (gerek devlet kimliği, gerekse sivil kimlik), çok önemli işlevlere sahiptir. Bu nedenle dış politika-kültür ilişkisinde kimlik, kimliğin

yapısal nitelikleri ve bu etkenlere bağılı olarak devlet kimliğı ile sivil kimlik arasında meydana gelen farklılıklar ve bu farklılıklara bağılı olarak kimlik krizlerini incelemek kaçınılmaz olmaktadır.

İlk olarak kimlik-dış politika ilişkisini ele almak zorunluluk arz etmektedir. Kimlik krizi, acaba dış politika üzerinde nasıl bir etki oluşturmaktadır? Kimlik krizine yol açan nedenlerden birisi de (ve en önemlisi) farklı kimlik tanımlamalarıdır. Uluslararası ilişkiler alanında hakim teori olan realist yaklaşım, uluslararası sistem analizi yaparken kimlik ve farklılık sorunlarını görmezden gelmektedir. Bunun temel nedeni ise bu teorik yaklaşımın pozitivizme dayanmasıdır (Keyman, 2000: 128).

Bu durumda üniter ve birleştirici kültürel sistem farklılıklarını ya kabul etmemekte ya da tanımama eğilimi göstermektedir. Eleştirel teorinin mevcut kültürel yapıya yönelik geliştirdiğı eleştirinin temelinde totallik ve üniterlik anlayışı yatmaktadır. Yani farklılıkların tanındığı ve kimliklerin bu farklılıklar tarafından belirlendiğı bir anlayışın yerine farklılıkların tanınmadığı ortak bir milli kimliğin anlayışı egemen olmaktadır. Dolayısıyla eleştirel teoriye göre hem dış politika hem de iç politika bu ortak kimlik tarafından şekillendirilmektedir (Keyman, 2000: 128–200).

Eleştirel teorinin yaklaşımı açısından kimlik sorunu ele alınacak olursa şu sorun ortaya çıkmaktadır: milli kimliğin tanımlanması ve farklı toplumsal gruplar açısından kabul edilmesi olanağı ortadan kalkmaktadır. Kültürel anlamda kimlik krizi, iç politikada çatışmalara yol açmakla birlikte aynı zamanda dış politikanın yönünün tayininde de krizlere neden olmaktadır. Kimlik krizi, devlet kimliğı ile ulusal çıkarlar arasında da meydana geldiğinde (ki ulusal çıkarlar genellikle uluslararası alana muhataptır) dış politikada bu durumun etkisiyle çelişkili uygulamalar ortaya çıkmaya başlar. Bu durumun temelinde yatan neden ise devlet kimliğinin nitelikleri ile ulusal çıkar (kastedilen toplumsal çıkar) arasında uyumsuzluğun baş göstermesidir. Dış politika kültür ilişkisi analizi açısından dış politika ile kültür arasındaki kopukluğun temeli aslında devletle toplum arasında ortaya çıkan bu gerilimden dolayı devlet kimliğı ile sivil ya da toplumsal kimlik arasında ortaya çıkan kimlik krizine ya da çıkar çatışmasına dayanmaktadır. Kimlik krizinin dış politika üzerindeki belirtilerinden biri kimlik krizi yaşayan ülkenin dış dünya ile olan ilişkilerinde uyumsuzluğun baş göstermesidir. Eylemlerin hayata geçirilmesinde kararsızlığın ortaya çıkması, alınan

kararların uygulanmasında öz güven yetersizliği, dış politika tercihlerinde tutarsızlık ve istikrarsızlığın süreklilik arz etmesi hatta ciddi boyutlara ulaşması gibi durumlar da kimlik krizinin diğer yansımalarıdır (Çalış, 2001: 3–6).

Kimlik (özellikle de devlet kimliği) ile ulusal çıkar arasındaki bağ direkt olarak ortaya çıkmaz, kimliğin inşası sürecinde ortaya çıkan ötekileştirme temayülü, kimliğin ulusal çıkara yaptığı katkıyı göstermesi bakımından oldukça anlamlıdır. Örnek olarak Türk-Sovyet ilişkilerinde Sovyet Rusya'nın ötekileştirilmesi (bu durum özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra ortaya çıkmıştır), Türkiye'nin devlet kimliğinin temel niteliklerinden biri olan “muasır Batılı devletler seviyesine erişme ve bunun için de Batı'nın bir parçası olma gayesi” ni pekiştirerek bu niteliğe bir güç kazandırmıştır (Yavuz, 2001: 38).

Devlet kimliği, esasında yönetim biçimini ve rejimini göstermektedir. Bu konuda Osmanlı devleti ile Türkiye'nin devlet kimliklerinin farklılığı görülmektedir. Osmanlı'nın devlet kimliği, çok uluslu imparatorluk yapısı ile özdeşleşmiştir. Türkiye'nin devlet kimliği ise Avrupa modeli tek bir etnik kökene dayanan ulus-devlet kimliğidir (Sarımay, 2000: 13). Kemalist modernleşme projesinin esas hedefi Türkiye'nin Batı devletlerinin gerek sosyal yaşam biçimine gerekse devlet yönetim biçimine göre şekillendirilmesi ve yönetilmesidir. Muasır medeniyet seviyesine erişmenin yolu ise o medeniyeti kültürel anlamda da model almaktan geçmektedir. Batı'nın modern kimliğinin örnek alınan bir boyutu da devlet-din ilişkileridir. Din-devlet ilişkileri, Türkiye ile Osmanlı'nın devlet kimliklerinin farklılıklarının belirgin olduğu alanlardan biridir. Kurtuluş savaşı döneminde millet kavramının tanımı dini içerikliyd. 1930'lu yıllarda Kemalist ideolojinin reformlarından biri de, millet tanımının yapılmasında laik ve seküler bir anlayışın benimsenmesidir. Böylece ulusal kimliğin inşasında dinin yerine laiklik ilkesi konulmuştur (Mollaer, 2006: 153).

Devlet kimliğinin bir başka boyutu da toplum-devlet ilişkisinde üstlenmiş olduğu bilişsel düzeyde bir köprü olma fonksiyonudur. Bu niteliği ile devlet kimliği, iç politikada farklı görüntülere sahip olabilmektedir. Devlet kimliğinin iç politikadaki bu farklı görüntüleri, dış politika uygulamalarında farklılıklara ve çelişkilere neden olabilmektedir. Devlet kimliğinin dış politika uygulamaları, iç politika uygulamalarına oranla oldukça karmaşıktır. Bunun en önemli nedeni de devlet kimliği ile ulusal

çıklarların birbirinden farklılık arz etmeleridir. Devlet kimliğinin nitelikleri ile ulusal çıkarlar arasında meydana gelen zıtlıklar ya da çelişkiler, devletin dış politikada rasyonel olmayan (ya da günün şartlarına göre rasyonellik arz eden) politikaların tercih edilmesi ile veya uzun vadede devlet kimliğine oranla ulusal çıkarların arka plana atılması ile kendini hissettirir. Bu durum şu şekilde daha açık bir biçimde ifade edilmektedir: devlet uluslararası şartlara göre kimlik formlarından mevcut konjonktürel yapıya uyum sağlayacak şekilde yararlanmaktadır. Burada devlet kimliğinin çıkarları toplumsal çıkarlara göre her zaman öncelikli olmaktadır (Çalış, 2001: 17).

Dış politikada etkili olan faktörlerden biri de kimliktir. Kimliğin temel özellikleri dış politika yapımında belirleyici olmaktadır. Kimliğin bireyleri ilgilendiren çok önemli bir yönü olduğu gibi büyük grupları, toplumları ilgilendiren bir yönü de vardır. ‘Ben Kimim?’ sorusuna verilen tutarlı ve bütünlüklü cevaplardan oluşan kimlik duygusu kişisel düzeyde gelişirken, “Biz Kimiz” sorusuna bir toplumun verdiği cevaplar da kolektif kimliğin oluşmasını sağlar. Bireysel düzeyde kimlik bocalamaları bile sık sık yaşanırken, toplumsal ölçekte, toplumun bütün bireylerini kuşatan, onlara derli toplu bir aidiyet duygusu sağlayan kolektif kimlikten söz etmek ya da bu kolektif kimliğin tamamen ortak özelliklere sahip olduğunu ifade etmek her zaman için mümkün değildir. Cengiz Güleç’in ifadesiyle “ hele bizim gibi imparatorluk geçmişi olan dolayısıyla da zengin bir tarihi ve kültür mirasını taşıyan ancak ulusal bir toplum olmaya ve ulusal bir kimlik kazanmaya çalışan ülkelerde kimlik arayışları kimi zaman ciddi krizlerin yaşanmasına da neden olur” (Güleç, 2005: 72–73). Burada ortaya çıkan kimlik krizinin temelinde eski kimliğin terk edilmesi (bütün olduğu gibi kısmi de olabilmektedir) ve yeni bir kimlik oluşturma süreci yer almaktadır. Eski kimliğin terk edilmesiyle ortaya çıkan çatışma durumu, yeni kimlik oluşturma sürecinde şartların yüklediği yeni rollere uyum sağlayamama süreci ve bu sürecin etkisiyle ortaya çıkan tatminsizlik durumları kimlik krizini ortaya çıkarmaktadır (Çalış, 2001: 5).

Yine Cengiz Güleç’in ifadesiyle kimlik “kişiyi başkalarından ayırt ettiren duygu, düşünce, değer ve tutumların örgütlenmiş, kaynaşmış bütünlüğü ile belirlenen kişilik özelliğimizdir” (Güleç, 2005: 73). Bu konuda Şaban H. Çalış’ın ifade ettiği gibi ortak ya da paylaşılan nitelikler temel alınsa da kimlik tanımları, ayırt edici veya biricik unsurları öne çıkarmaktadır (Çalış, 2001: 12).

Farklı kimlik tanımlamaları, ister istemez bir kimlik krizine yol açmaktadır. Kimlik krizi ise aslında mevcut kimliğin yerine yeni bir kimlik inşa etme sürecinde ortaya çıkar. Eski kimliği terk etmek veya reddetmek (özellikle toplumsal açıdan) oldukça karmaşıktır. Bu çerçevede yeni kimliğin benimsenmesi zamanla gerçekleşir ve eski kimliğin toplumsal geçerliliği yine zamanla ortadan kalkmaktadır. Tabii bu değişim sürecinde birçok toplumsal sıkıntılar da kaçınılmaz olarak yaşanmaktadır. Kimlik krizi aynı zamanda kültürel çözülme ve dejenerasyonla da yakından ilişkilidir. Kimlik krizi sürecinde kültürel çatışmalar ve kimlik çatışmalarının yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Kültürel çatışmalar ve gerekse kimlik çatışmaları toplumsal huzursuzluklara yol açabilmektedir. Yine bu süreçte eski toplumsal kimliğin bazı nitelikleri, süreç içinde yok olmaya yüz tutar bazı nitelikleri ise varlığını farklılaştırarak devam ettirir (Özbudun, 1993: 14).

Dış politika-kültür ilişkisi de bu kimlik krizi ile yakından ilgilidir. Çünkü dış politikanın oluşum sürecinde iç politik gelişmeler de etkili olmaktadır. İç politikadaki yapılan düzenlemeler aynı zamanda dış politikanın yönünün tayininde de belirleyici olmaktadır. İç politikada yaşanan kimlik krizi de dolaylı olarak dış politika üzerinde etkili olmaktadır. Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşundaki temel düşünce, Batı tarzı bir modern ulus devlet olmak ve Batı medeniyetinin geldiği konuma ulaşmaktır. Cumhuriyetin Batılı devletler seviyesine erişme gayesi Osmanlı'dan kalma bir mirastır (Sarıay, 2000: 2-3). Türk dış politikasında, içerik ve izlenen yöntemler açısından dönemlere göre farklılaşma söz konusu olsa da temel hedef olarak belirlenen Batılılaşmadan veya Batı'ya dönük olma konusunda bir sapma söz konusu değildir. Diğer bir deyişle Türk dış politikası statükocu bir yapı görünümündedir (Fırat, 1997: 2). Burada statükoculuk var olan durumu koruma ve sürdürme anlamını ifade etmektedir.

Osmanlı'da modernleşme veya batılılaşma hareketlerinde, modernleşme teknolojik alanda planlanırken kültürel alanda İslam-Türk kültürünün muhafazası düşünülmüştür. Fakat cumhuriyet döneminde ise batılılaşma, gerek kültürel açıdan gerekse teknolojik açıdan Batı'nın ulaştığı seviyeye ulaşmak olarak belirlenmiştir. Yani modernleşme programında, Batı'nın sadece teknolojik boyutunu almanın yeterli görülmediği ve aynı zamanda Batı kültürünün bütün yönleriyle kabul edilmesi gerektiği düşüncesi görülmektedir. Kısacası Batı tarzında ulus-devlet oluşturma gayesi ve Batı tarzı bir toplum oluşturma projesi karşımıza çıkmaktadır (Dağı, 2002: 162-163). Batı

tarzı ulus-devlet ve toplum tipi oluşturma hedefini askeri ve sivil bürokrasi üstlenmiştir. Tanzimat'tan itibaren modernleşme ve yenileşme hareketlerine öncülük eden bürokrasi, yeni Türk devletinin de temellerini atmıştır ve yeni devletin yönetimini de çok partili hayata geçinceye kadar elinde tutmuştur (Fırat, 1997: 17).

Osmanlı ile Cumhuriyet arasında meydana gelen ya da yaşanan bu kimlik farklılaşması, ister istemez çatışmalara ve ideolojik kutuplaşmalara (ideolojik hareketler Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde ilk olarak ortaya çıkmıştır ve bu ideolojik oluşumlar Fransız İhtilali'nin etkisiyle yayılmıştır) zemin hazırlamıştır. Bu ideolojik kutuplaşmalar, cumhuriyetin ilk yıllarında kendini açık bir biçimde hissettirmemiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı dönemi ve sonrasında şekillenmeye başlamış, hatta çok partili hayata geçişin ilk dönemlerinde (özellikle DP'nin iktidarı döneminde) açığa çıkmaya başlamıştır. Bu dönemde iktidar-muhalefet ilişkilerinde yaşanan gerginlikler, halk içinde bölünmelere neden olmuştur. İktidar-muhalefet ilişkilerinin sağlıklı bir zemine oturmamış olması, siyaset sahnesinde düşmanlıkların doğmasına yol açmış ve iktidar-muhalefet ilişkilerindeki bu gerilim, düşmanlıkların halk arasında da yayılmasında etkili olmuştur. Şükrü Karatepe'ye göre ideolojik kutuplaşmaların yaygınlık kazanmasında muhalefet partisinin tutumları ve liderinin açıklamaları etkili olmuştur. (Karatepe, 1999: 216-218). Böylece bu dönemde yaşanmakta olan siyasi ve ideolojik kutuplaşmalar ile birlikte ortaya çıkan kültürel dönüşüm, beraberinde kültürel çözüme ve dejenerasyonları da yavaş yavaş ortaya çıkarmaya başlamıştır. 1961 Anayasası ile tanınan özgürlüklerden yararlanarak dinamik bir güç haline gelen “gençlik” ve “işçi” grupları, ülkenin siyasi istikrarının sarsılmasına ve ideolojik kutuplaşmaların daha da şiddetlenmesine yol açtı. Karatepe, 1960'lı yıllarda Avrupa'da gelişmekte olan gençlik hareketlerinin Türk siyasi yaşamındaki bölünmelere ve kutuplaşmalara etki ettiğini ileri sürmektedir (Karatepe, 1999: 236). Sağ ve sol ideolojik söylemler (temelleri İkinci Dünya Savaşı dönemine kadar uzansa da) 1960'lı yıllarda çatışmalar şeklinde açığa çıkmaya başlamıştır. Kimlik farklılaşması ile ortaya çıkan bu ideolojik söylemler, özellikle dış politikada kamuoyunun etkisinin hissedildiği dönem olarak değerlendirilen (27 Mayıs 1960–12 Eylül 1980 askeri darbe arasındaki) dönemde bizzat çatışmaların yaşanmasına da yol açmıştır (Cem, 1973: 105-108).

Milliyetçilik ideolojisinin ortaya çıkması ve gelişmesi, Osmanlı devletinin yıkılma dönemine denk gelmiştir. Milliyetçilik ideolojisi, cumhuriyetin kuruluş

döneminde değişim geçirerek resmi ideolojinin temel felsefesi içinde yerini almıştır. Bu durumda resmi ideoloji olarak Kemalizm, milliyetçilik ile kaynaşarak Kemalist milliyetçilik veya Atatürk milliyetçiliği anlayışının ortaya çıkmasında rol oynamıştır. Güldeniz Katırcı makalesinde bu durum ile ilgili olarak değerlendirmede bulunurken paradoksal bütünleşmeleri de belirtmektedir:

“Kemalist milliyetçilik, devletin resmi ideolojisi haline dönüşürken, öncelikle, ‘geleneksel’i ‘modern’ ile “vatandaşlığa dayalı” milliyetçiliği “kültürel”- ‘aydınlanma’yı Romantizm ile, ‘Batı’yı ‘Doğu’ ile, ‘din’i sekülerleşme ile’ ulus-devlet’ kapitalizm’ini ‘anti-emperyalizm’ ile sentezlemeye çabaladı. Modern Türkiye’nin milliyetçilik üzerinden okunan kuruluşu ve gelişimi aslında bütün bu yapısal karmaşanın bir sindirim sorunu oluşunun hikâyesidir” (Katırcı, 2007: 38).

Kimlik krizi içinde yer alan bu çelişkili, birbirine zıt olan süreç ve bütünleşmeler, cumhuriyetin kuruluş dönemi dış politikasında ve sonrası dönemlerde milletlerarası alandaki çıkar çatışmalarına bağlı olarak Türkiye’nin dış politika vizyonunda çelişkili ve istikrarsız politikaların kültürel temellerini oluşturmaktadır.

Cumhuriyetin kurulmasında benimsenen toplumsal kimlik modeli, II. Dünya Savaşı sırasında içine düştüğü kimlik krizinden kurtulamamış ve soğuk savaştan sonra yerini kendisinden daha eski olan farklı bir kimlik anlayışına terk etmek durumunda kalmıştır. Yine de bu çerçevede değerlendirilen laikliğin bu dar çerçevede yapılan yorumu, bu yeni kimliğin inşasında da yerini almıştır. Kimlik krizine rağmen dış politikanın genel karakteristik yapısında köklü bir farklılaşma veya değişim söz konusu değildir. Kısaca, cumhuriyetin “Kızıl Elma”sı olarak değerlendirilen Batılılaşma ideali günümüze dek süre gelmiştir (Dağı, 2002:7).

Kimlik krizi, Türk dış politikasında bir takım sıkıntılara yol açmıştır. Bunlardan özgüven yetersizliği, tercihlerde tutarsızlık, kararsızlık ve istikrarsızlık başta gelmektedir. Özellikle bu durum 27 Mayıs darbesi sonrasında daha net bir biçimde görülmektedir. Bu krizin ortaya çıktığı dönemde Türkiye, ister istemez bazı dış politika stratejilerinde uygulamaya çalıştığı bazı yapısal özelliklerini terk etmek durumunda kalmıştır. Aslında Atatürk döneminde Batılılaşma yolunda gösterilen kararlılık, Atatürk ölümünden sonra uluslararası alandaki gelişmeler (siyasal ve diplomatik) karşısında yerini kararsızlığa bırakmak zorunda kalmıştır. Bütün bu tutarsızlık ve istikrarsızlık durumlarının yanı sıra Türk dış politikasının temel nitelikleri (farklı düşünce, inanç ve

ideoloji yanlısı hükümetlerin iktidara gelmesine rağmen) değişmemiştir.

Küreselleşme süreci ile birlikte sınırların ortadan kalktığı iddiası ile iç-dış politika ayrımı belirsizliğe sürüklenmiştir. Dolayısıyla dış politika üzerine yapılacak çalışmalarda dış politika uygulamaları ve devletin temel felsefesini irdelemek yeterli bir düzeyde bir analiz yapabilmek için yeterli gelmemektedir. Bu çerçevede dış politikanın yapımında karar alıcılarla birlikte sivil toplum örgütleri, cemaatler, ideolojiler, kültürel değerler ve inançların da etkide bulunduğunu göz önünde bulundurmamak gerekmektedir.

1.1.3.2. Kültür-Diplomasi ve Dış Politika İlişkisi

Gerek diplomasi gerekse kültür, insan merkezli oluşumlardır. Hatta Jeffrey C. Alexander şöyle bir tespitte bulunmuştur: “Her vakıa insan-yapısıdır”(Alexander, 1999: 63).

Dolayısıyla devletler dış politika uygulamalarında kendi sosyo-politik yapılarını ve siyasi rejimlerini ister istemez göz önünde bulundurmaktadır. Aksine bir durum söz konusu olursa dış politika ile kültür arasında bir kopukluğun yaşanması kaçınılmaz olmaktadır. Sosyo-kültürel, ekonomik değerler ve uygulamalar, devlet kimliğinin kurulmasında hayati derecede önemli bir rol oynamaktadır. Devlet kimliği, ulusal olan ile yabancı olanı, toplum benliği ile öteki olanı ve içeri ile dışarıyı birbirinden ayırarak ortaya çıkmaktadır. Sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik değer ve uygulamalar aynı zamanda ulusal çıkarın temelinde de yer almaktadır (Keyman, 2000: 79).

Günümüz dünyasında uluslararası alanda ulus-devletler, uluslararası sistemde muhatap olarak kabul görmektedir. Bu çerçevede uluslararası sistemde ulus-devletin muhatap alınması; ulusal çıkar kavramının, devlet kimliğinin gerektirdiği resmi çıkarlarla özdeşleşmesini kaçınılmaz hale getirmektedir. Hatta İlhan Uzgel’in belirttiği gibi ulusal çıkar kavramının ifade ettiği anlamın çerçevesi şu şekildedir: ulus-devlet modelinin yıkılması halinde yerine ikame edilecek olan siyasi birimin çıkarları ikame edilmiş olacaktır. Yani çok uluslu imparatorluk yapılarının çıkarlarının, yerine geçen ulus-devlet yapılarının çıkarlarının alması bu durumun en somut örneğini oluşturmaktadır. Yani uluslararası sistem, sosyo-kültürel değer ve inançları ilk planda

muhatap almamakta, yerine ulus-devlet yönetim biçimini muhatap almaktadır (Uzgel, 2004: 56).

Dış politika, genelde iç politik ve sosyo-kültürel yapı ile bütünlük arz etmektedir. Hatta Türk dış politikasının yapımında (özellikle Atatürk döneminde) dış politikanın iç bünyeye uygun olması gerektiği anlayışı görülmektedir (Düzgün, 2006: 93). Hatta dış politika ile ilgili karar mercileri, içinde yaşadıkları toplumun kültürel değerlerini de göz önünde bulundurlar (Gümü, 2006: 2). Bu çerçevede dış politika ile kültür arasında bir etkileşimin varlığı kaçınılmaz olmaktadır. Özellikle XX. Yüzyıla damgasını vuran uluslararası sistemde devletlerin dış politikalarının incelenmesinde iç politik ve sosyo-kültürel yapının göz önünde bulundurulması, devletlerin dış politikalarının sağlıklı bir biçimde incelenmesi açısından gereklilik arz etmektedir. Dış politikanın analizinde iç politik ortam ve sosyo-kültürel faktörlerin göz ardı edilmesi gerçekçi bir değerlendirmenin ortaya çıkmasını engelleyecektir (Sönmezoğlu, 2000: 575).

1.2. SİYASAL KÜLTÜR VE TÜRKİYEDE SİYASAL KÜLTÜR

1.2.1. Siyasal Kültür

Dış politika incelemesinde esaslı bir biçimde yer tutması gereken faktörlerden olan sosyo-kültürel yapı ve bu yapıda meydana gelen değişimler perspektifinden Türkiye'nin genel bir sosyo-kültürel ve sosyo-politik yapısını bu bölümde inceleyeceğiz. Çünkü bir ülkenin dış politikasını belirleyen unsurların arasında ülkenin sahip olduğu kültür, siyasal kültür, kimlik, ulusal kimlik, inanç ve tarih bilinci de yer almaktadır (Arı, 2004a: 174). Kültür tanımlarının çeşitliliği, kültürün farklı niteliklerini ortaya koymak açısından önem arz etmektedir. Bununla birlikte siyaset ve siyasal kültür kavramı da oldukça farklı teorik analizlerin yanı sıra günlük hayatta da gelişmiş güzel kullanıldığı için çok farklı anlamlar ve tanımlar içermektedir. Siyasal hayatı belirleyen ve resmi olmayan kurallar bu çerçevede ele alınabildiği gibi topluma egemen olan siyasal ideolojilerin savunduğu amaç ve ilkeler de bu kavramı ifade etmektedir. Hatta siyasal söylem, siyasal önyargılar, politik ve psikolojik durumlar da bu kavramın çerçevesi içinde ele alınmaktadır (Gencer, 2003: 98). Bu genel bilgilerden hareketle

kültür, “zaman içerisinde anlam ve alan değişikliklerine uğrayan bir kavram”dır (İlhan, 1999: 29–30).

Siyaset ile siyasal kültür arasındaki bağ, toplum-siyaset-kültür üçgeni çerçevesinde ortaya çıkmaktadır. Siyasal kültürün tanımlanması noktasında ortak bir zemin oluşmamaktadır. Siyasal hayatı şekillendiren resmi olmayan kurallar, toplumsal yapı üzerinde egemen olan siyasal ideolojinin söylemleri ve amaçları siyasal kültür olarak algılandığı gibi siyasetin içeriğini oluşturan şeyler de (örneğin siyasal önyargılar, siyasal üslup siyasal ideoloji gibi) siyasal kültür kavramı içerisinde değerlendirilmektedir. Bu çerçevede siyasal kültür, toplumsal kültürün bir alt birimidir ve yöneticiler ile yönetilenleri kapsamaktadır. Siyasal kültürü toplumsal kültürden soyutlamak oldukça zordur. Çünkü siyasal kültürün ilgilendiği konular, aynı zamanda kültürün temel konularıyla örtüşmektedir. Genel çerçevede kültürün, toplumsal hayatta ve siyasal düzende veya yapının içinde işlevlerini de gerçekleştirmektedir. Kültürün kimlik oluşturma ve bu kimliği yaşatma görevi, siyasal kültür içerisinde ulusal kimlik oluşturma ve bu kimliğin temel özelliklerini belirleme, koruma ve yaşatma şeklinde ortaya çıkmaktadır. Bu yönüyle siyasal kültür ideoloji karşısında daha organik bir görüntü vererek ideolojiden nitelik yönünden farklılığını ortaya koymaktadır (Gencer, 2003: 97-100).

Toplumsal kültür katmanının otoriteye (hakim güç) yönelik bakış açısı aynı zamanda siyasal kültürün temel felsefesini de şekillendirmektedir. Türk siyasal kültüründe güç ve siyasal otoriteye itaat anlayışı, tarihsel süreç içinde hiçbir değişime uğramadan varlığını sürdürmüştür ve bu siyasal olgu, günümüzde de varlığını ve etkisini sürdürmektedir (Çaha, 2000: 7).

1.2.2. Türkiye’de Siyasal Kültür

Siyasal kültür kavramının içeriğini oluşturan unsurlar, insanların içinde bulunduğu sosyal ve siyasal yaşam alanında karşı karşıya kaldığı siyasal düşünme, siyasal değerler ve kurallar, insanların gerçekleştirdiği siyasal eylemler, siyasal kurumlar kısaca siyaseti şekillendiren unsurlar ve bu unsurlar arasındaki ilişkiler ağı olarak görülmektedir. Bir başka boyutu ile siyasal kültür, toplumdaki siyasal ilişkiler, değerler ve kurallar çerçevesinde ortaya çıkan geleneksel, ahlaki, ideolojik ve kültürel

değerler, yargılar ve davranışlar görüntüsü biçiminde de ifade edilmektedir. Easton, her toplum için ihlal edilmeyecek ve aşkın nitelikte olan totem ve tabular olduğunu ifade etmektedir. Siyasal sistemin başarısı ise bireysel olarak ona gösterilen itaate dayanmaktadır (Çetin, 2005: 104).

Türk siyasal kültürünün temelinde yer alan birlik ve beraberlik anlayışı, devlet otoritesini meşrulaştırma aracı olarak kullanılmaktadır. Yani devlet, toplumsal birlik ve beraberliği tesis ettiği sürece meşrudur. Devleti meşru ve vazgeçilmez hale getiren bu kültürel anlayış, aynı zamanda siyasal kültürün formlarını da şekillendirmiştir (Çetin, 2005: 109).

Türk siyasal kültür tarihine bakıldığında siyasal kültürde hakim unsur olan “otoriteryenizm” anlayışı, Mete Han tarafından oluşturulmuş olan sistemli bir ordunun düzeninin devam etmesi ve sürekliliğini sağlamak için ortaya konulan disiplin anlayışına dayanmaktadır. Bu disiplin ve disipline dayalı yapılanma sadece askeri düzenin tesisi ve devamını sağlamakla kalmamış aynı zamanda toplumsal yapının tesisinde de rol oynamıştır. Bu etkileşimin günümüzde de varlığını sürdürmektedir (Hocaoğlu, 2003: 53).

Bu sosyo-politik otoriteryenizm anlayışının temelleri İslam öncesi Türk tarihinde atılmış ve bu anlayış, Türk-İslam tarihi içinde de varlığını değişime uğratmadan sürdürmüştür. Türk devlet töresi içerisinde devlet otoritesi anlayışı, özellikle İslam’ın kabul edilmesinden sonra “Zillullahi fil-ard” yani “Allahın gölgesi” anlamında (ki bu anlam Osmanlı’da padişahlar için geçerlidir) İslami temel söylem çerçevesinde kendini meşrulaştırıcı bir zemin ve söylem oluşturmuştur. Aslında bu söylem, İslam’ın temel inanç yapısı içinde yer almamaktadır (Hocaoğlu, 2003: 53). Yani İslam öncesi Türk kültüründe hakim olan devlet otoritesi anlayışı, İslam’ın kabul edilmesiyle birlikte İslam’ın inanç değerlerine göre şekillenerek varlığını sürdürmüştür. Hatta bu süreç Osmanlı yönetiminde de devam etmiş ve “Zillullahi fil-ard” anlayışı çerçevesinde daha da merkezîyetçi bir konuma ulaşmıştır. Bir başka ifadeyle devlet-merkezci anlayış baskın gelmiş ve toplumsal konumunu tam olarak sürdürmüştür (Hocaoğlu, 2003: 59).

Osmanlı yönetiminde, padişahın ve divanın keyfi karar almasını engelleyecek unsurlar olarak; ilmiye sınıfı ve yeniçeri ocağı bu önemli vazifeyi yürütmekle

görevlendirilmiştir. Osmanlı'nın ilk dönemlerinde (kuruluş ve yükseliş dönemi) ilmiye sınıfı, yönetimden bağımsız olarak hareket edebilmekteydi. Zaman içinde ilmiye sınıfında başlayan bozulmanın yanı sıra yeniçeri ocağında keyfi bir biçimde isyan hareketine girişebilme potansiyeli, devlet yönetiminin klasik Osmanlı dönemi sonrasında sarsılmasına yol açmıştır. Aslında yeniçeri ocağının bu durumu, Türk siyasal kültürünün tarihsel süreci içinde ordu-siyaset ilişkisinin temellerinin atıldığı Mete Han'dan bu yana varlığını sürdürmesinin doğal bir sonucudur. Hatta günümüz Türkiye'sindeki asker-siyaset ilişkisini de yeniçeri ocağının merkezi otorite karşısındaki durumu ile ilişkilendirmek mümkündür. Osmanlı yönetiminde yeniçeri ocağının temel işlevi yukarıda belirtilmiştir. Yeniçeri ocağının bu temel işlevinin keyfi olarak kullanılması ve ocağın merkezi yönetime karşı sık sık isyan eder hale gelmesi üzerine ocağa düzenlenen kanlı bir baskınla ocak ortadan kaldırılmıştır. Merkezi yönetim ise yeniçeri ocağının bu temel işlevini yerine getirecek bir kurumun bulunmayışından istifade ederek depolitize edilmiş toplumu istediği gibi şekillendirme fırsatını yakalamıştır (Hocaoğlu, 2003: 60).

Siyasal otoriteyi, ondan bağımsız olarak durdurabilecek olan ilmiye sınıfının “zihni donukluk” içine girmesi ilmiye sınıfının asli işlevi olan siyasi otoriteyi adalet mekanizması doğrultusunda denetlemesinin önünü tıkamıştır. Bir başka nokta da ilmiye sınıfında belirli bir kesim, ilmiye sınıfı içinde otoriter hale gelerek merkezi otorite karşısında ilmiye sınıfının siyasi otoriteyi denetleme işlevini kendi çıkarları doğrultusunda kullanmaya başlamıştır. Böylece siyasi otoritenin bilimsel açıdan kendini yenileme olanağı ilmiye sınıfının temel işlevini yitirmesiyle ortadan kalkmıştır. Bu durum ise merkezi otoritenin daha da merkeziyetçi ya da despotik hale gelmesine zemin hazırlamıştır (Hocaoğlu, 2003: 65).

Merkeziyetçi otorite anlayışı, sivil inisiyatifin ve sivil toplum kuruluşlarının gelişimini engellemektedir. Sivil toplumun gelişmesini engelleyen temel anlayış, bireyleri devlet kanunlarına göre eğitilerek devletin sadık hizmetçileri haline gelmeleri idi. Bu yapı bireysel özgürlükleri kısıtladığı gibi sivil örgütlenme ve inisiyatifin gelişmesini engelleyici bir yapıdır. Özetlenecek olursa devlet, toplumla özdeşleşerek onun içinde içkin bir varlık haline gelmişti ve toplum karşısında aşkın bir konuma kavuşmuştu (Çaha, 2000: 147-148).

Devletin toplum karşısında aşkın bir varlık haline gelmesi, Osmanlı'da İslam inancına dayandırılmıştır. Fakat Türk milletinin İslam'ı kabul etmeden önceki dönemlerinde de bu anlayışı benimsediği görülmektedir. Türk milletinin tarihi boyunca devleti aşkınlaştırma anlayışının, Türk kültürünün değişmez bir parçası olduğu dikkat çekmektedir. Türk siyasal kültüründe 'devlet' en dikkat çekici bir kavramdır. Devlet, Türk toplum yapısında vazgeçilmez en temel unsurdur. Türk siyasal kültüründe devlet, hem gurur hem de uğruna feda olunması zorunlu bir varlıktır. Yani Türk kültüründe devlete 'ebedi'lik ya da 'aşkın'lık niteliği atfedilir (Çaha, 2000: 7). Dolayısıyla bu devlet anlayışı, hiyerarşik sıralamada birey ve toplumun varlığından önce gelmektedir. 'Gökte Allah yerde devletimiz' deyimini devletin fizikötesi aşkın bir devlet haline getirilişin somut bir işaretidir.

Devletin kurumsal bir varlık olarak ortaya çıkmasıyla birlikte güçlü ve merkeziyetçi anlayışa sahip bir bürokratik yapı meydana gelmiştir. Bu yapı içinde iki kurum en önemli unsur olarak dikkati çekmektedir bunlar ordu ve bürokrasidir. Bu çerçevede merkez karşısında muhalif olabilecek hiçbir oluşum meşru görülmemiştir (Çaha, 1999: 118). Bu durum ise devletin zaafa düştüğü durumlarda askerin yönetime müdahale etmesine zemin oluşturmuştur. Böylece rejim ile asker kavramları özdeşleşmiştir. Kısaca rejimin varlığı ve güvenliği açısından asker, yönetim üzerinde etkin konuma getirilmiştir. Bu çerçevede Osmanlı'da, devletin yeniden eski gücüne kavuşturulması için yenilik ve ıslahat hareketleri ilk olarak askeri alandan başlatıldı (Karatepe, 1999: 23).

Devlet otoritesinin tartışıldığı bir başka konu da merkezi yönetimin hukuk karşısındaki konumudur. Hikmet-i hükümet ve hukuk devleti kavramları etrafında yaşanan tartışmalarda ortaya çıkan sonuç şudur: hikmet-i hükümet kavramı, devlet otoritesinin aşkın/transandantal bir konuma yükselmesinde rol almaktadır. Hikmet-i hükümet deyimini, yönetim uygulamalarının ve yaptırımlarının sorgulanmaması gerektiği anlamına gelmektedir. Mustafa Erdoğan Hikmet-i hükümet kavramını kısaca siyasette devletçilik ya da devletçi siyasal felsefe olarak tanımlamaktadır. Bu felsefi yaklaşımda devlet amaçtır ve 'kendinde varlık'tır (Erdoğan, 2001a: 24-25). Dolaylı olarak devlet yönetiminin hukuktan bağımsız bir biçimde ele alır. Hukuk devleti kavramı ise tam tersine devletin hukuka bağımlı hareket etmesi yani devlet yönetiminin hukuk ve ahlak çerçevesinde sınırlanması gerektiğinden hareketle devlet otoritesinin sınırlılığını ortaya

koyan bir kavramdır (Erdoğan, 2001a: 35–36). Hikmet-i hükümet kavramı, devlet otoritesinin uygulamalarının (keyfi olsun olmasın) sorgulanmasını engelleyerek, bireylerin ve toplumun devlete mutlak bir biçimde itaat etmesini yaygın hale getirmektedir. Bu kavram, aynı zamanda devletin otoritesinin tanrısal bir otorite olarak kabul edildiğini göstermektedir.

Türk siyasal kültüründe, Kemalist modernleşme ile birlikte farklı bir siyasal kimlik oluşmuştur. Bu kimliğin temel nitelikleri ise ulus kökeni olarak Türk, din-siyaset ilişkisi bakımından laik ve Batılı olmak açısından ise modern. Kısaca Türkiye'nin devlet kimliği, laik ve modern-ulus devlet şeklinde özetlenebilir (Koçer, 2003: 1).

Türk siyasal kültürünün temellerinin sosyo-kültürel açıdan kısa bir analizini yaptıktan sonra şimdi de siyasal kültürü oluşturan iki unsuru açıklamak gerekmektedir: iktidar kültürü ve muhalefet kültürü.

1.2.2.1. İktidar Kültürü

Bu gün dünya kamuoyunun genel olarak kabul ettiği siyasal yönetim modeli, demokrasidir (Sen, 2003: 5-6). Demokrasi, 20. Yüzyılda devletlerin tercih ettikleri yönetim sistemi olarak dikkat çekmektedir. Hatta demokrasi, modern ve geleneksel toplum ayırımında iki toplum türü arasında siyasal bir farklılık göstergesidir. Demokrasi, ilk olarak Eski Yunan'da uygulanmıştır. Latince olan demos (halk) ve kratos (egemenlik) kelimelerinin birleştirilmesi ile oluşan demokrasi, ilk çağ Yunan site devletlerinde Aristo ve Platon tarafından alt tabaka insanların zengin ve zeki insanları idare ettiği bir yönetim biçimi olarak ifade edilmiştir (Uyanık ve Salur, 2003: 17-18).

Modern anlamda demokrasi, 18. Yüzyılda gerçekleşen iki önemli ihtilallerden (Fransız ve Amerikan) sonra bütün yönleriyle tam ve teşekküllü bir biçimde olmasa da ortaya çıkmıştır. İngiltere'de M.S. 1215 tarihinde imzalanan Magna Carta antlaşması da demokrasi tarihinde ilk uygulamalar arasında gösterilmektedir. Bütün bu tarihi geçmişine rağmen demokrasi, 20. Yüzyılda esaslı değişimden geçerek modern şeklini almış ve Liberal Demokrasi olarak ifade edilmektedir. Demokrasi, modernizmin bir ürünü olarak eski çağlarda uygulanan demokrasiden otoritenin kaynağı açısından oldukça farklılık göstermektedir (Sen, 2003: 5–6; Uyanık ve Salur, 2003: 18).

Coşkun Can Aktan'ın ifade ettiği gibi demokratik yönetim biçimlerinin egemen olduğu sosyo-kültürel yapılarda iktidar ve yönetim uygulamalarında halkın iradesini yansıtmaktadır (Aktan, 1998: 65). Kısaca demokrasinin gerçek anlamda uygulanabilmesi için sosyo-kültürel yapının uygun bir zemin oluşturması gerekmektedir. Bu noktada dini inançların yapılarının da etkili olduğu görülmektedir (Sen, 2003: 14–15). Halk iradesinin yönetimi belirlemesi demokratik sistemlerde seçimler yoluyla gerçekleştirilmektedir. Kelime anlamı itibariyle “halkın egemenliği” manasına gelen demokrasi, her ne kadar bu anlamı içerse de sistem olarak yapısı suiistimal edilmeye müsaittir. Hatta Platon'un “Demokrasi despotizme dönüşür” sözü ve demokrasi üzerine diğer düşünürlerin getirdikleri eleştiriler demokrasinin bu suiistimallere açık olan yönünü ortaya çıkarmaktadır (Aktan, 1998: 65).

Demokrasinin bir toplumda egemen bir yönetim modeli olabilmesi için öncelikli olarak o toplumun kültürel doğasının demokrasiye ve demokratikleşmeye müsait bir zemin oluşturması gerekmektedir. Bu noktada da demokrasiyi, bir siyasal yönetim modeli olarak incelemek için siyaset- kültür etkileşiminin temellerinin analizi gerekmektedir. Bu çalışmada detaylara inmeden ve sınırlı bir çerçevede içinde bu analize yer verilecektir. Çünkü siyaset- kültür ilişkisi oldukça geniş ve detaylı bir analizi gerektiren bir konudur. Bu tez çalışmasında siyaset- kültür ilişkisinin incelenmekte olan konu ile olan bağlantısı çerçevesinde ele alınması gerekmektedir. İlk önce siyaset- kültür ilişkisinin açıklanmasında oluşturulan kuramsal çerçevelerin incelenmesi önem arz etmektedir. Siyasal kültürü öznel bir perspektiften ele alan yaklaşıma göre siyasal kültürün temelinde psikolojik faktörlerle birlikte sosyo- kültürel etkenler bulunmaktadır. Ancak sosyo- kültürel faktörler daha belirleyici olmaktadır (Gencer, 2003: 98).

Türkiye’de parlamenter sisteme geçilmesine rağmen otoriter devlet anlayışı varlığını dış politika uygulamaları da dahil olmak üzere sürdürmektedir. Özellikle çok partili hayata geçtikten sonra ortaya çıkan muhalif partiler, toplumsal taleplere kulak vererek değişimi savunmalarına rağmen iktidara geldiklerinde ise muhalefette savundukları görüşleri bir çırpıda unutmaktadırlar. Yani muhalefet partilerinin de statükonun devamı noktasında iktidar partisinin uygulamalarını sürdürdükleri görülmektedir (Vergin, 2003a: 21–22).

Türk siyasal kültüründe yaşanan bir takım değişimler, daha çok yüzeysel düzeyde kalmıştır. Özellikle devlet yönetim felsefesi yani otoriter merkezîyetçilik anlayışı, yaşanan bütün değişimlere rağmen varlığını sürdürmüştür. Hatta bu anlayış köklü bir biçimde saltanat rejiminden Cumhuriyet rejimine geçişte bile Osmanlı yönetiminden Cumhuriyete miras kalan unsurların başında yer almaktadır. Bu anlayışın değişmediğinin somut göstergeleri olarak da sivil toplum ve kurumlarının gelişmemesi ve aynı zamanda liberal felsefenin temelde savunduğu bireysellik boyutunun gelişmemeleri ileri sürülmektedir. Kültürel açıdan bakıldığında yaşanan sosyal değişme, meydana gelen diğer değişimlere göre (örneğin teknolojik değişme ve gelişmelere göre) daha yavaş gerçekleşebilmektedir (Özbudun, 1993: 14). Bu açıdan siyasal kültürde yaşanan değişme merkezîyetçi devlet otoritesi anlayışının değişime dirençli bir unsur olduğunu göstermektedir. Osmanlı'da başlayan ve cumhuriyet Türkiye'sinde kültürel alanda da devam ettirilen modernleşmeye karşın Türk siyasal kültürü Batı yönetimleriyle karşılaştırıldığında oldukça farklılık göstermektedir. Gerek iktidar algısı açısından gerekse muhalefet algısı açısından olsun Türkiye, kendine özgü bir yönetim biçimine sahiptir (Meşe, 2005: 169). Hatta bu noktada Türkiye'de uygulanmakta olan demokrasi için "Türk Usulü Demokrasi" deyimini kullanılmaktadır (Güzel, 1997: 9).

Cumhuriyetin kuruluş sürecinde cumhuriyetin düşünsel temellerinde kurumsal açıdan Osmanlı'ya ait olan her şeyin toptan reddi anlayışı söz konusu iken yeni Türk devletinin, yönetim felsefesi bakımından Osmanlı yönetim zihniyetinin devamı olduğu ileri sürülmektedir (Çaha, 1999: 101; Aslan, 1996: 62). Bu durum aslında yeni Türk devleti için çelişki arz etmektedir. Osmanlı'ya ait unsurların gerek kültürel açıdan gerekse zihniyet açısından toptan reddedilirken diğer tarafta ise Osmanlı yönetiminde hakim zihniyet olan merkezîyetçi otorite, Osmanlı'nın siyasal ve muhalefet anlayışları olduğu gibi benimsenmiştir. Hatta Tanzimat Fermanı'nın ilanı ile oluşturulmak istenen kimlik projesi (Osmanlı kimliği) ile cumhuriyeti kuran elit kesimin oluşturmak istediği kimlik projesi (Türk kimliği) kurumsal düzeyde farklı görünüm arz etse de zihniyet boyutu ile örtüşmektedir (Öğün, 2003: 79). Bu çerçevede yeni Türk devleti bir yandan demokratik bir yönetim biçimini benimserken diğer yandan demokrasiyi kendi siyasal kültürüne uyumlu bir hale getirmeye çabalamıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında denemesi yapılan çok partili hayata geçiş sürecinde, oluşturulmak istenen muhalif oluşumlar

rejimin güdümünde olacak şekilde tasarlanmıştı. Kısaca iktidar karşısında güdümlü bir muhalefetin varlığı demokrasinin Türkiye’de göstermelik de olsa kanıtı olacaktı (Meşe, 2005: 174-175).

Toplumda güç ve yönetimi ele geçiren bürokrasi, toplumu kendi amaçları doğrultusunda dizayn etme faaliyetine girişmiştir ve toplumun siyasal kültürünün şekillenmesinde önemli bir rol üstlenmiştir. Kemalist modernleşme projesi, modernlik anlayışı doğrultusunda toplumu dönüştürmeyi hedeflemiş ve bu hedefi de eğitim kurumları vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmıştır. Atatürk’ün bireysel vatandaş ve ulus bilincini oluşturmaya çalışmasının temelinde Türk toplumunda hakim olan siyasal kültürü modern hale getirme anlayışı yatmaktadır (Gencer, 2003: 100).

Türk toplumunda iktidar kültürü merkezîyetçi otorite anlayışına dayanmaktadır. Bu merkezîyetçi otorite anlayışının doğal sonucu olarak da muhalefet kültürü uygun bir zeminde gelişmemiştir. Bu hakim siyasal kültür çerçevesi aynı zamanda dış politikada devletin uygulamalarının sorgulanmasından çok devletin dış politika uygulamalarını olduğu gibi kabul etme anlayışını yansıtmaktadır. Dolayısı ile bu durumda dış politika uygulamaları konusunda devlete ya da devletin takip ettiği dış politika ve stratejilerine yönelik muhalefet anlayışı da oluşmamıştır. 1960 askeri darbesinden sonra siyasal sistemde yaşanan değişmelere bağlı olarak muhalefet anlayışı şekillenmekle birlikte yine de devletin temel dış politika anlayışına yönelik muhalif söylemler esasında hükümetlerin dış politika uygulamalarına yönelik olmuştur.

1.2.2.2. Muhalefet Kültürü

Demokrasinin temelinde, bir siyasi partinin çoğunluğun oyunu olarak iktidara gelmesi anlayışının yanı sıra muhalif düşünce ve görüşlerin de bireysel ve siyasal özgürlük içerisinde ele alınarak; muhalif düşüncelere ve bireylere ya da gruplara yönelik dayatmacı politikalara yer verilmemektedir (Uyanık, 1998: 39). Liberal demokrasilerde yönetim hakkı, çoğunluğun kendini temsil etme yetkisini verdiği siyasi partindir. Fakat bu durum iktidar olan siyasi partiye azınlık kısmı ya da muhalif görüşleri ve oluşumları ezme hakkını vermemektedir. Bununla birlikte çoğunluk, yönetme hakkını elinde bulundurmaktadır (Çalık, 2003: 180).

Siyasal olarak iktidara gelen parti, nihayetinde insanlardan oluşan bir siyasi birliktir. Merkezinde insanın yer aldığı parti, iktidarda da olsa muhalefette de olsa insan merkezli hatalara kayabilmektedir. Özellikle iktidara gelmiş bulunan partinin bu açıdan hatalı politikalar geliştirmesi ve uygulaması, liberal demokrasilerde muhalefet partilerince ya da muhalif görüşler tarafından geliştirilen eleştiriler yoluyla frenlenmeye çalışılmaktadır. Muhalefetin temel işlevi, iktidarın uyguladığı politikaların gerek toplumsal gerekse bireysel düzeyde hatalı durumlara yol açması halinde bu durumu, siyasi açıdan meşru daire içerisinde eleştirmek ve alternatif uygulamalar ve politikalar geliştirerek sistemin tıkanmasını engellemektir (Uyanık, 1996: 59–61).

Siyasal rejim olarak demokrasi, her türlü düşünceyi (yasal olmayan yöntemlere başvurmaksızın) barışçıl yollardan kendi içinde barındırmaktadır. Liberal demokrasi anlayışında muhalif olan görüşler de meşru görülmektedir. Liberal demokrasinin temel felsefesi, baskıcı yöntemlere başvurmaksızın her görüşün ifade hürriyetine sahip olduğu görüşüdür (Erdoğan, 2001b: 59–66; Yayla, 2001: 67–73).

Türk siyasi kültüründe muhalefet anlayışının gelişmemiş olması, Türkiye'nin demokratikleşmesinde en önemli bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eksikliğin temelinde ise merkezîyetçi otorite anlayışı yer almaktadır. Bu yönetim anlayışının muhalefete ya da muhalif bakış açılarına karşı tutumu her zaman olumsuz olmuştur. Çünkü bu merkezîyetçi otorite anlayışında, üniter devlet yapısı (sistem) merkeze konulmuş, sisteme karşıt tutum geliştirilmesine hoş bakılmamakta hatta muhalif oluşumlar ya bastırılmakta ya da siyasi arenada muhalefete yaşama şansı verilmemekte veya üçüncü bir yol olarak muhalefet güdümlü hale getirilmeye çalışılmaktadır (Meşe, 2005: 175). Siyasal partiler düzeyinde muhalif partiler ise sistem açısından meşruiyet krizinde boğulmaktadır (Akgün, 2002: 153). Ian Shapiro'un, iktidar ve muhalefet ilişkisi hakkında yapmış olduğu şu çarpıcı tespit: “ Demokrasi, bir devlet yönetimi (hükümet) ideolojisi olduğu kadar bir muhalefet ideolojisidir” muhalefetin Liberal demokrasilerdeki konumunu ve önemini göstermektedir (Shapiro'dan Akt. Çaylak, 2007: 140). Kısaca modern liberal demokrasilerde muhalefet ve muhalif oluşumlar da iktidar kadar meşru görülmektedir ve muhalefet ne dışlanır ne de ötekileştirilir.

Türk siyasal kültüründe demokratik anlayış, sağlıklı temellere tam olarak oturmuş değildir. Türk devlet felsefesinde muhalefete bakış açısının dışlayıcı bir niteliğe sahip olduğunu yukarıda belirtmiştik. Muhalefetin yasal zeminde kabul görmemesinin başlıca nedenleri şunlardır: devlet algısı, devlete sahiplik, eğitim ve kültür farkı, iktidar hırsı, toplumsal kırılmalar ve muhalefetin yıkıcı bir görünüme sahip olması (Meşe, 2005: 179-187). Nitekim cumhuriyet döneminde çok partili hayata geçişin başladığı yıllarda (1946 ve sonrası) CHP ile DP arasındaki diyaloglarda, Türk siyasal kültüründe egemen olan iktidar-muhalefet ilişkisi açıkça görülmektedir. Hatta 1950’li yıllarda muhalefete düşen CHP, 1958 yılında Irak’ta meydana gelen ihtilalini örnek göstererek iktidara karşı yıkıcı bir tavır takınmıştır (Karatepe, 1999: 214-215).

Bu noktada Türk siyasal kültürünün gerçek manada demokratikleştiğini kabul etmek mümkün görünmemektedir. Ya da muhalefet kültürü, Türk siyasal kültürü içerisinde meşruiyet kazanamamış ve kurumsallaşamamıştır. Muhalefet anlayışı sadece merkezîyetçi otorite anlayışı tarafından engellenmemekte aynı zamanda muhalefete yönelenler tarafından muhalefet anlayışı toplumsal talepleri göz önünde bulundurmamak yerine meşruiyet açısından iktidarı hedef almaktadır. Bu yaklaşımın temelinde ise iktidar hırsı bulunmaktadır (Meşe, 2005: 182). Yani muhalefet anlayışı da sağlıklı ve rasyonel bir temele oturmuş değildir. Nasıl muhalefet etmeli ya da nasıl muhalefet edilir sorularına ise ne yazık ki cevap aranmamaktadır. Hatta muhalif bakış açısının temel hedefi siyasi iktidarı eleştirerek alaşağı etmek ve iktidarı ele geçirmek şeklinde özetlenebilir. Bu tarz muhalefet anlayışı demokratikleşmeye engel olmakla kalmamakta aynı zamanda iktidarın toplumun ihtiyaçlarını gidermeye yönelik meşru sayılabilecek olan eylem ve planlarını hedef almakta veya eleştirmektedir. Bu durumda muhalefet, toplumsal talepleri arka plana iterek muhalefet anlayışını demokrasi perspektifinden meşruiyet krizine sürüklemektedir (Çaylak, 2007: 141).

Adem Çaylak muhalefet kültürü ile ilgili olarak şunları ifade etmektedir: “Muhalefet kültürü, sosyal üretimin en canlı ve hareketli boyutunu vermesi gereken bir kültürdür. Muhalefetin dar politik anlamından kurtularak geniş ve etkin bir sosyal tabana oturması muhalefetin en önemli göstergesidir” (Çaylak, 2007: 142). Türk siyasal kültüründe muhalefete yönelik olumsuz bakışın temelinde siyasi tahammülsüzlük yer almaktadır. Bunun esas nedeni de hem devlet hem toplum nazarında tek bir hakikat inancının hakim olmasıdır. Türk siyasal kültüründe iktidara meşruluğunu veren unsur

olan hakikat iktidarın tekelinde bulunmaktadır. Yani Türk devlet geleneğinde devletin meşruluğu kendiliğinden menkul olarak ortaya çıkmaktadır. Bu da aşkın devlet anlayışının Türk toplumunda hakim bir fikir olduğunu ve bu anlayışa dayalı olarak muhalif oluşumlara hayat hakkı tanınmadığı gerçeği ortaya çıkmaktadır. Bu çerçevede muhalefet, Türk toplum yapısı içinde kendini toplumsal baskı altında hissetmek durumunda kalmaktadır. Esasında merkezî otorite anlayışının Türk milletinin tarihi geçmişi boyunca varlığını değişime uğratmadan günümüze kadar sürdürdüğünü ifade etmiştik. Yani bu olguyu Osmanlı'dan Cumhuriyete kalan miras olarak algılamak dar bir çerçevede doğru olmakla birlikte genel anlamda yetersiz kalmaktadır (Çaylak, 2007: 143).

Siyasal muhalefet kültürü açısından Adem Çaylak şu genel değerlendirmeyi yapmaktadır:

“Tarihsel bağlam dikkate alındığında Türk siyasal kültürünün tarihi zihniyet dünyasında ve toplumun kültürel kodlarında, farklılıklara tahammül düzeyinin oldukça düşük seviyede cereyan ettiği ve toplumsal, siyasal, kültürel, dinsel, etnik, cinsiyet gibi her türden protest hareketleri hazmetme kapasitesinin yetersiz olduğu bir durumla karşılaşmıştır” (Çaylak 2007: 152).

Küreselleşme süreci ile birlikte sınırların ortadan kalktığı iddiası ile iç-dış politika ayrımı belirsizliğe sürüklenmiştir. Dolayısıyla dış politika üzerine yapılacak çalışmalarda dış politika uygulamaları ve devletin temel felsefesini irdelemek yeterli bir düzeyde bir analiz yapabilmek için yeterli gelmemektedir. Bu çerçevede dış politikanın yapımında karar alıcılarla birlikte sivil toplum örgütleri, cemaatler, ideolojiler, kültürel değerler ve inançların da etkide bulunduğunu göz önünde bulundurmak gerekmektedir.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'NİN VE ORTADOĞU'NUN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE JEOKONOMİK ÖNEMİ

2.1. ORTADOĞU'NUN TANIMI, ORTAYA ÇIKIŞI VE SINIRLARI

Ortadoğu adı verilen bölge, Asya kıtasının güney batısında yer almaktadır. Asya'nın güney batısı olarak ifade edilmesine rağmen özellikle soğuk savaş sonrası dönemde Ortadoğu'nun sınırlarının belirsizliği açık ve net bir biçimde dikkat çekmektedir. Bu nedenle Asya kıtasının ortasına doğru yer almış olan bölge ülkeleri de (Pakistan, Afganistan, Hindistan'ın kuzey batı bölgesi, Türkî Cumhuriyetleri) Ortadoğu'nun sınırları kapsamında ele alınmakta ve değerlendirilmektedir (Uçarol, 2000: 545). Bu noktada temel sorun coğrafi mekan algılamasının yazarlara göre ya da ilgilenenlerin ihtiyaç ve amaçlarına göre Ortadoğu bölgesinin sınırlarının değişkenlik arz etmesidir (Arı, 2010: 10).

Ortadoğu kavramı oldukça yeni bir kavramdır. İlk kez I. Dünya Savaşı sonrasında Alfred Thayer Mahan'ın National Review adlı dergide yayınladığı makalesinde kullanılmış ve 1909 yılında Angus Hamilton tarafından yazılan bir kitabın isminde yer alarak yavaş yavaş kullanılmaya başlanmıştır. II. Dünya Savaşı'ndan sonra ise kullanımı yaygınlık kazanmıştır (Demir, 2007: 17).

Ortadoğu kavramının bir başka boyutu da, belirli bir paradigmaya bağlı olarak ortaya çıkmasıdır. Kısaca bu kavram, Ortadoğu kavramını ortaya çıkaran Avrupalıların sübjektif bakış açılarını yansıtmaktadır ve Avrupa merkezci jeopolitik ve jeokültürel farklılığı da açığa çıkarmaktadır. Bu sübjektif niteliğinden dolayı Ortadoğu olarak ifade edilen coğrafi bölgenin sınırları uluslararası konjonktürde meydana gelen değişmelere paralel olarak değişebilmektedir (Davutoğlu, 2001: 121-122). Bölgenin sınırlarının ve tanımındaki belirsizliğin giderilmesi ancak Ortadoğu'nun kavramsal olarak tanımının ya da bu terimle ifade edilmek istenen coğrafi bölgenin sınırlarının muhtevasını belirleyen jeokültürel, jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik unsurların net bir biçimde ortaya konması ile olanaklıdır. Bu durum aynı zamanda Ortadoğu politikalarının belkemiğini de teşkil etmektedir (Davutoğlu, 2001: 129-130).

Avrupalı devletlerin sömürgeci politikalarının bir ürünü olarak ortaya çıkan bu kavram, Avrupa'nın dünya hakimiyeti tesis etme gayesini net bir biçimde göstermektedir. Bu kavram, bölgesel tanımlamanın nasıl ve niçin yapıldığını en iyi biçimde kavramsal düzeyde belirlemektedir. Avrupalılar, dünyayı yorumlarken kendi coğrafi bölgelerini dünyanın merkezi noktası olarak anlamlandırmaktadırlar. Bu açıdan

Avrupa'nın coğrafi konumuna göre doğuda kalan bölgeler Doğu diye nitelendirilmiştir. Sınıflandırma anlayışıyla ortaya çıkan bu ideolojik kavramsallaştırma doğu kavramını da kendi içinde uzak-orta-yakın sıfatlarıyla niteleyerek kategorize etmiştir. Bu kategorilere ayırmada belirli sınırlar ölçüt olarak konulmuştur. Fakat bu yapay sınırlar, anlamlandırma ve tanımlamalar doğrultusunda değişkenlik arz etmektedir. Yakın doğu kavramı, Fırat ve Dicle nehirlerinin geçtiği vadilerin batısında kalan coğrafi bölgeyi ifade etmek amacıyla oluşturulmuştur. Ortadoğu kavramı ise Mezopotamya olarak bilinen Fırat ve Dicle nehirleri arasındaki ovalardan başlayıp Seylan burma hattına kadar olan coğrafi bölgeleri ifade etmektedir. Uzakdoğu kavramı da Hindistan'ın doğu kıyılarının doğusunda kalan yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Yakındoğu adlı bölge Osmanlı devletinin yıkılmasından sonra Ortadoğu kavramının çerçevesinde ele alınmaya başlanmıştır. Sonuç itibariyle Ortadoğu'nun sınırları Osmanlı'nın yıkılmasından sonra genişletilmiştir. Bu nedenle Ortadoğu'nun sınırlarının tespiti ve bu sınırların tespitinde geçerli nesnel ölçütler olanaksız hale gelmiştir. Böylece bölgenin nerede başlayıp nerede bittiği konusunda ortak bir fikir veya görüş birliğinden söz etmek imkansızdır (Sandıklı, 2006: 15–16). Mustafa Bıyıklı'ya göre Ortadoğu kavramı, Avrupa açısından anlamlıdır ve bu kavramla kastedilen bölge ise dünyanın asıl merkezi ya da dünyanın tam ortasıdır. Bu durumu dünya haritaları da göstermektedir (Bıyıklı, 2007: 65).

Günümüzde ise Ortadoğu bölgesinin sınırları Cebel-i Tarık boğazından başlayıp Kazakistan, Kırgızistan ve Transkafkasya'ya kadar uzanmaktadır. Ortadoğu adı verilen bölgenin sınırları kabaca çizilecek olursa kuzey sınırında Türkiye, batı sınırında Mısır, doğu sınırında İran ve güney sınırında Yemen ülkelerinin bulunduğu dikdörtgen alanı belirtmek üzere kullanılmaktadır (Tangülü, 2006: 7).

2.2. ORTADOĞU'NUN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ

Ortadoğu'nun jeopolitik, jeostratejik konumu ve önemine değinmeden önce jeopolitik ve jeostrateji kavramlarını kısaca açıklamamız gerekmektedir.

2.2.1. Jeopolitiğin Tanımı

Öncelikle jeopolitiğin kısaca tanımı yapılacak olursa ilk etapta devletin kurulduğu coğrafya ve bu coğrafi bölgenin uluslararası alanda dikkat çeken özellikleri anlaşılmaktadır. Bir devletin diğer devletler ile olan ilişkilerinde coğrafyasının kendine sağladığı avantajları ve dezavantajları bilmesi gerekmektedir. Bu açıdan güç merkezleri ile olan ilişkilerini belirlerken, coğrafi konumunun avantajlarından nerede, ne şekilde ve nasıl yararlanması gerektiğini planlamasını coğrafya-siyaset etkileşimi çerçevesinde ortaya koyan bilim disiplini, jeopolitik olarak adlandırılmıştır (Güngördü, 2006: 10). Bu çerçevede uluslararası politikada bir toplumun sahip olduğu ve “güç” oluşturan unsurları dikkate alınır. Bir toplumun demografik yapısı, coğrafi mekanı ve bu mekanın stratejik konumu ve taşıdığı önem, coğrafi mekanda bulunan hammadde ve rezervleri, eğitim-bilim-teknoloji düzey ve birikimi, dış politika uygulamalarında tutarlılık, diplomatlarının temsil yetenekleri ve maharetleri, savunma sistemi açısından sahip olunan olanaklar uluslararası alanda toplumun gücünü belirleyen etkenler olarak ifade edilmektedir (Yazar, 1989: 15–16). Kısaca Ramazan Özey’in belirttiği gibi jeopolitik, yeryüzünün bütün yönleriyle araştırılmasını ortaya koymaktadır (Özey, 2004: 22).

Coğrafya eksenli bakış açısına göre jeopolitik, coğrafi etkenlerin uluslararası politikada güç dengeleri çerçevesinde meydana getirdikleri dış politika üzerindeki tesirlerinin incelendiği siyasi ve coğrafi bir bilim disiplinidir. Bu yaklaşıma göre sabit coğrafi veriler ve unsurlar, devletin ve devletlerin dış politikalarını belirlemekte ve şekillendirmektedir. Dış politika uygulamaları coğrafi verilerin ekseninde belirlenmekte ve uygulanmaktadır (Özey, 2002: 1).

Ülke ve medeniyetlerin ömürlerine etkide bulunan bir unsur da coğrafyadır (Özey, 2006: 49). Coğrafyanın bu boyutu aynı zamanda jeopolitiğin temel konuları arasında önemli bir yer tutmaktadır. Ortadoğu’nun tarihi geçmişi de bu gerçeği gözler önüne sermektedir. Bu açıdan Ortadoğu’nun jeopolitik konumunu ve bu jeopolitik konumun uluslararası alanda sahip olduğu önemi bilmek gerekmektedir. Jeopolitik teorilerde ağırlıklı olarak Ortadoğu’nun sahip olduğu jeostratejik ve jeoekonomik önemle birlikte bölgenin coğrafi konumunun uluslararası politika açısından taşıdığı önem büyük bir yer tutmaktadır. Özellikle Mackinder gibi jeopolitik teorisyenler açısından dünya hakimiyetinin tesisinde Ortadoğu, coğrafi konumu ve ekonomik

potansiyeli ile önemli bir yere sahiptir. Kısaca Mackinder ve diğer jeopolitik teorisyenler tarafından dünya hakimiyetinin Ortadoğu coğrafyasına hükmetmekten ve bölgenin geleceğini şekillendirmekten geçtiği tezi öne sürülmekte ve savunulmaktadır (Özey,2006: 50). Jeostratejinin tanımı yapıldıktan sonra Ortadoğu'nun jeopolitik, jeostratejik konumu ve önemine değinilecektir.

2.2.2. Jeostratejinin Tanımı

Jeostrateji kavramının tanımı ise jeopolitik kavramından ayrı olarak coğrafyanın sunduğu imkan ve olanakların stratejik açıdan etkinliğini, verimliliğini ve bu unsurların stratejik planlamada nasıl ve ne şekilde değerlendirileceğini araştıran ve jeopolitiğin alt bir birimidir (Güngördü, 2006: 10). Bir başka kaynakta ise jeostrateji şu şekilde tanımlanmıştır: devletin yer aldığı coğrafyanın özellikleri ile birlikte ülkenin hidrografik yapısı ve özellikleri, meteorolojik ve iklim özelliklerinin ordu komuta kademesince stratejik planlamada kullanılması disiplini (Karabulut, 2005: 21).

Bu kavram üzerine Suat İlhan'a göre zaman ve mekan faktörleri çerçevesinde stratejik açıdan önem arz eden meselelerin ve uygulamaların düşünülmesi ve gerekli değerlendirmelerin yapılması işlemidir (İlhan, 2005: 41).

Jeostrateji ile ilgili olarak coğrafyayı merkeze yerleştiren görüşe göre ise ülkelerin askeri stratejilerinin oluşturulmasında ve uygulanmasında, coğrafyadan kaynaklanan sabit unsurların meydana getirdikleri etkilerin incelenmesi disiplindir. Kısaca coğrafyaya bağlı olarak strateji geliştirme, jeostratejinin temel konusunu oluşturmaktadır (Özey, 2002: 1).

2.2.3. Ortadoğu'nun Jeopolitik, Jeostratejik Konumu ve Önemi

Jeopolitik teorilerin temel amaçlarından biri de toprak parçalarının sahip olduğu özellikleri ve avantajlı imkanlarını etraflıca ortaya koymaktır. Bu açıdan Ortadoğu'nun en başta coğrafi konumunun verdiği avantajlar ve olanaklar olmak üzere jeostratejik ve jeoekonomik açıdan sahip olduğu potansiyellerin neler olduğunu geniş bir perspektiften ortaya koymak önem arz etmektedir. Jeopolitik teorilerin özeti yapılacak olursa Mackinder'in kullandığı deyimle İç Kenar Hilal (Ortadoğu) bölgesi,

dünya hakimiyeti açısından stratejik öneme sahiptir. Bu açıdan I. ve II. Dünya Savaşları ile birlikte son yüzyıl içinde meydana gelen savaşların önemli büyük bir kısmının Ortadoğu bölgesi ve çevresinde yaşanması, bölgenin sahip olduğu jeopolitik önemi göstermektedir (Özey, 2004: 25).

Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik önemi üzerine bir Ortadoğu'lu olan yazar ise farklı bir açıdan değerlendirmede bulunmaktadır: “Bu bölgenin dünya çapındaki stratejik önemini iyi anlamak, bir yönden onun evrensel ruhunu da açıklar: milletler arası orta bir bölgedir. Kendi başına düşünmeye ve tasarruf etmeye veya müstakil olmaya gücü yetmez” (Şefik, 1983: 47).

Ortadoğu bölgesi, dünya coğrafyası üstünde 13-42 kuzey paralelleri içinde yer almaktadır (Doğan, 2006: 4). Ortadoğu bölgesinin jeopolitik konumunda en stratejik bölgeyi İran-Türkiye-Mısır şeridi oluşturmaktadır. Bu şerit, Ortadoğu coğrafyasının en hassas dengesini oluşturmaktadır. Bu dengenin kökleri ise bu üçlü şeridi oluşturan ülkelerin tarihi geçmişinde yatmaktadır (Davutoğlu, 2001: 353). Bu açıdan bölgenin tarihi geçmişinde üç ülkeyi yakından ilgilendiren devletlerin tarihine kısaca göz atmak yararlı olacaktır. Özellikle Selçuklular ve Osmanlıların her üç ülke ile yakından temaslarda bulunmalarından dolayı, Selçuklu ve Osmanlı devletleri tarihi önem kazanmaktadır.

Üç farklı perspektiften hazırlanmış olan jeopolitik hakimiyet teorilerinin (deniz, hava ve kara hakimiyet teorileri) analizlerinin temel bölgesi olarak Ortadoğu dikkat çekmektedir. Hatta bu teorilere göre en önemli hakimiyet sahası olarak da bu bölge ve çevresi jeostratejik açıdan çok büyük önem arz etmektedir (İlhan, 1999: 22-23).

Ortadoğu bölgesini oluşturan her bir ülke jeopolitik ve jeokültürel açıdan hatta sahip olduğu yer altı zenginlikleri (jeoekonomik) bakımından da farklı derecelerde önem taşımaktadır. Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik konumu ve önemi hakkında gazeteci yazar Cengiz Çandar şu görüşleri ifade etmektedir:

“Yeryüzünün en önemli kara ve su yollarına kumanda etmesinin kendisine kazandırdığı eşsiz jeopolitik değer, Ortadoğu'yu tarihin ilk dönemlerinden bu yana dünya egemenliği peşinde koşan güçlerin (her kim olursa olsun) birincil hedefi haline getirmiştir. Ortadoğu'da etkili bir varlık kuramayan hiçbir güç dünya egemenliği üzerinde iddia ileri süremez” (Çandar'dan Akt. Turan, 2003: 17).

Bu durumda bölgenin jeopolitik konumu, bölge devletleri açısından önemli avantajlar sağladığı gibi olumsuz durumlara da yol açmaktadır. Petrol, bir yer altı zenginlik kaynağı olarak sanayi devrimi sonrasında önem kazanmıştır. Petrolün en önemli yer altı zenginlik kaynağı haline gelmesinden önce Ortadoğu uluslararası alanda yine de jeopolitik konumu itibariyle önem taşımaktaydı. Petrolün değer kazanmasından önce Ortadoğu sadece kara ve deniz jeopolitiği bakımından önem taşıırken, petrolün değer kazanması ile birlikte aynı zamanda jeoekonomik açıdan da önemli hale gelmiştir. Böylece Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik önemi genişlemiştir (Dural, 2005: 8).

Jeokültürel unsurlar, bölgenin kültürel açıdan tarihi geçmişinin analizini gerektirmektedir. Çünkü jeokültürel etkenler, tarihi oluşum ve değişim süreci içinde şekillenerek bölgenin geleceğini etkilemektedir. Bu nedenle bölgenin tarihi geçmişini bilmekle birlikte bölgede geçmişte yaşamış olan kültür ve medeniyetlerle günümüzde yaşamakta olan kültür ve medeniyetlerin incelenmesi gerekmektedir. Bu çalışmanın konusunun sınırları çerçevesinde yukarıda bahsi geçen analize ancak kısa ve özet bir şekilde yer verilmesi gerekmektedir.

Ortadoğu, tarih sahnesinde büyük medeniyetlerin yaşadığı bölge olması hatta insanlık tarihinin başlangıç noktası olması özellikleri itibariyle dünya coğrafyası üzerinde en önemli jeopolitik konuma sahiptir. Bölge coğrafi açıdan üç kıtanın kesiştiği noktada yer almaktadır ve aynı zamanda üç kıta (Asya-Afrika-Avrupa) arasında transit geçiş yollarının bu bölgeden geçmesi sebebiyle bu üç kıta arasında köprü işlevini de görmektedir (Sandıklı, 2006: 17).

Tarihi perspektiften Ortadoğu, coğrafi konumundan kaynaklanan jeopolitik önemini hiçbir zaman yitirmemiştir. Hatta günümüzde bile uygulamada sürdürülen 'böl ve yönet' politikaları, bölgenin değerini yitirmediğinin bir göstergesi olarak bölgeye yönelik politikaları şekillendirmektedir. Bu çerçevede sınır sorunları, farklı etnik kökenler ve değişik mezhepler arasında yaşanan çatışmalar, bölge üzerinde oynanan 'böl ve yönet' politikalarının sürdürülmekte olduğunu göstermektedir (Kocaoğlu, 1995: 5). Bölge, 1908 yılında İran'da petrolün ortaya çıkışı ile birlikte jeopolitik öneminin yanı sıra jeoekonomik açıdan da vazgeçilemez olma özelliğini sürdürmektedir (Arı, 2010: 11-12). Dünya petrol rezervinin % 73'ü Ortadoğu'da yer almaktadır. Avrupa ülkelerinin yıllık petrol ihtiyacının % 70'i (600 milyon ton) bu bölgeden

sağlanmaktadır. ABD'nin ise % 20'nin üzerindeki (230 milyon ton) yıllık petrol ihtiyacı yine bu bölgeden elde edilmektedir. Aynı zamanda Japonya'nın 240 milyon ton petrol ihtiyacı da Ortadoğu petrol rezervlerinden temin edilmektedir (Sandıklı, 2006: 17).

Görüldüğü üzere dünya genelinin petrol ihtiyacının büyük bir kısmı Ortadoğu'da bulunan petrol yataklarından temin edilmektedir. Bu noktada Ortadoğu sahip olduğu petrol rezervleri ile jeoekonomik açıdan da büyük bir öneme sahiptir. Yakın zamanda da bu taşıdığı önemi kaybedecek gibi görünmemektedir. Jeostratejik açıdan Ortadoğu, dünyanın tam merkezi noktası durumundadır. Tarihi geçmişinden gelen stratejik özelliklerinin yanı sıra coğrafi konumunun sağladığı avantajlarla bu bölge, uluslararası arenada çatışmaların en yoğun yaşandığı ve yaşanmakta olduğu yer olarak hafızalara kazınmaktadır. Atilla Sandıklı'ya göre Ortadoğu'nun dikkat çeken en önemli jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan başlıca şu özelliklere sahiptir:

- 1-Dünya petrol rezervlerinin 2/3'ten fazlası bu bölgede yer almaktadır,
 - 2-Petrol ve doğalgaz akışında en kısa yolların bu bölge üzerinden geçmesi,
 - 3-Üç ana kıtanın Asya-Afrika-Avrupa karayollarının birleştiği ve kesiştiği yerde bulunması,
 - 4-Bütün güç merkezlerini ilgilendiren su yolu ve geçitlerine yakın olması (Süveyş kanalı, Çanakkale ve İstanbul Boğazları),
 - 5-Tarihin en zengin kültür hazinelerine sahip olması ve turistik açıdan önemi,
 - 6-Tek tanrılı semavi dinlerin ortaya çıktığı ve yayıldığı bölge olması”
- (Sandıklı, 2006: 17–18).

Batılı devletler 16.yy'dan itibaren coğrafi keşifler yoluyla Hindistan ve Çin'e uzanma faaliyetlerine başlamıştır. Fakat keşfedilen deniz yolu oldukça uzundu. Çin ve Hindistan'a ulaşımı sağlayacak olan en kısa yol ise Osmanlı devletinin hakimiyeti altında bulunan ve bu gün Ortadoğu diye bilinen Arap yarımadasından, Irak, İran, Afganistan ve Pakistan gibi ülkelerden geçmekteydi. 1869 yılında Süveyş Kanalı'nın hizmete açılması deniz ticareti açısından önemli değişimlerin yaşanmasına yol açtı. Süveyş kanalı, Avrupalıların Hindistan'a giden deniz yolunu önemli ölçüde kısalttı. Bu kanal ayrıca Arap yarımadasının kenarında bulunan liman kentlerinin de uluslararası alanda stratejik açıdan önemli konuma gelmelerine yol açmıştır. Bu durum Avrupalı devletlerin, Osmanlı devleti hakimiyetinde bulunan bu topraklara göz dikmelerine ve

yavaş yavaş bu bölgeyi işgal etmelerine zemin hazırladı. Bu durumda Avrupa devletleri, Osmanlı yönetiminde bulunan bölgeye yönelik bir takım planlar ve projeler geliştirerek bölgenin kaderini etkilemeye ve yönlendirmeye girişmişlerdir (Yılmaz, 2004: 13).

Özellikle bu konuda İngilizler, bölge halkları ile iletişime geçerek (özellikle Arap milleti ile) bölge halklarını Osmanlı yönetimi aleyhinde faaliyetlere ve isyanlara sevk etmeye çalışmışlardır. Arap milletleri, İngilizlerin bu stratejilerinin (Araplara bağımsız büyük bir Arap devleti kurma vaadleri) İngiliz çıkarları doğrultusunda geliştirildiğini ilk etapta fark edememişlerdi. Yani İngilizler, Arap milletlerini isyana sürükleyerek hem Osmanlı'nın yıkılmasında hem de bölgede huzur ve istikrarın ortadan kalkmasında etkili oldular. Hatta Arapların tasarladığı büyük Arap devleti oluşumuna da engel olarak bölge ülkeleri arasında parçalanmanın ve görüş ayrılıklarının ortaya çıkmasında da rol oynamışlardır. Bu konuda Turgut Hatipoğlu şu bilgileri aktarmaktadır:

“Aslında İngilizler’in tüm Araplar üzerine çeşitli faaliyetler gerçekleştirdiği, emellerine ulaşmak için Arapları kendi çıkarları için kullandığını söyleyebiliriz. İngilizler tek ve güçlü olan Arap devleti yerine parçalanmış bir Arabistan’ın bulunmasını, menfaatlerine daha uygun bulmuş, türlü oyunlarla Arapları 10 parçaya bölmüştür. Bunlar Irak, Suriye, Lübnan, Filistin, Ürdün, Suud, Yemen, Hadramut, Umman ve Kuveyt’tir.(100) İngilizler’in Hindistan dış politika sekreteri Graat, “ Kuvvetli bir Arap halifeliği meydana getirmek kesinlikle İngiltere’nin arzuları dahilinde olamaz” demektedir. Aynı kişi İngiliz menfaatleri doğrultusunda Arap ülkelerine verilecek idari ve siyasi statüyü ise şu şekilde ifade ediyordu: “Biz birleşik bir Arap devleti istemeyiz. Araplar, zayıf ve parçalanmış bir statüde bulunmalıdırlar”(Hatipoğlu, 2007: 34).

Görüldüğü üzere Ortadoğu’da oynanan stratejik ve diplomatik oyunlar, bölgede çatışmaların bitmemesi ya da kasten bitirilmemesi yönünde seyir etmektedir (Özer, 2005: 3).

Devletlerin özellikle ulus-devletlerin ortaya çıkışında rol oynayan milliyetçilik ideolojisi, kimlik krizi meselesinde bahsedildiği gibi ötekileştirme yoluyla ulusal kimliğin devlet kimliğine dönüşmesini sağlamıştır. Bunu da ulusal kimliğin hakim olduğu toprak parçasının etrafını çerçevelemesi yolu ile gerçekleştirmiştir (Özer, 2005: 4). Bu ulusal kimlik çerçevesinde sınır oluşturma faaliyetleri ilk olarak 17.yy Avrupa’sında ortaya çıkmış ve sömürgeciliğin yayılmacı amaçları doğrultusunda dünya geneline yayılmıştır (Özcan’dan Akt. Özer, 2005: 4).

Ortadoğu'nun jeopolitik ve jeostratejik önemi ilk çağlardan bu yana devam etmektedir. Fakat Osmanlı devletinin Yavuz Sultan Selim zamanında bölgede hâkimiyetini kurmasından önce bölgenin jeopolitik konumundan dolayı devletler ve medeniyetler arasında çatışmalar sürekli olarak yaşanmaktaydı. Bu durum ise bölgenin huzur ve istikrara kavuşmasına engel teşkil ediyordu. Yavuz Sultan Selim'in Ortadoğu coğrafyasında Osmanlı hakimiyetini kurmasıyla birlikte Ortadoğu'nun jeopolitik önemi uluslararası arenada Osmanlı'nın yıkılmasından sonraki döneme kadar dikkati çekmekten uzak kalmıştır. Coğrafi keşifler sonucunda keşfedilen yeni deniz yollarının ekonomik açıdan maliyetinin yüksek olması, batılıları alternatif bir arayışa yönlendirmiştir. Bu durumda Ortadoğu bölgesinin belkemiğini teşkil eden Arap yarımadasının ve Yemen bölgesinin jeopolitik açıdan taşıdıkları önem Batılılarca keşfedilmiştir. Dolayısıyla Osmanlı'nın hakim olduğu dönemde dünya gündemini işgal etmekten uzaklaşan Ortadoğu yeniden dünyanın dikkatini çekmeye başlamıştır. Özellikle Süveyş Kanalı'nın 1869 yılında hizmete açılması, bölgeyi uluslararası rekabetin merkezine yerleştirmiştir (Ersin, 2003: 19).

Böylece Osmanlı döneminde uluslararası arenada dikkatleri üzerine çekmeyen Ortadoğu, yeniden jeopolitik konumunun sunduğu avantajlarla askeri ve diplomatik açıdan devletlerarasında güç yarışı ve ekonomik rekabetin merkezinde yer almaya başlamıştır. Kısaca bölge, jeopolitik önemini kaybetmemekle birlikte jeostratejik ve jeoekonomik açıdan daha da önemli konuma geldi (Turan, 2003: 17).

Ülkelerin sınırları uluslararası alanda sabit bir veri olarak kabul görmektedir. İnsanlar tarafından meydana getirilen her ne varsa değişime uğramak durumundadır. Devlet de nihayetinde insan ürünü bir varlık olarak bu değişimden payına düşeni almaktadır. Devletin değişim geçirmesi ya rejim değişikliğine gitmekte ya da sınırlarında, güç parametreleri ölçeğinde kendini zorlayabilecek olan devletler tarafından yapılacak veya yaptırılacak olan zorunlu değişimlere maruz kalmaktadır. Uluslararası ilişkilerde devletlerin sınırları her ne kadar süper güç olsalar bile değişime uğramaya açıktır. Ortadoğu'da sınırların sürekli değişme temayülünde olması (Yemen örneğinde olduğu gibi) bu gerçeği ortaya koymaktadır. Ortadoğu devletlerinin sınırları, cetvelle çizildiği gibi her an yeniden yapılandırılmak üzere değişim geçirmesi olanaklıdır. Kısaca bu yapay yani cetvelle çizilmiş sınırlar, Davutoğlu'nun benzetmesi ile ifade edilecek olursa her an yıkılabilecek şekilde çok kötü bir biçimde örülmüş ve

temelleri sağlam olmayan bir duvar gibi durmaktadır. Her ne kadar bu yapay sınırlar, çeşitli stratejiler geliştirilerek korunmaya çalışılsa da diplomatik zeminin ve tarihi temellerin sağlam olmaması gibi faktörlerden dolayı diplomatik taktikler farklılaşabilmektedir (Davutoğlu, 2001: 323).

Yani Ortadoğu'nun kaderini belirlemede bölge insanının inisiyatifi kendi eline alması oldukça zor hatta imkansız görünmektedir. Bölgenin kaderi, Batı'nın sömürgeci anlayışı doğrultusunda şekillendirilmekte ve bölge dolaylı yollardan da olsa Batı'nın hakimiyeti altında tutulmaya çalışılmaktadır. Bu durum da bölge devletleri arasında (Batı'nın sömürgeci çıkarlarına uygun olarak) sınır sorunlarına yol açmaktadır (Özey'den Akt. Özer, 2005: 5).

Bölgenin kaderi, aynı zamanda bölge hakkında, devletler ve sınırları hakkında genel bir tanımın yapılmasını olanaksız hale getirmektedir. Davutoğlu, Ortadoğu'nun jeopolitik önemi hakkında iki farklı yaklaşımın analizini yapmaktadır: Kara Jeopolitiği ve Deniz Jeopolitiği. Kara jeopolitiği açısından Ortadoğu, dünyanın merkezinde kıtalar arası geçiş konumuna sahiptir. Dolayısıyla bölge dünya hakimiyeti için kilit bölge olarak dikkati çekmektedir. Yine deniz jeopolitiği açısından da “[b]ölge deniz eksenli güçlerin Afro Avrasya stratejilerinin merkezinde” yer almaktadır (Davutoğlu, 2001: 324–325).

Bölgenin tarihi geçmişi de Ortadoğu'nun dünya hakimiyeti açısından kilit önemde olduğunu ispatlar nitelikte olaylarla doludur. Milattan önce ilk çağlarda farklı kültürel unsurları barındıran imparatorluklar, Ortadoğu üzerinde kısa süreli de olsa hakimiyet kurarak coğrafi açıdan bölgede bütünlüğün tesisine katkı sağlamışlardır. Bu durum ise bölgede ortaya çıkan dinlerin ve kültürel oluşumların, bölgenin çevresindeki diğer havzalara yayılmasına zemin hazırlamıştır (Davutoğlu, 2001: 328).

Bölgenin tarihi aynı zamanda bir insanlık medeniyeti tarihi olarak da yorumlanabilir. Çünkü bölgenin tarihi, farklı milletlerin kurmuş olduğu devlet ve medeniyetlere tanıklık etmiştir. Örneğin milattan önceki ilk çağlarda bölgede kurulmuş veya bölgeyi hakimiyeti altına almış olan devletler olarak karşımıza Sümerler, Akkadlar, Asurlular, Dilmun Krallığı, Gutiler, Persler, Medler ve Sasaniler gibi devletler çıkmaktadır (Zorgbibe, 1992: 10–11).

Yine bölge tarihinde Hellen uygarlığının varlığına ve izlerine rastlanmaktadır. Makedonyalı İskender, bölgenin jeopolitik önemini kavrayarak bu bölgeyi dünya hakimiyeti tesis etme ideali açısından kendi yönetimi altına almak ister ve bunun için gereken bütün çabayı harcamaktan çekinmemiştir (Hooke, 1993: 191).

Bölgenin tarihi geçmişinde olduğu gibi bölge üzerinde dinlerin de kendi aralarında hakimiyet kurma mücadeleleri verdiği görülmektedir. Roma İmparatorluğu'nun bölgede hakimiyet kurmasıyla Hıristiyanlık dini bölgeyi kendi hakimiyet havzasına çevirmiştir. Bu durum İslam dininin ortaya çıkmasına kadar sürmüştür. Nitekim Hz. Muhammed'in hayatını anlatan kitaplarda ve İslam tarihi üzerine yazılmış kitaplarda da bölgede Hıristiyanlığın varlığını sürdürdüğünü ortaya koyan olaylar anlatılmaktadır. Yine bu dönemde Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında gerçekleşen Tebük ve Mute savaşları da dinler arasındaki hakimiyet mücadelelerinin birer örnekleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Arap yarımadasında İslam'ın ilk çıktığı dönemlerde Hıristiyanlık inancını temsil eden devletler olarak Gassaniler ve Hımyeriler devletleri karşımıza çıkmaktadır. Kısaca Hıristiyanlık, İslamiyet'in Arabistan yarımadasında ortaya çıkmasından hemen sonra Arap yarımadasını terk etmemiş hatta sahip olduğu gücü ve prestiji kaybetmesine rağmen yarımada üzerindeki nüfuzunu korumak için İslam dini ile çeşitli mücadelelere girmiştir. Buna rağmen Hıristiyanlık inancı bu gün Suudi Arabistan dışında diğer bölge ülkelerinde günümüzde de varlığını bir azınlık dini olarak sürdürmektedir (Brockelmann, 1992: 3).

2.4. TÜRKİYE'NİN JEOPOLİTİK, JEOSTRATEJİK KONUMU VE ÖNEMİ

Türkiye de coğrafi konumu noktasında bir Ortadoğu ülkesidir (Yavuz, 2001: 567). Türkiye, coğrafi konumu itibariyle üzerinde yer aldığı toprak parçasının jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik bakımdan sahip olduğu avantajlar dolayısıyla çok önemli bir mevkide yer almaktadır (Oran, 2002: 24). Türkiye toprakları, tarihi geçmişinde de dünyanın en önemli güç merkezlerinin yönetimi idaresi altında bulunmuştur. Türkiye, coğrafi konumu itibariyle en çok dikkat çeken bir yerde bulunmaktadır. Türkiye'nin bir dönem başbakanlığını üstlenen Nihat Erim, ülkenin jeopolitik önemi hakkında şu çarpıcı tespiti belirtmektedir:

“Türkiye’nin dış güvenliği yönünden dünya konjonktürüne büyük ölçüde bağımlı bulunmaktayız. Bundan istesek de istemesek de kendimizi sıyırmamız hemen hemen de imkansızdır. Yurdumuzun coğrafyası buna elverişli değildir. Üç kıtanın kavşak noktasında bir köprü durumunda olan Türkiye, Boğazlar dolayısıyla de gözleri üzerine çekmektedir. Tarih boyunca karşı karşıya gelmiş güçler, Türkiye’ye sahip olmak veya Onu kendi yanına çekmek istemişlerdir. Hiç değilse “rakibin müttefiki” olmamasını sağlamaya çalışmışlardır. Bu gün de durum aynıdır” (Erim, 1976: 16).

Türkiye, Eski Dünya kıtalarının, geometrik bakımdan merkezinde yer almaktadır. Türkiye, ulaşım bakımından Balkanlar’a, Kafkasya’ya ve Ortadoğu’ya açılan dünya coğrafyasının en önemli kilit merkezi olarak bütün güç merkezlerinin jeostratejik açıdan dikkatlerini üzerinde toplamaktadır. Bu durum, Türkiye’de güvensizlik havası oluşturmaktadır (Kekevi, 2004: 192).

Türkiye’nin coğrafi konumu son derece dikkat çekici ve jeopolitik açıdan çok önemli bir yer tutmaktadır. Hatta başka bir tanımda ifade edildiği gibi ülkeler arası (NATO, Ortadoğu, Balkan ve Kafkas ülkeleri arasında yer almaktadır) bir ülke olarak tanımlanmaktadır (Güngördü, 2006: 3).

Türkiye, Afriavrasya diye tanımlanan bölgenin merkezinde bulunmakla aynı zamanda dünyanın üç kıtasının gerek kara gerekse deniz yolları açısından bulunduğu ve kesiştiği noktada yer almaktadır. Türkiye, dünyadaki en önemli deniz ulaşım yollarından olan İstanbul ve Çanakkale boğazlarına sahiptir. Bu boğazlar, bölgesel açıdan önem arz eden Türkiye’nin küresel veya evrensel ölçekte önemli hale gelmesini sağlayan unsurlar olarak görülmektedir. Türkiye coğrafyası, boğazlar olmasa sadece bölgesel anlamda önem taşıyacaktı (Kekevi, 2004: 194). Bu yaklaşım, Türkiye’nin boğazları coğrafi konumundan ayırarak ele almakta ve Türkiye coğrafyasının uluslararası alanda sahip olduğu jeopolitik ve jeostratejik önemi göz ardı ederek boğazların tek başına daha büyük önem taşıdığını ileri sürmektedir. Sonuç olarak bu boğazlar, Cebel-i Tarık boğazı ve Süveyş Kanalı gibi sonradan yapılmış suni boğazlardan değildir. Bu açıdan çok büyük önem taşımakla birlikte boğazların, ancak yakın oldukları toprak parçaları ile birlikte önemleri daha da artmaktadır.

Türkiye’nin etrafında dört deniz yer almaktadır. Bu nedenle Türkiye için kara devletinden çok deniz devleti yakıştırmaları yapılmaktadır. Türkiye, aynı zamanda Arabistan- Avrupa kara hattının tam merkezinde yer almaktadır (Bıyıklı, 2007: 59–60).

Bir başka kaynakta ise Türkiye'nin jeopolitik konumunu ifade etmek üzere ileri sürülen *beş deniz havzası* tabiri de Türkiye'nin kara devletinden çok bir deniz devleti olduğunu göstermektedir. Türkiye'nin bu coğrafi konumundan dolayı bir yandan Asya ülkeleri arasında gösterilirken diğer yandan Avrupa ülkesi olarak da değerlendirilmektedir (Özey, 2006: 80).

Türkiye'nin etrafını çevreleyen denizler, dünya okyanuslarına bağlanarak en önemli deniz ulaşım yolları konumundadır. Karadeniz İstanbul Boğazı üzerinden Marmara Denizi'ne, Marmara Denizi Çanakkale Boğazı üzerinden Ege Denizi'ne bağlanmaktadır. Ege Denizi ise güneyde Akdeniz ile birleşmektedir. Akdeniz de batısında bulunan Cebel-i Tarık boğazı ile Atlas Okyanusu'na bağlanmaktadır (Özey, 2006: 81). Bu deniz ulaşım ağı hem jeopolitik hem de jeoekonomik açıdan dünyada en önemli ulaşım yolu olma özelliğine sahiptir. Türkiye, ne salt bir kara devleti ne de salt bir deniz devleti olarak değerlendirilebilir. Salt bir deniz devleti değil çünkü kara sınırı ile komşu olduğu devletler var; salt bir kara devleti değil çünkü dünya coğrafyası açısından kilit önemde deniz yolları vardır (Güngördü, 2006: 3).

Türkiye'nin bu coğrafi konumu, uluslararası alanda politik açıdan Türkiye için oldukça avantajlar sağlamanın yanında aynı zamanda dezavantaj olarak değerlendirilebilecek olan etkilere de maruz bırakmaktadır. Bu durum ile ilgili olarak Paul B. Henze'nin şu tespiti dikkat çekmektedir:

“Türklerin ülkelerinin uluslararası siyasal ve ekonomik hayat içinde artık pasif bir unsur olarak kalmaması gerektiğinin farkına varmaları ise muhtemelen daha da önemli bir gelişmedir. Yani artık, O'nun etrafındaki dünyayı ve sadece komşularını değil, daha uzak bölgeleri de etkilemesi mümkündür” (Henze, 2000 : 2).

Bu çerçevede Doğu-Batı karşıtlığı ve Doğu-Batı arasında yaşandığı ileri sürülen kültürel ve kimlik krizlerinin temelinde de bu jeopolitik konum ve bu konuma bağlı algılamaların yer aldığı da dikkat çeken bir başka yön olmaktadır. Bazı akademisyenler tarafından ise *Afroavasya* şeklinde yapılan kavramsal tanımlamalar da bu gerçeği dile getirmektedir (Davutoğlu, 2001: 110).

Avrasya kıtasının merkezi ülkesi olan Türkiye, yer aldığı bu coğrafyanın sahip olduğu jeopolitik, jeostratejik, jeoekonomik ve jeokültürel önemden payına düşeni almıştır. Ortadoğu'nun tarihi geçmişinde görüldüğü gibi bu coğrafyanın jeopolitik,

jeostratejik, jeokültürel ve jeoekonomik açıdan hiçbir dönemde uluslararası alanda değerini kaybetmediğini bir önceki konuda belirtmiştik. Dolayısı ile Türkiye de bu coğrafyanın ekseninde yer almakla aynı zamanda uluslararası alanda bölgenin jeopolitik öneminden yararlandığı gibi kendine özgü nitelikleri ile de jeopolitik açıdan farklılığı dikkat çekmektedir (Birsnel, 2006: 176).

Türkiye'nin jeopolitik konumu ile ilgili olarak bir başka boyut ise bu jeopolitik konuma yüklenen anlam ve anlamlandırma sorunudur. Bu konuda Suat İlhan şu benzetmeyi yapmaktadır: Bütün Türkler için "Türklerin Jeopolitiği" temel politik veri kaynağı, bu jeopolitiğin coğrafi tabanı Türk Dünyasının kutsal ve görkemli yaşam alanıdır (İlhan, 2005: 22). Aslında bu benzetme ve anlamlandırmalar, Türk kültürüne hakim olan devlet otoritesine sadakat anlayışını pekiştirmek ve yaşatmak amacını taşımaktadır. Bu anlamlandırmaların yol açtığı bir başka boyut ise çevre ülkelerin kendilerine yönelik tehdit olduğu ya da olabileceğidir. Cumhuriyetin kuruluş felsefesine dayanan bu yaklaşım aynı zamanda milliyetçilik duygularını da harekete geçirerek devleti koruma içgüdüsünü canlı tutmaya çalışmaktadır. Bu anlayış, Türkiye'nin jeopolitiğine yüklediği aşırı boyuta varan anlamla güvensizlik hissini ortaya çıkmasına da yol açmaktadır. Bu konuda Suat İlhan şu bilgileri aktararak şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır:

"Kara sınırlarımızın hiç birisi engellik özelliği olan engebelere dayanmaz. Sınırlarımız güvence sağlamadığı gibi alınacak güvenlik önlemlerinin zor ve pahalı olmasına da sebep olacak yapıdadırlar. Kara sınırlarımızın bu yapısı ulusal duyarlılığımızı artırıyor.

Deniz sınırlarımıza gelince: Bundan elli sene önce büyük birer engel olan Karadeniz, Ege Denizi, hatta Akdeniz eskisi kadar engel değeri taşımıyorlar. Karadeniz'in kuzeyinden kalkan uçaklar, helikopterler, aircraft'lar (karada ve suda gidebilen hava yastıklı araçlar) duraksamadan Anadolu'ya ulaşabiliyorlar; füzeler Anadolu'nun içerilerine ulaşabilecek menzile sahipler. Bu sebeplerle deniz sınırlarımız da artık eskisi kadar engel değeri ile güvenli değiller. Ege Adaları birer atlama taşı kolaylığı veriyor. Akdeniz kıyılarımızı kuşatmak, daha doğrusu kuşatmayı tamamlamak için Kıbrıs'a sahip olmak istiyorlar. Kısacası deniz sınırlarımız da artık yeterince güvenli değiller.

Bu durum Türkiye coğrafyasının duyarlılığını, sonuç olarak Türkiye'ye yönelik tehditleri büyük oranda artırıyor." (İlhan, 2005: 58).

Bir başka kaynakta ise Türkiye'nin jeopolitik önemi ve bu önemden kaynaklanan duyarlılık konusunda aynı zamanda jeokültürel unsurlara da yer verilerek

Türkiye'nin jeopolitik öneminden kaynaklanan hassasiyeti vurgulamaktadır. Bütün bu jeopolitik konumu merkez alan yaklaşımlar, Türkiye'nin dış politika uygulamalarını bilimsel perspektiften açıklama noktasında yetersiz kalmakta ya da gereken düzeyde doyurucu cevaplar ortaya koyamamaktadır (Çalış, 2001: 8).

Merkezi Türk Hakimiyet Teorisi olarak takdim edilen kuramsal analizde Türkiye'nin coğrafi konumu ve bu konumun politik açıdan taşıdığı anlam ve önem ifade edilirken Türkiye'yi bir kaleye benzetmekte ve Malazgirt'i Anadolu Kalesi'nin Asya kıtasına açılan burcu; İstanbul'u ise bu kalenin Avrupa'ya açılan burcu olarak ifade edilmektedir. Yine bu teorik yaklaşıma göre Anadolu dünya kalesidir. Bu teorik yaklaşım açısından Dünya Kalesi'ne hakim olmak iç çembere hakim olmayı getirmektedir. İç çembere hakim olmak ise dış çembere hakim olmayı sağlamaktadır (Özey, 2004: 25-26). Dünya kalesi olarak belirtilen yer Türkiye, iç çember olarak ifade edilen yer ise Ortadoğu ve dış çember de dünyanın bu bölge dışında kalan bölgelerini belirtmektedir.

Yine bu teorik çerçevenin yaklaşımı, Türkiye'nin jeopolitik konumunu belirlerken dünyanın kuzey yarım küresinde, bu kürede bulunan kıtaların da tam ortasında bulunduğunu ve dünyanın en merkezi noktası olduğunu öne sürmektedir. Anadolu coğrafyasının bu niteliğine ek olarak etrafında yer alan denizlerin okyanuslara kavuştuğu gerçeğini ifade etmekle de Anadolu'nun jeopolitik önemini, jeopolitik açıdan olduğu kadar jeostratejik açıdan da sahip olduğu potansiyelleri göstermektedir. Bir diğer etken ise Anadolu'nun tarihi geçmişi ve kültürel bakımdan sahip olduğu birikimdir (Özey, 2002: 327). Bu çerçevede tarih- coğrafya ilişkisi, jeopolitiği ve jeostratejiyi belirleyen en önemli unsur olarak dikkat çekmektedir.

Türkiye, sadece bölgeler arası geçiş yolları üzerinde bulunmamakta, bu konumun bir getirisi olarak kültürler arası geçiş noktasında ve dini inançların karşılaştığı, çatıştığı bölgede yer almaktadır. Bu boyutuyla Türkiye, ideolojik fikirlerin hedefi ve etki alanı haline gelmekte ve dolayısıyla Türkiye'nin bir ateş çemberi içerisinde yer aldığı ileri sürülmektedir. Böylece Türkiye'nin sınırları ve coğrafi konumunun duyarlılık ve hassasiyet arz ettiği belirtilmektedir (Bıyıklı, 2007: 64).

Davutoğlu ise Türkiye'nin jeopolitik konumunu şu şekilde değerlendirmektedir: Türkiye, kara ve deniz güç merkezlerinin doğu-batı ve kuzey-

güney istikametlerindeki hakimiyet sahası üzerindeki mücadelelerinin ve geçiş bölgelerinin merkezi noktasında yer almaktadır. Avrasya merkez kara kütesini kuzey-güney uzantısında sıcak denizlere ve Afrika kıtasına bağlayan Balkanlar ve Kafkaslar bölgesi ile denizler arası bağlantıyı sağlayan boğazlar, Türkiye coğrafyasında bir araya gelmekte ve yine Türkiye coğrafyası aynı zamanda bu bölgeleri jeoekonomik kaynak merkezleri olan Ortadoğu ve Hazar bölgesine ulaştırmaktadır. Doğu- batı istikametinde ise Anadolu, Avrasya ana kıtası içinde en önemli konuma sahip olan yarımadadır (Davutoğlu, 2001: 115–116).

Türkiye, jeopolitik konumu itibariyle kilit öneme sahip bir bölgede bulunmaktadır. Türkiye'nin kıyısının bulunduğu Akdeniz (uluslararası literatürde Mediterranean olarak bilinir ve Mediterranean Latince "yeryüzünün ortası" anlamına gelmektedir) yeryüzünün merkezi kabul edilmektedir (Arıboğan, 2004: 27). Jeopolitiğin en önde gelen teorisyenlerinden Mackinder'in ortaya koyduğu Kara Hakimiyet Teorisi'ne göre Doğu Avrupa'ya hakim olmak merkez bölgesini kontrol etme imkanını vermektedir, merkez bölgesine hakim olmak da Dünya Adası'nın kontrolüne zemin oluşturmaktadır, Dünya Adası'na hakim olmak ise dünyaya hakim olmak anlamına gelmektedir. Bu çerçevede Dünya Adası diye nitelendirilen bölgede yer alan kıtalar şunlardır: Afrika, Asya ve Avrupa (Demir, 1998: 289). Bu tanımlama, hem Ortaoğu'nun hem de Türkiye'nin jeopolitik konumunu ve önemini belirtmektedir. Dolayısıyla Türkiye, Dünya Adası diye ifade edilen üç kıtanın yollarının kavuşma ve kesişme noktasında yer almaktadır. Bu nedenle dünyaya hükmetme açısından oldukça en önemli merkezi ülkeler arasında yer almaktadır.

Türkiye'nin jeopolitik konumu, Türkiye'nin en önemli müzakere kozu olarak sürekli kullanılmaktadır. Türkiye'nin jeopolitiği, dönemlere göre farklı açılardan önem taşıdığı halde uluslararası politikada meydana gelen değişimler gerekli bir dinamik çerçevede yorumlanmamakta ve bu durum da uluslararası alanda Türkiye'nin statik politika geliştirmesine ve uluslararası alanda sahip olduğu avantajları değerlendirememesine veya yitirmesine yol açmaktadır. Sabit faktör olan coğrafyanın taşıdığı stratejik önemin dışında kalan dinamik öneme sahip faktörlere gereken önemin verilmemesi, diplomasi alanında dar görüşlülüğün ortaya çıkardığı bir sonuçtur ve statik bir jeopolitik görüşün dar kalıpları içinde kalmayı kaçınılmaz hale getirmektedir. Uluslararası alanda meydana gelen veya gelebilecek olan güç dengeleri arasındaki

değişimin getireceği avantajlar ve fırsatlardan, jeopolitik konumun verdiği öneme saplantı derecesinde bağlanmakla yararlanmak mümkün olmamaktadır. Uluslararası alanda meydana gelen gelişmelerin dinamizmasına ayak uyduramamak, bu dinamizmanın sunduğu fırsatların değerlendirilememesi yoluyla avantajdan dezavantaja dönüşmektedir (Davutoğlu, 2001: 116). Bu açıdan uluslararası ilişkiler alanında stratejik zihniyet önem arz etmektedir. Bu açıdan stratejik zihniyetin bir unsuru olan tarihi birikim ve miras diplomaside göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Stratejik planlamada tarihi birikim ve miras göz önünde bulundurulmadığı takdirde geleceğe yönelik alternatif stratejik plan ya oluşturulamaz ya da konjonktürel kaygılara dayalı olmaya mahkumdur (Davutoğlu, 2001: 65).

Bu çerçevede Türkiye'nin jeopolitik önemini aşırı boyuta vardırıarak tarihi birikim ve mirası da dikkate almadan dış politika yapımı ve uygulamaları sağlıklı temellere dayanmaz. Özellikle kültür birikimi ve kültürel kimlik, dış politika yapımında ve uygulamalarında dikkat edilmesi gereken en önemli faktörlerin başında gelmektedir. Elbette coğrafi konum, demografik yapı ve "güç"ü oluşturan diğer unsurlar da önem arz etmektedir. Bütün bu unsurlar, sabit ve dinamik veriler şeklinde iki kategoride değerlendirilecek olursa coğrafi konum ve bu konumun kazandırdığı avantajlar, sabit veriler kategorisinde yer almaktadır. Dinamik verilerin başında ise tarihi birikim, kültürel birikim ve kültürel kimlik, nüfus ve nüfusun sahip olduğu yapısal nitelikler yer almaktadır. Türkiye'nin jeopolitik ve jeostratejik açıdan taşıdığı önemi belirleyen etkenlerin başında jeoekonomik açıdan sahip olduğu avantaj ve olanaklar gelmektedir.

2.5. TÜRKİYE VE ORTADOĞU'NUN JEOEKONOMİK ÖNEMİ

Jeopolitiği oluşturan ve jeopolitik önemi belirleyen unsurlardan biri de ekonomi faktörüdür. Jeoekonomi kavramı, ekonomi-coğrafya ilişkisiyle ortaya çıkmıştır. Hatta bir başka tanımlamayla bu iki unsura ilave olarak tarih unsuru da eklenmiştir (Demir, 1998: 302). Jeoekonomi ile ilgili olarak başka bir tanımlamada ise farklı ekonomik konu ve ekonomik çevrelerin buldukları, coğrafi bölgelerle birlikte dikkate alınarak ekonomi- coğrafya ilişkileri bakımından jeopolitiğe sağladığı olanakların değerlendirildiği bir sahadır (İlhan, 2005: 41). Özetle bu kavram, coğrafi konumun sahip olduğu ekonomik durumu ifade etmek için kullanılmaktadır. Ekonomi

kavramı ağırlıklı olarak coğrafi bölgede yer alan yer altı ve yer üstü doğal zenginlik kaynaklarını belirtmek için kullanılmaktadır. Aynı zamanda bu yer altı ve yer üstü zenginlik kaynakları, uluslararası politikada dikkati çeken en önemli kaynak olunca jeoekonomi faktörünün etkisi de o oranda etkili olmaktadır. Bir coğrafi bölgenin jeopolitik önemi aynı zamanda sahip olduğu yer altı ve yer üstü doğal zenginlik kaynaklarıyla da bağlantılıdır. Hatta jeopolitiğin tanımlarında jeopolitiğin konusu içinde yer alan bir unsur olarak gösterilmektedir. Ali Faik Demir'in tanımlamasına göre jeoekonominin temel işlevi “ Ancak jeopolitiğin konusu, mekan ve doğal kaynakların kullanımı ve dağılımı bağlamında devletlerin tutumlarını araştırarak tanımaktır” (Demir, 1998: 288). Kısaca jeoekonomi, jeopolitik konum ve önemi anlamada önemli bir faktör olarak dikkat çekmektedir.

21.yüzyılda jeopolitik-ekonomi ilişkisi, jeopolitiğin diğer alanlarla olan ilişkisine göre daha çok gelişme göstermektedir. Jeoekonomi, jeopolitik açıdan önemli hale gelmiştir. Hatta günümüzde jeopolitik oluşumların temelinde jeoekonomi ağırlıklı olarak yer almaktadır. Bölgesel jeopolitik açısından da jeoekonominin önemi artmıştır (Demir, 1998: 302–303).

Ortadoğu, Davutoğlu'nun ifadesiyle jeoekonomik kaynak merkezidir. Davutoğlu'nun bir başka tespiti ise Ortadoğu'nun petrol ile özdeşleştirildiği yönündedir. Davutoğlu, bu anlayışın yetersiz kaldığını ileri sürmektedir. Ilıman iklim kuşağının merkezinde yer alan Ortadoğu, tarihi geçmişinde sahip olduğu tarım potansiyeli ve ticaret ulaşım yolları üzerinde bulunmakla jeoekonomik açıdan da çok büyük öneme sahip olmuştur. Tarihte Mezopotamya ve Nil havzaları, ilk tarım toplumlarının yaşadığı bölgeler olarak dikkat çekmektedir. Ortadoğu'nun ekonomik tarihi, suyun da bir doğal kaynak olarak taşıdığı önemi ortaya koymaktadır. Ortadoğu'nun jeopolitik konumu ile ekonomik potansiyelinin birleştiği ve kesiştiği noktada Ortadoğu hem ekonomik hem de ticari açıdan önemli bir potansiyel değer taşımaktadır (Davutoğlu, 2001: 332).

Ortadoğu, petrol bakımından zengin yataklara sahip olmasına karşın su açısından dünyanın en fakir bölgeleri arasında gösterilmektedir. Hatta gelecekte yaşanması muhtemel su sıkıntısının ülkeler arasında çatışmaya yol açacağı tahmin edilmekte ve ileri sürülmektedir. Petrolün yol açtığı çatışmalar ve ortaya çıkardığı sorunlar bölgenin tarihine damgasını vuran istikrarsızlığı pekiştirirken diğer yandan son

dönemlerde ortaya çıkan su sorunu da istikrarsızlığın devamını sağlayan bir unsur olarak görülmektedir. Hatta ülkelerin güvenlik algılamalarında da su sorunu etkili olacak gibi görünmektedir (Armağan, 2006: 61). Su sorunu ve Petrol bakımından Ortadoğu ülkelerinin her birinin jeoekonomik önemlerinin farklılığı dikkat çekmektedir. Ortadoğu'nun en önemli su kaynaklarının (Dicle, Fırat, Nil ve Ürdün ırmakları) siyasi koz olarak kullanılması uluslararası politikada son dönemlerde gündeme gelmektedir (Armağan, 2006: 61). Yer altı zenginliklerinin siyasi koz olarak kullanılması ilk kez 1973 Arap- İsrail çatışmasında, petrolün koz olarak kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır.

Ticaret merkezi olma bakımından Ortadoğu bölgesi “dünya panayırı” şeklinde tanımlanmaktadır (Özey, 2004: 25). Bu tanımlama, Ortadoğu'nun hem jeopolitik hem de jeoekonomik önemini ortaya koymaktadır. Ortadoğu, sadece petrol bakımından önem arz etmemektedir. Hatta tarihi geçmişine bakıldığında bölge, dünyanın en önemli ticaret yolları üzerinde bulunmaktadır. Petrolün ilk keşfedildiği tarihe kadar Ortadoğu, jeoekonomik açıdan ticaret yolları üzerinde bulunması ve bölgede hakim olan ekonomik faaliyetler noktasında önem arz etmekteydi. Ortadoğu'nun jeoekonomik açıdan taşıdığı önem, 26 Mayıs 1908 tarihinde İran'ın güney-batı kesiminde, Zagros Dağları'nın eteğinde Mescid-i Süleyman bölgesinde yıllarca yapılan araştırmalar sonrasında ilk petrolün bulunması ile farklı boyut kazanarak daha da gelişmiştir. Daha sonra 1927 yılında da Kerkük bölgesinde petrol rezervleri tespit edilmiş ve ortaya çıkarılmıştır. 1932 yılında da o yıllarda İran'ın bir adası olan Bahreyn'de de petrol bulunmuştur (Bıyıklı, 2007: 48- 49).

Ümit Burnu'nun keşfinden önce İpek-Baharat yolu, bölgenin dünya ticaretinin hayat kaynağı olduğunu ortaya koymaktadır. Ortadoğu'nun coğrafi konumu, bölgeyi doğu ile batı arasında, ticari ve kültürel açıdan karşılaşma, çatışma ve bir geçiş bölgesi haline getirmiştir. Bölgenin tarihi geçmişinde tarım, en önemli ekonomik faaliyet alanı olarak dikkat çekmektedir. Osmanlı'nın bölgeyi hakimiyeti altına almasından sonra bölgenin tarihinde çok ender rastlanan ve oldukça uzun bir süre sayılabilecek bir huzur ve istikrar, bölgede hüküm sürmüştür. Osmanlı yönetimi, siyasi ve kültürel alanda huzur ve istikrarın bölgede tesisini sağlarken diğer taraftan bölgenin ekonomik gelişimine katkı sağlayamamıştır. Dolayısıyla bölge ekonomik açıdan istenilen düzeyde gelişim gösterememiştir (Özey, 2004: 26).

Günümüzde Ortadoğu'yu jeoekonomik açıdan önemli yapan temel faktör petroldür. Petrolün insan hayatında oynadığı rol ve teknolojik gelişmelere olan etkisi üzerine Raif Karadağ şu görüşleri dile getirmektedir:

“Petrol, 19. asrın sonu ile 20. asrın devamınca, hammaddelerin başında yer almış bulunmaktadır. Denilebilir ki dünya bugün eğer teknik sahada korkunç bir ilerleme kaydetmiş ise, bu ilerlemeyi petrole borçludur. Petrol, insan hayatının her safhasında ve her derecesinde tesirini, hem de ezici surette ortaya koymuş bir hammaddedir. 1880 yılından beri bu madde etrafında cereyan eden mücadeleler bu hususu teyid etmektedir.” (Karadağ, 1991: 5).

Doğal kaynaklar içinde enerji kaynakları daha çok önem arz etmektedir. Enerji kaynakları arasında ise petrol ön plana çıkmaktadır. Özellikle teknolojik gelişmelerle birlikte petrol daha da önemli hale gelmiştir. Petrolün dünya genelinde dikkat çekmesi ve önem kazanması Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçekleşmiştir (Gürel, 1979: 18–19).

Dünya petrolünün % 73'ü Ortadoğu bölgesinden temin edilmektedir. Bu durum ise Ortadoğu'nun jeoekonomik açıdan taşıdığı önemi de göstermektedir. Bu noktada petrolün, Ortadoğu'nun jeopolitik önemine yaptığı katkı dikkat çekmektedir (Sandıklı, 2006: 17). 20. yüzyılda Ortadoğu, jeoekonomik açıdan petrole özdeşleştirilmiş ve jeopolitik değerini petrol üzerinden sürdürmektedir. Petrolün alternatifi bir hammadde ya da enerji kaynağı bulunmadığı sürece petrol, jeopolitik ve jeoekonomik önemini sürdürecektir. Bir başka enerji kaynağı olan doğalgazın da dünya genelinde % 33'lük bir kısmı Ortadoğu'nun stratejik açıdan en önemli körfezi olan Basra Körfezi'nde bulunmaktadır (Tangülü, 2006: 12-13).

Gerek doğalgaz gerekse petrol yatakları açısından Ortadoğu, sahip olduğu yer altı zenginlikleri bakımından ve bu yer altı zenginliklerinin taşınmasında en kısa yolun bu bölgeden geçmesi bölgeyi jeoekonomik ve jeopolitik açıdan daha da önemli hale getirmektedir. Bölgede bulunan su geçitleri de bölgenin hem jeopolitik hem de jeoekonomik önemine katkı sağlamaktadır (Bıyıklı, 2007: 70).

Türkiye de jeoekonomik açıdan hem bölgeye yakın ve daha stratejik bir konumda bulunmakta hem de sahip olduğu yer altı zenginlikleriyle de önem arz etmektedir. Türkiye, Afriavrasya diye belirtilen bölgenin merkezinde yer almaktadır. Yine Türkiye, en önemli ticaret ulaşım yolları üzerinde merkezi bir konumda

bulduğundan jeopolitik ve stratejik açıdan önemli olduğu kadar jeoekonomik açıdan da büyük bir öneme sahiptir (Bıyıklı, 2007: 62–63).

Türkiye, tarımsal ürünler açısından oldukça verimli topraklara sahiptir. Cumhuriyetin kuruluşunda da tarımsal faaliyetlere öncelik verilmiştir. Ülkenin 17,8 milyon hektarlık alanı tarımsal faaliyetler için kullanılmaktadır. Ülkenin hemen hemen bütün bölgelerinde tarımsal faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Güney ve batı bölgelerinde tarımsal faaliyetler, daha çok sebze ağırlıklıdır. Tahıl ürünleri ise daha çok iç ve doğu bölgelerinde ağırlıklı olarak yetiştirilmektedir. Doğu bölgesinde tarım aynı zamanda hayvancılığa bağlı olarak yapılmaktadır. Tarıma elverişli arazisi oldukça geniş olmasına rağmen Türkiye’de tarımsal faaliyetler çok da gelişmiş düzeyde değildir (Özey, 2002: 81–82).

Türkiye, Ortadoğu’nun dört büyük nehrinden (Dicle, Fırat, Nil ve Ürdün ırmakları) ikisine sahiptir. Bu açıdan su kaynakları bakımından zengin bir ülke olan Türkiye’nin bu sahip olduğu potansiyel de Türkiye’nin jeoekonomik bakımdan önemini artırmaktadır. Türkiye’de tarımın yapılmasına olanak sağlayan faktörlerden biri de su ve sulama imkanlarıdır. Su aynı zamanda son dönemlerde uluslararası ilişkilerde sorun oluşturmaya başlamıştır. Tarımda sulama faaliyetlerinin temelleri Osmanlı dönemine kadar uzanmaktadır. Yararlanılabilir yıllık su potansiyeli açısından Türkiye’nin sahip olduğu akarsu miktarı 95 milyon metre küp civarındadır. Bu miktar, yer altı su potansiyeli ile birlikte 105 milyon metre küpe ulaşmaktadır. Tarımda sulama sorununun çözümü için 1955 yılından beri baraj yapımına ağırlık verilmiş ve 90’ın üstünde baraj inşa edilmiştir. Hatta son dönemlerde uygulamaya konulan G.A. P. projesi de bu uygulama faaliyetlerinin bir parçası durumundadır (Özey, 2002: 83).

1976 yılında uygulamaya geçirilen bu proje, Türkiye’nin yakın ve sınır komşuları olan Suriye ve Irak’la olan ilişkilerinin gerginleşmesine neden olmuştur. Su sorunu, özellikle süper güçler arasında yaşanan Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonraki dönemde yoğunlaşarak gelişmiştir. 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren Türkiye, tarımsal alanda sulama projeleri oluşturarak tarımsal açıdan sahip olduğu potansiyelleri kullanma faaliyetlerine girişmiştir. Bu çerçevede de çeşitli sulama projeleri ile tarımsal kalkınmanın canlandırılması planlanmıştır. Türkiye’nin uygulamaya geçirdiği sulama projesi ve bu projenin temel aşaması olan baraj yapımı

Türkiye ile komşu olan ülkeler (Irak ve Suriye) açısından olumsuz sonuçlara yol açacak etken olmuştur. Soğuk Savaş döneminin son dönemlerinde suyun uluslararası alanda ön plana çıkması ise, bu sorunun daha da büyümesine ve suyun petrolden sonra ikinci temel kriz unsuru olmasına neden olmuştur. Aslında su sorunu, ülke topraklarında doğan fakat ülke sınırını geçtikten sonra denize dökülen ırmakların taşıdığı sudan kaynaklanmaktadır. Hatta bu sorun için “sınır aşan sular” şeklinde bir tanımlama da yapılmaktadır (Toklu, 2006: 507).

Türkiye, petrol bakımından jeoekonomik öneme sahip olmamakla birlikte sahip olduğu su kaynakları ve potansiyelleri açısından ise vazgeçilemeyecek derecede jeoekonomik önem arz etmektedir. Su sorunu esasında bölgesel nitelikli bir sorundur. Uluslararası arenaya taşınması ile birlikte bu sorun, uluslararası sorun haline gelmiştir. Nitekim bu çerçevede Türkiye-Suriye ve Türkiye-Irak ilişkilerinin gerginleşmemesi için devreye uluslararası kuruluşlar girmiştir. Su sorununun uluslararası hale gelmesinde rol oynayan bir başka etken de Türkiye'nin sulama projeleri (Keban Barajı'nın yapımı konusunda) için ABD'den gerekli krediyi sağlamak üzere kurmuş olduğu temaslardır. Uluslararası kuruluşlar (AID, IDA ve Avrupa Yatırım Bankası vs.), Türkiye'den Suriye ve Irak'a gereken su miktarının verilmesi garantisini istemiş ve 31 Ağustos 1966 tarihinde ABD- Türkiye arasında imzalanan antlaşmada da yer alarak bölgesel olan su sorunu uluslararası boyut kazanmış oldu (Toklu, 2006: 510).

Türkiye ve Ortadoğu sadece jeopolitik konumları açısından önem taşımamakta aynı zamanda jeostratejik ve jeoekonomik açıdan da en önemli kilit bölge olma özelliğine sahiptir. Özellikle yer altı zenginlik kaynaklarından olan petrol ve doğalgazın ortaya çıkarılması ile dünya siyaseti açısından bölgenin önemi farklı bir boyut kazanmıştır. Türkiye de sahip olduğu akarsu ve diğer yer altı zenginlik kaynakları ile ön plana çıkmaktadır. Jeoekonomik faktörlerden olan petrolün dünya siyaseti açısından ilk kez silah olarak kullanılması, Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını gözden geçirmesinde etkili olmuştur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE- ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN TARİHSEL ARKA PLANI

3.1. CUMHURİYETE KADAR GEÇEN DÖNEMDE TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

Türkiye- Ortadoğu ilişkilerinin incelenmesine başlamadan önce tarihin geçmiş dönemlerinde Türk milleti ile Ortadoğu halkları (özellikle Araplar) arasındaki ilişkileri kısaca özetleyerek incelemek, Türkiye- Ortadoğu ilişkilerine ışık tutması bakımından yararlı olacaktır.

Türk milletinin Ortadoğu bölgesi ile olan ilişkileri tarihi geçmişi itibariyle 4200 yıl öncesine dayandırılmaktadır. Hatta bu teorik düşüncenin doğruluğunu ispatlamak üzere birçok tarihçinin ve filologların çalışmaları gösterilmektedir (Memiş, 2002: 18–19).

Türklerle Ortadoğu'nun sakinleri veya ahalisi diye tanımlanabilecek olan Araplar arasında ilk ilişkiler, Ortadoğu'nun kuzeydoğusunda yer alan ve Orta Asya ile Ortadoğu bölgesi arasında sınır oluşturan İran'da hakimiyet kurmuş ve yaşamış olan Sasani Devleti aracılığıyla başlamıştır. Sasani Devleti ile komşu olan Türkler, Sasanilerin gerek iç politikaları gerekse dış politikaları üzerinde etkin olmuşlardır (Yıldız,2000: 25).

Sasani Devletinin bölgede etkin olduğu dönemde Sasanilerle o dönemde var olan Türk devletleri arasındaki savaşlarda Sasani ordusu içerisinde Arapların da yer aldığı, hatta Sasani Devletinin iki önemli komutanı arasında çıkan savaşta da her iki tarafın askerleri arasında hem Türklerin hem de Arapların bulunduğu vurgulanmaktadır (Günay ve Güngör, 2003: 247–248).

Hız. Ebubekir döneminde İran üzerine başlatılan fetih hareketleri, Hız. Ebubekir'in vefatından sonra halife olan Hız. Ömer döneminde de devam ettirilmiştir. Sasani Devleti, İran topraklarının Hız. Ömer zamanında yapılan seferler sonunda fethedilmesi ile yıkılmıştır. Sasani Devleti'nin yıkılması ile Türk ve Arap toplumları arasında tampon bölge diye nitelendirilebilecek olan İran, fetihler sonucu İslam devletinin toprağı haline gelmiştir (Brockelmann, 1992: 43-44). Böylece Türk ve Arap toplumları ilk kez komşu olmuş ve ilk karşılıklı temaslar da başlamış oldu. İslam, ilk olarak doğduğu bölgeyi hakimiyeti altına almış ve daha sonra ise coğrafi konumu itibariyle hakim olduğu bölgenin etrafında yer alan ülkelere yönelik fetihlere girişmiştir (Günay ve Güngör, 2003: 243).

Türkler, İslam dini ve Arap toplumlari ile ilk etapta fetihler dolayısı ile karşılaşmış, Sasani Devleti'nin yıkılmasından sonra yakın komşu olmuştur (Günay ve Güngör, 2003: 245) . Bu iki toplum arasında doğrudan ilk temaslar, raşid halifeler döneminde fetih hareketinin başlaması ile ortaya çıkmıştır. İlk olarak Horasan'ın fethiyle başlayan mücadeleler ve temaslar, Maveraünnehir'in fethinde yaşanan zorlu savaşlarla daha da gelişmiştir (Yıldız, 2000: 28).

Türk milletinin İslam'ı kabulünden önceki dönemde Türk- Arap ilişkileri askeri boyutta ortaya çıkmış ve askeri bir nitelik göstermektedir. Esasında Arap- Türk ilişkilerinin İslam'ın din olarak ortaya çıkmasından önce başladığı vurgulanmaktadır. Türklerin, İslamiyetin doğuşundan önceki dönemde Araplar ile kurmuş oldukları ilk temasları, İslam açısından fazla bir anlam taşımamaktadır. Raşid Halifeler döneminde başlayan fetih hareketleri Arap- Türk ilişkileri bakımından tarihi bir dönüm noktası ve süreci olması bakımından önem arz etmektedir. Araplar ile Türkler arasında ilk ilişkiler savaşlar ve çatışmalar şeklinde ortaya çıkmıştır. Arap- Türk ilişkilerinin savaş düzeyinde ilk ortaya çıkması, Hz. Ömer döneminde Ebu Ubeyde b. Cerrah komutasındaki İslam ordusunun İran ordusunu yenerek İran'ın kapılarının İslam devletine açılması ve Sa'd b. EbiVakkas'ın idaresinde İran'ın tamamen fethedilişi sonrasında Türklerle Araplar ilk kez karşı karşıya kalmışlar. Böylece iki toplum aynı zamanda ilk kez sınır komşusu olmuşlardır (Günay ve Güngör, 2003: 249-250).

Sasani Devleti, esasında Hz. Ömer döneminde 642 yılında meydana gelen Nihavend Savaşı'ndan sonra tamamen ortadan kalkmıştır. Bu savaş sonrasında Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgeler İslam ordusu tarafından kolayca fethedilebilir duruma gelmiştir. 642-643 yıllarında İran, Horasan ve Maveraünnehir bölgesi İslam devletinin hakimiyeti altına girmiş oldu. Yine bu dönemde Cürcan ve Taberistan bölgeleri de fethedilen yerler arasında bulunmaktadır. Ancak bu bölgede hakimiyet, hilafet meselesinin ortaya çıkması ile kısa bir dönem için el değiştirmiş ve 650'li yılların başında Basra valisi Abdullah b. Amir tarafından yeniden İslam devleti toprakları arasına katılmıştır (Usta, 2007: 40).

Türklerle Araplar arasındaki ilişkiler, en esaslı biçimde Emevi Devleti döneminde yaşanmıştır. Haccac'ın Irak genel valisi olduğu dönemde İslam Orduları, Türklerin ana vatanlarına yakın bölgelere kadar ilerlemişlerdir (Hilmi, 2005: 453). Bu

gün İran ve Afganistan toprakları olarak bilinen Kabil, Belh ve Bust şehirleri ilk olarak fethedilmiştir. Sind'in fethinden sonra Türklerle karşı karşıya kalan Emevi ordusu ile Türkler arasında böylece ilk temaslar başlamış oldu. 663 yılında başlayan fetih hareketleri, 667 yılında Toharistan ve Türkistan toprakları üzerine yönelmiştir. Bu bölgelerin fethi için Horasan merkezi üs olarak belirlenmiştir (Usta, 2007: 44-45).

Horasan ve Maverâünnehir bölgesinin tamamen fethedilmesi, uzun bir süre içinde gerçekleşmiştir. Bölgedeki iç karışıklıklar, Kuteybe b. Müslim'in vali olarak atanmasından sonra bastırılmıştır ve bölgedeki fetih hareketleri yeniden hız kazanmıştır. Kuteybe, Semerkand bölgesini de fethederek bölgenin tamamen Emevi idaresine geçmesini sağlamış oldu (Usta, 2007: 47-48).

Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölge olan Maverâünnehir ve Horasan bölgesi, aynı zamanda dünya ticareti açısından önem arz eden meşhur İpek Yolu ve Hint Baharat Yolu'nun geçtiği bölge olması bakımından o dönemde jeoekonomik açıdan çok büyük öneme sahip bir bölge olarak dikkat çekmektedir. Türklerin yaşadığı bölgenin taşıdığı bu jeoekonomik önemini fark eden Emevi idarecileri, bölgenin fethini, taşıdığı jeoekonomik önemine dayanarak gerçekleştirmeye çalışmışlardır. Hatta bu dönemde Çin ile İran arasındaki ticari ilişkilerin kurulmasında da Türklerin aracılık ettiği bilinmektedir (Hilmi, 2005: 454).

Abbasi ailesinin yönetimi ele almasıyla birlikte yönetimdeki mevcut uygulamalarda esaslı bir değişiklik yapılarak Müslüman olup da Arap olmayanların da yönetimde görev almalarına olanak tanınmıştır. Arap kökenli olmayan ve devlet idaresinde yer alan grupların başında (belki de çoğunluğu oluşturanlar) Türkler de bulunmaktadır (Doğan, 2006: 7-8). Bu durumdan ilk olarak İranlılar faydalanmış sonrasında ise Abbasi ailesi, İranlıların yerine Türkleri tercih etmiştir. Dolayısıyla Emevi Hanedanlığı zamanında sağlam temeller üzerine kurulmamış olan Arap-Türk ilişkileri, Abbasiler döneminde daha ileri düzeyde tesis edilmiştir. Türklerin İslam devleti içerisinde ilk olarak Emeviler devrinde hizmet etmeye başladıkları da belirtilmektedir (Günay ve Güngör, 2003: 265).

Bu dönem, Arap- Türk ilişkileri açısından tarihi bir dönüm noktası teşkil etmektedir. Hatta yönetimin Abbasi ailesine geçmesini sağlayan ihtilal, aslında Arap hakimiyetinin sona ermesi ve Türk hakimiyetinin başlangıç noktası olarak da

değerlendirilmektedir (Yıldız, 2000: 76). Yine bu dönemde Araplar ile Türkler arasında siyasi nüfuz açısından gizli bir rekabetin de ortaya çıktığı, bu rekabetin Türk kökenli komutanları halifenin gözünden düşürmeye ve siyasi nüfuz oluşturmaya yönelik olduğu görülmektedir (Yıldız, 2000: 133).

Bu dönemde Arap-Türk ilişkileri o derece ileri boyuta varmıştı ki Türkler halife seçiminde bile söz sahibi olur hale geldiler. Yine bu dönemde Türkler, İslam dünyasında siyasi nüfuz oluşturmuştur (Günay ve Güngör, 2003: 269). Bütün bu gelişmelere rağmen Arap orduları ile Türkler arasındaki silahlı mücadeleler, Abbasi halifesi Harun Reşid'in 799 yılında düzenlemiş olduğu askeri harekate kadar sürmüştür. 799 yılından sonra Arap- Türk ilişkilerinde, kanlı çarpışmaların yerine siyasi, kültürel, ekonomik ve dini ilişkiler egemen olmaya başlamıştır. Hatta bu tarihten sonra Türkler, İslam'ın hizmetine de daha geniş bir boyutta girmeye başlamıştır (Yıldız, 2000: 68).

X. yüzyılda Maverâünnehir ve Horasan'ın fethinden sonra Müslüman olan Türk topluluklarından biri de Selçuklulardır (Bosworth, 2005: 259). Şii inancının etkisindeki Büveyhiler, Bağdat'ı ele geçirerek maddi açıdan Abbasi halifesinin hakimiyetine son verdiler. Büveyhiler devletinin dağılmasından sonra Ortadoğu'da hakimiyeti Selçuklular ele geçirmiştir (Barthold ve Köprülü, 1977: 48-55). Tuğrul Bey, Büveyhileri yenilgiye uğratmıştır. Bunun üzerine Abbasi halifesi, Tuğrul Bey'e sultanlık unvanını vererek Selçuklu devletinin resmi olarak varlığını tanımış oldu (Bosworth, 2005: 259).

Selçuklu devletinin kurulmasından sonra İslam dünyasında hakimiyet Türklerin eline geçmiştir (Barthold ve Köprülü, 1977: XIII). O dönemde İslam dünyasının genel siyasi coğrafyasının merkezini Ortadoğu bölgesi oluşturmaktadır. Selçuklu devleti dönemi, Türkiye- Ortadoğu ilişkilerinin tarihi bakımından çok önemli bir dönem olarak dikkat çekmektedir. Bu konuyu Clifford E.Bosworth şu şekilde belirtmektedir: "Selçuklular ve kendilerini izleyen göçebe topluluklar, sosyal, ekonomik ve etnik değişikliklerin olduğu Orta Doğu'yu kuzeye bağlayan bir süreç başlattılar." (Bosworth, 2005: 261). Büyük Selçuklu devleti, Doğu Akdeniz'de ve Arap yarımadası üzerinde hakimiyet kurmuştur. Bölgede Selçuklu hakimiyetinin kurulmasından itibaren Türkler, I. Dünya Savaşı sonrasına kadar bölge ile iç içe olmuşlar ve Arap-Türk ilişkileri de yeniden şekillenmiştir (Kayalı, 1998: 18). Bölgenin tarihinde Osmanlı

Devleti kadar olmasa da Selçuklu Devleti'nin de önemli bir yeri vardır. Çünkü Osmanlı'dan önce bölgedeki otorite boşluğunu Selçuklu yönetimi doldurmuştur (Doğan, 2006: 1).

Yavuz Sultan Selim, 1516 yılında Mısır'a sefer düzenleyerek bölgeyi Osmanlı hakimiyeti altına almıştır. Yavuz döneminde Suriye ve Mısır'ın Osmanlı hakimiyetine girmesini, Kanuni döneminde Tunus (1574) ve Cezayir'in (1516) alınması takip etmiş ve Ortadoğu bölgesi yavaş yavaş Osmanlı hakimiyetine geçmiştir (Bosworth, 2005: 319). Bölge, Osmanlı hakimiyetine süreç içinde girmiştir. 1555 yılında Trablusgarp ve 1580 yılında da Yemen Osmanlı hakimiyetine girmiştir (Erden, 2009: 10).

Mısır'ın fethi, Osmanlı-Türk tarihi açısından bir dönüm noktası olmuştur. Hilafet kurumu, ilk ortaya çıktığı zamandan beri Arapların elinde bulunmaktaydı. Mısır'ın fethinden sonra bu kurum Osmanlı devletinin idaresine geçmiştir (Hilmi, 2005: 496). Ve ilk Türk halife de Yavuz Sultan Selim'dir. Hilafetin Osmanlı yönetimine geçmesi ile birlikte bölgenin hakimiyeti de Osmanlı'nın kontrolü altına girmiştir. Osmanlı Devleti'nin bölge üzerinde bu dönemde kurmuş olduğu hakimiyeti 1918 yılına kadar kesintisiz olarak sürmüştür (Şüküroğlu, 2008: 19).

Osmanlı yönetimi, bölge tarihinde ayrıcalıklı bir yere sahiptir. Çünkü, Ortadoğu'nun tarihi geçmişine bakıldığında bölgede huzur, barış ve istikrara pek rastlamak olanaksızdır. Bölgenin tarihi geçmişi itibariyle istikrar, huzur ve güven ortamına sadece Osmanlı yönetiminde rastlamak mümkündür. Bu durum ise bölgenin tarihi geçmişinde Osmanlı'nın hakimiyet dönemini ayrıcalıklı yapmaktadır (Zeine, 2003: 18).

Arap toprakları, 1517 yılından itibaren Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesindeki yerini aldığı güne kadar Osmanlı idaresinde bulunmuş ve sömürgeci ülkelerin boyunduruğuna girmemişlerdir. Osmanlı Devleti'nin dağılma döneminde sömürgeci güçler kısa sürelerle de olsa bazı Arap topraklarını belirli bir süreliğine işgal etseler de, bölge ülkelerinin asıl işgale maruz kalması I. Dünya Savaşı'nın sonrasında gerçekleşmiştir. Hilafetin Yavuz Sultan Selim vasıtasıyla Osmanlı yönetimine geçmesi ile birlikte Osmanlı Devleti'nin İslam dünyasında sahip olduğu konum itibariyle, İslam dinini benimseyen ve asırlarca İslam dininin hizmetinde bulunan Türk milleti böylece İslam dünyasının resmen lideri olmuştur. Yavuz'dan sonra Kanuni devrinde de

Ortadoğu bölgesine seferler düzenlenmiş ve önce 1534 yılında Bağdat ve ardından da 1538 yılında Basra bölgesi Osmanlı hakimiyeti altına girmiştir (Doğan, 2006: 8). Bu durum hem Araplar açısından hem de Türk milleti açısından olumlu sonuçlar ortaya çıkarmıştır; Araplar açısından İslam'ın temel kaynağı olmaları bakımından Türk toplumunda sahip oldukları saygın konumlarını yitirmemişler ve bu yüzden de ayrıcalıklı tutulmuşlar; Türkler açısından ise İslam dinini benimseyen toplumların gözünde büyük bir itibar sahibi olmuşlardır (Bektaş, 2006: 5).

Ortadoğu olarak ifade edilen ve ahalisinin çoğunluğunu Arapların oluşturduğu bölgede ise milliyetçilik ideolojisi, 20. yüzyılın başına kadar bölgede etkin hale gelememiştir. Bunun temel nedenlerinin başında İslam dininin bölgede hakim din olması yer almaktadır. İslam, hem Araplar tarafından hem de Türkler tarafından kabul görmüş bir dindir. İslam'ın kardeşlik anlayışı ve gerekse Osmanlı yönetiminin Arap halklarına karşı yaklaşımı, milliyetçilik ideolojisinin Müslüman Araplar arasında yayılmasını engellemiştir (Erden, 2009: 10).

Ortadoğu'da milliyetçilik ideolojisi ilk olarak Lübnan'da Hıristiyan Araplar arasında ortaya çıkmıştır. Ortadoğu'nun nüfusunun büyük bir çoğunluğunu Müslüman olanlar oluşturmaktadır. Dolayısıyla milliyetçilik ideolojisi Araplar arasında azınlık bir kesim üzerinde etkili olmuştur. Osmanlı yönetiminde, İttihat ve Terakki partisinin darbe yaparak yönetimi ele geçirmesinden sonra politik uygulamalarda değişimler baş göstermiştir. İttihat ve Terakki yönetiminin politikalarının bir niteliği de milliyetçi olmasıdır. Müslüman olmayan milletler milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle Osmanlı yönetiminden bağımsızlıklarını elde ederlerken Müslüman olan unsurlar ise İngilizlerin tahrikleriyle Osmanlı yönetimine karşı isyan başlatmışlardır. Özellikle Arap bölgesindeki yönetim uygulamalarında esaslı bir değişim söz konusu olmuştur. Yeni yönetimin politik uygulamalarda gerçekleştirdiği değişiklikler (bu uygulamadaki değişiklikler milliyetçilik ideolojisinin, etkisinde gerçekleştirilmiştir) bölge halkında hoşnutsuzluğa yol açtı. Bu huzursuzluklar bölgedeki Müslüman Araplar arasında milliyetçilik ideolojisinin yayılmasına zemin hazırlamıştır. Türk tarihinde önemli bir dönüm noktası olan II. Meşrutiyet, aynı zamanda Arap milliyetçiliğinin doğuşunda da bir dönüm noktası olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 4-5).

İngiltere, Şerif Hüseyin'e; en başta Şerif Hüseyin'in hayalini kurduğu Büyük Arap Devleti'nin kurulması için Araplara destek vereceğini ileri sürerek Şerif Hüseyin'i Osmanlı yönetimine karşı isyan hareketinde bulunması için ikna etti. İngilizlerin böyle bir politikaya başvurmasına yol açan en önemli etken, Avrupa ülkeleri arasında ortaya çıkan Ortadoğu toprakları üzerinde hakimiyet kurma mücadelesinde Osmanlı Devleti'nin Almanya'yla yakınlaşmasıdır. Bu durum üzerine İngilizler ve Fransızlar, Almanya ve Osmanlı Devletlerine karşılık vermek amacıyla Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını ilan etmelerini teşvik etmeye çalışmışlardır. İngilizler ve Fransızlar, bir yandan Araplara özgürlük vaadi verirken diğer taraftan da bölge üzerinde hazırladıkları planlar çerçevesinde bölge topraklarını kendi aralarında paylaşmışlardır. İngiliz hükümeti, yapacağı yardımın karşılığında Yahudilerin Filistin bölgesine yerleştirilmeleri sözünü de Şerif Hüseyin'den aldılar. 1916 yılında Şerif Hüseyin Arap isyanını başlatarak Osmanlı'nın bölgedeki hakimiyetini sarsıntıya uğratmıştır. Osmanlı'nın hakimiyetinin sarsılmasında Osmanlı Devleti'nin kendi iç bünyesinde meydana gelen gelişmeler de etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 3-4). 1918 yılına gelindiğinde ise İngilizler Filistin topraklarında Osmanlı hakimiyetine son vermişlerdir. 1897 yılında Avusturya'lı gazeteci Teodor Herzl öncülüğünde ilk kez bir araya gelen Dünya Siyonizm Kongresi'nde kurulması planlanan Yahudi devleti fikri, aşamalardan geçerek 15 Mayıs 1948 yılında Yahudiler tarafından İsrail adı altında hayata geçirilmiş oldu (Özey, 2004: 272).

Aslında Osmanlı yönetiminde huzur ve sükunet içinde olan bölge, Osmanlı hakimiyetinden çıktıktan sonra çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalarak ilk kez ve uzun bir dönem (dört yüz yıl olarak belirtilmektedir bkz. Acar, 1993: 39) huzur ve istikrarlı dönemin ardından yeniden çatışma ve kaotik ortama sürüklenmiş oldu. Kamran İnan bu konuda "Ortadoğu ihtilafında ilerlemeler olmakla beraber adil ve devamlı bir hal tarzı henüz bulunamamıştır." tespitini yaparken bu gerçekleri ortaya koymaktadır (İnan, 1976: 28).

Osmanlı'da 1856 yılında yapılan Islahat Fermanı, Arap-Türk ilişkilerinin tarihi seyri açısından büyük bir önem taşımaktadır. Bu açıdan Islahat Fermanı sonrasında gerek Anadolu'da gerekse Arap topraklarında Fransız İhtilali'nin eseri olan milliyetçilik ideolojisi önce Müslüman olmayan Araplar arasında yayılmaya başlamış ve ardından da

Müslümanlar (hem Araplar hem Türkler) arasında kabul edilmeye başlanmıştır (Karpat, 2001: 147).

3.2. CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRKİYE- ORTADOĞU İLİŞKİLERİ

3.2.1. Atatürk Dönemi (1923–1938)

Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'na merkezi güçlerin etkisinde kalarak tedbirsiz bir durumda katılması, Arap topraklarının Osmanlı yönetiminden kopmasına yol açtı (Bosworth, 2005: 320). Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı sonunda tarih içindeki ömrünü tamamlamış ve topraklarının her tarafında işgale uğrayarak yıkılmıştır (Sarınay, 2000: 2). Osmanlı Devleti'nin elde kalan son toprak parçası üzerinde kurulan yeni Türk devleti, dış politikada varlığını Batı ülkeleri nezdinde kabul ettirebilmek için etnik açıdan salt çoğunluğunu Türklerin oluşturduğu Anadolu coğrafyasını Misak-ı Milli prensipleri çerçevesinde kendine vatan olarak belirlemiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 6). Bu konu ile ilgili olarak William Hale şu çarpıcı tespiti ifade etmektedir: “Osmanlı dönemiyle aradaki en önemli fark, yeni Türk devletinin daha homojen olması”dır (Hale, 2003: 64). Yani Türkiye Cumhuriyeti çok uluslu bir devlet modeli değil, Batı tarzı modern ulus-devlet modeli olarak kurulmuştur. Bu yaklaşımın temelinde yer alan nedenlerin başında milli politika oluşturma anlayışı yer almaktadır (Düzgün, 2006: 92).

Yeni Türk devletinin resmi ideolojisinin temelleri Osmanlı Devleti'nin son dönemlerine dayanmaktadır (Gözen, 2002: 233). Bu dönemde Osmanlı'da Batılılaşma süreci yaşanmaktadır. Osmanlı'da yaşanan Batılılaşma süreci, Batı'nın kurumsal yapılarının benimsenmesi anlayışı çerçevesinde gelişme göstermiştir. Halil İncalcık makalesinde bu konu ile ilgili olarak şu çarpıcı tespiti belirtmektedir;

“Bugünkü siyasi rejimimiz geleneksel Osmanlı rejiminin uzantılarından kurtulamamıştır. Bu sebepten de Türkiye, Batı'nın çok partili liberal demokrasi rejimini uygulamakta bocalıyor ve sürekli bir siyasi istikrarsızlık, darbeler, koalisyonlar içinde yuvarlanıp gidiyor. Osmanlı'dan günümüze etkisini sürdüren gelenekler, patrimonyalizm, fonksiyonalizm, popülizm olarak tanımlanabilir” (İncalcık, 1998: 28).

Halil İncalcık'ın makalesinde kullandığı üç kavramı (fonksiyonalizm, patrimonyalizm ve popülizm) özet şeklinde açıklanması gerekmektedir. Fonksiyonalizm kelimesinin Türkçe karşılığı işlevselciliktir. Sosyolojik açıdan işlevselcilik, toplumsal

yapıyı bir bütün olarak ele alır ve bu yapıyı oluşturan her bir parçanın yapının devamı için sağladığı katkıları göz önünde bulundurarak o parçanın bütün açısından önemini ortaya koymaya çalışmaktadır (Marshall, 1999: 363-364). Popülizm kavramı ise halk ile yönetim arasında aracılık işlevi gören siyasal kurum ve elitlerin ortadan kaldırılarak siyasal meşruluğun dolaysız yollarla halka dayandırılmasını savunan siyasi bir söylemdir (Dağ, 2004: 351). Patrimonyalizm kavramı da Max Weber'in "Economy and Society" adlı eserinde tanımladığı bir siyasal yönetim biçimidir. Bu yönetim biçiminde devlet ve toplumun yönetimi bit hanedana aittir. Bu yönetim biçiminde güç hükümdarın elindedir ve keyfi olarak kullanma yetkisine sahiptir (Marshall, 1999: 581).

Batılılaşma faaliyetleri çerçevesinde milliyetçilik ideolojisinin etkisiyle Osmanlı'nın son dönemlerinden itibaren ve cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye, genel olarak Ortadoğu'dan uzaklaşmış hatta bazı değerlendirmelere göre kopmuştur. Bu kopuş, Batılılaşma ve modernleşmenin getirdiği bir zorunluluktur (Şüküroğlu, 2008: 18). Cumhuriyetin kuruluş felsefesinde belirtilen modernleşme ve ulus-devlet kurma amacı gibi etkenler, Türkiye'nin yönünün Batı olması, Doğu'nun ise eski ve geri kalmışlığından dolayı sırt dönülmesi gerektiğini göstermiştir. Batı'nın muasır medeniyet seviyesine erişme amacı zaman içinde değişime uğrayarak Batı'ya tamamen bağlanmak anlayışına dönüşmüştür. Doğu'ya karşı Batı'nın oryantalist bakış açısıyla yaklaşımıştır. Bu yaklaşımın temelinde ise cumhuriyeti kuran modern elit tabakanın pozitivist ilerlemeci, aydınlanmacı, seküler-laik ve milli devlet ideallerini savunmaları yer almaktadır. Bu yaklaşımın temel tezi, Türkiye'nin ilerlemesi ve aydınlanması ancak Batı modernliğinin sadece kurumsal düzeyde değil aynı zamanda kültürel boyutuyla da model alınmasına bağlıdır (Gözen, 2002: 233).

Türkiye'nin yönünün Batı'ya dönük olmasının Ortadoğu ülkeleri ile olan ilişkilerine de yansımaları olmuştur (Şüküroğlu, 2008: 18). Cumhuriyetin temellerinin atıldığı dönemde milliyetçilik ideolojisi, yüzyıllar boyunca birçok ortak bağlarla birbirine bağlanmış olan iki milletin yollarının ayrılmasına yol açmıştır. Türkiye'yi Ortadoğu'dan uzaklaştıran bir diğer etken ise sömürgeci devletlerin bölgeyi hakimiyetleri altına almış olmasıdır. Atatürk döneminde gerek resmi ideoloji gerekse uluslararası konjonktür, Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaşmasına yol açmıştır. Bu çerçevede Türk dış politika tarihinde Atatürk döneminde Ortadoğu'ya yönelik özel bir ilgi söz konusu olmamıştır (Gözen, 2002: 234).

Türkiye, bir zamanlar imparatorluğun hakimiyetinde bulunmuş olan ve sınır komşusu olan ülkelerin topraklar üzerinde hak iddiasında bulunmadığını ispatlamak ve kendi bağımsızlığını kazanmak için silahlı ve diplomatik mücadeleler vermiştir. Nitekim Kurtuluş Savaşı diplomasisinin temel uğraş alanı da bu iki nokta olarak belirlenmiştir. Bu süreçte başta Batı ülkeleri olmak üzere diğer devletlere güvenilmeyeceği kanaati de söz konusudur (Düzgün, 2006: 92).

Nihayetinde yeni Türk devleti, bağımsızlık savaşının kazanılmasının ardından diplomaside istediklerini tam olarak alamamış (Musul ve Kerkük de Misak-ı Milli sınırları içinde gösterilmesine rağmen yeni Türk devleti sınırları içinde yer almamaktadır) olsa da belirlediği hedeflerine ulaşmıştır (Arı, 2010: 38; Düzgün, 2006: 93). Hatta dönemin hükümeti, dış politikada milli hak ve menfaatlerden taviz verilmeyeceğini de ifade etmiştir. Buna karşın Misak-ı Milli sınırları içinde gösterilen Musul ve Kerkük toprakları, Türkiye sınırları içine dahil edilememiştir. Dolayısıyla dış politikadaki ilk başarısız sonuç alınmış oldu (Yılmaz, 2006: 41-42). Bu dönem Türk dış politikasına istikrarsızlık damgasını vurmuştur. Çünkü Lozan Antlaşması'nda çözüme kavuşturulamamış olan sorunlar, Türkiye'yi uğraştırmıştır. Bu sorunlar ise Ortadoğu'ya ilişkin olmasına karşın Batı ülkelerinden kaynaklanmaktaydı. Dolayısıyla Türkiye, bu sorunların çözümünde Ortadoğu devletlerini bağımsızlıklarını kazanamadıkları gerekçesiyle muhatap almamış, bölge devletlerinin yerine bölgeyi kontrolü altında tutan Fransa ve İngiltere'yi sorunların çözümünde muhatap olarak görmüştür (Yılmaz, 1998: 43).

Osmanlı dış politikasının son dönemlerinde en etkili diplomatik uygulama olarak ortaya çıkan ve uygulama sahasında süreklilik gösteren denge politikası, cumhuriyet Türkiye'si için de geçerli olan bir diplomasi faktörü olmuştur. Türkiye, dış politika anlayışında Osmanlı'nın yürüttüğü dış politika uygulamalarından ulus-devlet olması itibariyle farklı politikalar geliştirmiştir. Kısaca Türkiye, Batı merkezli ulus-devlet modeline göre dış politikasını oluştururken Osmanlı Devleti'nin dış politikası ise imparatorluk modeline göre yürütülmüştür. Yine Türkiye, Osmanlı'dan miras kalan ve dış politika uygulamalarından olan denge politikasını, tarafsızlık politikası olarak yürütmektedir. Bu durum ise Türkiye'nin bir yandan Osmanlı'dan farklılaştığını göstermekte diğer yandan da cumhuriyet Türkiye'sinde Osmanlı mirasının varlığını kanıtlamaktadır (Arı, 2010: 37-38). Aslında bu durumun temel nedeni ise Türkiye'nin

yetişmiş diplomat kadrosunun bulunmamasıdır. Böylece Osmanlı'nın diplomatik yöntemlerine başvurulmuştur (Sarınay, 2000: 2).

Atatürk, ölümüne kadar geçen süre içinde hem iç politik gelişmelerde hem dış politika uygulamalarında tek başına belirleyici olmuştur (Oran, 2002: 74). Atatürk, Türkiye'de modernleşme projesiyle toplumsal yapıda esaslı bir değişim gerçekleştirmeye yönelmiş, bu doğrultuda Türkiye'nin dış politikasında da köklü bir değişiklik başlatmıştır. Dış politika uygulamalarında Batı diplomasisinin örnek alınmasını engelleyen neden olarak ise Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesini Batı'ya karşı vermesini göstermek mümkündür. Hatta cumhuriyetin ilk yıllarında Suriye ve Irak gibi ülkelerle sınır problemlerinin ortaya çıkmasında İngiltere ve Fransa'nın oynadıkları rollerin göz ardı edilmemesi gerekmektedir (Arı, 2010: 38). Bu noktada yabancı bir kimyagerin ifadesi şöyledir: “ Her hilenin altında İngiliz parmağı vardır. Siz Türkler bunu Musul meselesinden çok iyi bilirsiniz.”. Yine bir Türk generali de İngilizlerin bu yönü üzerine her olayın altında İngiliz parmağının bulunabileceğini vurgulamaktadır (Üner, 1976: 41).

Başta İngilizler olmak üzere Batı devletlerinin Türk milletine karşı bu düşmanca duygularına rağmen Türkiye, Batılılaşma idealinden vazgeçmemiştir. Bu durumun temel sebebi olarak Milli Mücadele'nin Batı karşısında sadece bağımsızlığı kazanmak ve korumak amacını taşıdığı ileri sürülmekte ve Milli Mücadele'nin özünde Batı'ya düşmanlık veya karşıtlık duygularının bulunmadığını ispatlamaktır. Bu konu ile ilgili olarak İsmet İnönü şu sözleri söylemiştir: “ Kurtuluş Savaşı aslında İngilizlere karşı yapıldı. Barışı da onlarla yaptık.” (Üner, 1976: 42). Bu çerçevede Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması 1930'lu yıllara kadar yavaş ilerleme gösterirken 1930'lu yıllarda bu yaklaşımda belirli bir hızlanma görülmüştür (Kürkçüoğlu, 1972: 6). Bu yaklaşmayı hızlandıran etkenlerden biri de o dönemde uluslararası ortamda yaşanan kutuplaşma (revizyonist ve anti revizyonist) ve bu kutuplaşmanın uluslararası barışı tehdit edecek boyuta ulaşmasıdır. Revizyonist devletlerden olan İtalya'nın Ortadoğu ve Akdeniz bölgesine yönelik yayılcı emeller beslemesi üzerine (özellikle İtalya'nın Habeşistan'ı işgali) Türkiye ile başta İngiltere olmak üzere Batı devletleri arasında yaklaşmayı hızlandırmış ve güvenlik açısından bölgesel işbirliği yapılması noktasında ortak hareket edilmesine zemin oluşturmuştur. Türkiye ile İngiltere arasındaki bu geçici

ittifak, aynı zamanda Türkiye'nin dış politikada SSCB'ye bağımlılığını dengelemiştir (Soysal, 1993: 13-14).

I.Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda savaşı engelleme ve barışı devamlı hale getirme çabaları dikkati çekmektedir. Bu diplomatik çabaları gerçekleştirmeye çalışan devletlerin başında ise ABD ve İngiltere gelmektedir. ABD'de yeniden cumhurbaşkanlığını kazanan W. Wilson, barışın süreklilik kazanması için yapılan girişimleri desteklemiş, hatta dünya genelinde barışın tesisinde liderliği üstlenerek Milletler Cemiyeti'nin kurulmasına giden süreçte aktif rol oynamıştır. Hatta 8 Ocak 1918 tarihinde W. Wilson'ın Amerikan Kongresinde yaptığı ve uluslararası barışın kurulması için gerekli olan uygulamaların on dört madde halinde sıralandığı konuşması, Milletler Cemiyeti fikrinin temeli olarak görülmektedir. Bu konuşma sonrasında İngiltere ve Fransa da uluslararası bir diplomatik kurum için girişimlerde bulunmuştur. Bu çalışmalar sonunda Paris Barış konferansının toplanmasına karar verilmiştir. Paris Barış Konferansı'nın 28 Nisan 1919 tarihli genel kurul toplantısında Milletler Cemiyeti Misakı'nı oluşturan kararlar alınmıştır. Milletler Cemiyeti, uluslararası barışı tesis etmek ve anlaşmazlıkları diplomatik ve barışçı yollardan çözüme kavuşturmak amacıyla oluşturulmuştur (Taşkın, 2006: 17-18). Milletler Cemiyeti Misakı'nda alınan kararların bir kısmı çoğunlukla I. Dünya Savaşı sonrasında İtilaf Devletlerinin çıkarları doğrultusunda hazırlanan antlaşmaların kararlarına dayanmaktaydı (Taşkın, 2006: 23). Türkiye Milletler Cemiyeti'ne ilk başta girme taraftarı değildi. Bu durumun temel nedenleri de İngiltere'nin bu kuruluş içinde yer alması ve Sovyet Rusya'nın bu kuruluşu emperyalizmin bir uzantısı olarak görme eğilimidir. İngiltere ile Türkiye arasında İskenderun ve Musul sorununun bulunması, Türkiye açısından bu ülkenin içinde bulunduğu oluşumlara şüpheli gözle bakmasına neden olmuştur. Diğer taraftan Türkiye'nin Sovyet Rusya ile olan dostluğu ve bu ülkenin Milletler Cemiyeti'ne karşı bakış açısı da Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne üyelik başvurusunu geciktiren bir unsur olmuştur (Arı, 2010: 43). Türkiye ile Sovyet Rusya arasında bu dönemde ilişkiler oldukça üst düzeyde sürdürülmektedir. Türkiye, Milletler Cemiyeti'ne katılma konusunda Moskova'nın görüşünü alarak kararını vermiştir (Soysal, 1993: 13). Sovyet Rusya'nın Batı devletleri ile ilişkilerini geliştirmeye başlaması ve Milletler Cemiyeti'ne karşı tutumunu değiştirmesi ile birlikte Türkiye de Milletler Cemiyeti'ne üyelik için girişimleri başlatmıştır (Arı, 2010: 44).

Milletler Cemiyeti'nin kurulduğu yıllarda Türkiye öncelikli olarak iç politik düzenlemelerle ilgilenmekteydi. Bu dönemde Türkiye, uluslararası gelişmelere ilgisiz kalmıştır. Çünkü yeni kurulan devletin öncelikle iç politikada düzenlemeler yapması gerekmektedir. Lozan'da çözüme kavuşturulamayan sorunların çözülmesi ve iç politikada düzenlemelerin gerçekleştirilmesinden sonra Türkiye uluslararası alanda Batı'ya dönerek stratejik hedeflerini gerçekleştirmeye yönelmiştir. Böylece Batı ile Türkiye arasında yakınlaşma süreci de fiilen başlamaktaydı. Türkiye'nin Batı'ya yaklaşması hız kazandıkça Türkiye, Ortadoğu devletlerinden de o oranda uzaklaşmaktaydı. Misak-ı Milli'de kabul edilen Arap halklarının bağımsızlığına kavuşmaları düşüncesi de terk edilmiştir. Bir başka nokta da Türkiye'nin Batı'ya yaklaşma çabaları, birçok Ortadoğu ülkesinde Türkiye'ye yönelik olumsuz imajlar (Batı'nın ileri karakolu veya ajanı gibi) ortaya çıkmasında etkili olmuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 7).

Milli Mücadele döneminde Batı'ya karşı diplomatik faaliyetleri, Batı'nın o dönemdeki diplomasi anlayışı doğrultusunda yapmak olanaksızdır. Çünkü, Batı diplomasisinin prensiplerini Batı'ya karşı kullanmak gibi bir stratejinin yanlış anlaşılmalara yol açma olasılığı ağır basmaktadır (Davutoğlu, 2001: 69). Hatta cumhuriyetin ilk yıllarında Batı'nın tehdit unsuru olmaya devam etmesi de Batı diplomasisinin benimsenmesini geciktirmiştir. Bu dönemde Türk dış politikasında dikkat çeken strateji ise düşmanları ortak olan ülke ve topluluklarla çeşitli antlaşma ve diyaloglar geliştirerek ihtiyaç duyulan maddi ve manevi desteği sağlamaktır. Bu dönemde Türkiye'nin dış politikasında Sovyet Rusya'nın desteğini kazanma anlayışı, dış politika uygulamalarında belirleyici etkindir (Sarınay, 2000: 2-3). Bu duruma paralel olarak I. Dünya Savaşı sırasında Bolşevik İhtilali ile rejim değişikliği yaşayan Sovyet Rusya da tanınma gayretleri içindeydi ve Ankara hükümeti ile ilişki kurma ve geliştirme amacını taşımaktaydı (Yılmaz, 2006: 4). Böylece Türkiye, uluslararası diplomaside yalnızlıktan kurtulmuş oldu (Sarınay, 2000: 3).

Türkiye açısından bağımsızlık hakkının uluslararası alanda savunulması gerekmektedir. Bu noktada en ideal diplomatik yöntemler olarak Osmanlı diplomasisinin prensipleri ve uygulamaları stratejik açıdan daha elverişli görünmektedir. Bağımsızlığın kazanılması ve haklılığın Batı devletleri nezdinde ispatlanmaya çalışılması da Osmanlı'nın klasik diplomatik yöntemleri çerçevesinde

gerçekleştirilmiştir (Davutoğlu, 2001: 69). Türkiye, ABD ile Avrupa arasında ortaya çıkan görüş ayrılıklarını fark ederek Osmanlı Devleti'nin yürüttüğü denge politikasını stratejik ve en verimli bir biçimde kullanmıştır. Bir başka stratejik politika uygulaması ise Türk milleti ile aynı dine mensup olan Arapların desteğinin sağlanması için din ve dinin kardeşlik anlayışı faktöründen de faydalanılmıştır (Sarınay, 2000: 3). Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu devletleriyle esaslı ilişki kuramamasının başlıca nedenlerinden biri de kendisinin de yeni bağımsızlığını kazanmış olmasıdır (Yılmaz, 1998: 44). Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikalarını belirleyen diğer faktör ise Türkiye'nin eylemli yardımda bulunmadan Arap ülkelerinin bağımsızlık mücadelelerini fikri düzeyde desteklemesidir (Demir, 2007: 3). Bu anlayış 1950'li yılların ikinci yarısında Lübnan'da yaşanan kriz konusunda da görülmüştür. Dönemin Dışişleri Bakanı Fatin Rüştü Zorlu Lübnan krizi ile ilgili açıklamada bulunurken Türkiye'nin Lübnan hükümetine yardımda bulunmadığını ve Lübnan hükümetinin desteklenmesi gerektiğini belirtmiştir (Kim, 1958: 39-40).

Atatürk, dış politikada Türkiye'ye karşı bir düşman bloku oluşturmamak için hem Balkan devletleri ile hem de Arap devletleri ile ilişki kurma yolunu tercih etmiştir. Bu amacın gerçekleştirilmesi için dünya genelinde egemen güç olan ülkelerle işbirliğine gitme kanaati oluşmuştur (Demir, 2007: 2).

Türk dış politikasının diğer bir niteliği ise kurtuluş savaşı sürecinde dış devletlere güvenilmeyeceği fikrinin yaygınlık kazanması gösterilmektedir (Düzgün, 2006: 92). Bu yaklaşımdan dolayı Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile arasındaki ilişkiler oldukça sınırlı düzeyde seyretmiştir (Acar, 1993: 39).

Türkiye'de de modernleşme faaliyetleri esaslı bir biçimde geliştirilememiştir. Hatta Türk modernleşmesi, ülkenin sorunlarının çözülmesinden çok sorunların daha da ileri boyuta ulaşmasına neden olmuştur. Kemal H. Karpat'a göre Türk modernleşmesinin neden olduğu sorunlardan biri de Arap-Türk ilişkilerinde bölünmeye zemin hazırlamasıdır (Karpat, 2001: 152).

Türkiye'nin Ortadoğu devletlerine yönelik oluşturduğu dış politikayı bu temel çerçevede ele almak gerekmektedir. Bir diğer konu ise bu politikaların zaman içinde uğramış olduğu değişikliklerin sosyo-kültürel ve sosyo-politik boyutlarıdır. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin bu boyutlarıyla bilinmesi sağlıklı ve gerçekçi

değerlendirme yapabilmek için gereklidir. Türkiye'nin dış politikaları içinde Ortadoğu'ya yönelik olan politikalar diğer politikalara oranla farklılık göstermektedir. Bu açıdan Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları dikkat çekici ve üzerinde özenle durulması gereken bir konu olarak görünmektedir. 1923 yılından itibaren 1950'li yıllara kadar geçen süre içinde Türkiye- Ortadoğu ilişkileri, ya mesafeli yaklaşım temelli olmuş ya da gerek bölge ülkeleri ile Türkiye, dış politikalarında birbirlerine karşı kuşku ve şüphelere yer vermişlerdir. 1926 yılında Mekke'de toplanan İslam Milletleri Konferansı'na katılmak isteyen Türkiye'nin bu tutumu Arap ülkeleri tarafından şüphelenmiştir (Demir, 2007: 3). Bu şüphe iki temel nedene dayanmaktadır: ilk neden bölgede kurulmuş olan Osmanlı hakimiyetidir ve diğer neden ise Halep, Hatay ve Musul konusundaki sömürgeci Batı devletlerinin temellerini atmış oldukları kuşkulardır (Hale, 2003: 60-61).

Türkiye'nin Batı medeniyetinin bir parçası olma tercihi, ülkenin dış politikasında Ortadoğu'ya yönelik olarak ilgisizlik anlayışının hakim olmasına zemin hazırlamıştır. Fakat Türkiye, bölgede meydana gelen olayları da yakından dikkatle takip etme zorunluluğunu da hissetmiştir (Aras, 2006: 283). Bu ilgisizliğin temelinde yatan sebepler olarak “uzun savaşların yarattığı travmadan veya bu bölgeleri işgal altında tutan ülkelerden çekinildiği ” belirtilmektedir (Arı, 2010: 39).

Bu konuda yabancıların gözlemlerinde yer alan şu tespit oldukça dikkat çekicidir: “Atatürk döneminde- hatta onun ölümünü takip eden birkaç on yılda – bu bölgedeki olaylara karışmaktan özenle kaçınmış olan Türkiye, son yıllarda bölge ile sıkı ilişkiler içine girmiştir” (Larrabee ve Lesser, 2004: 18). Bu tespit aynı zamanda Türk dış politikasında meydana gelen değişimi de ifade etmektedir. Kısaca Atatürk döneminde Arap-Türk ilişkileri bakımından milliyetçilik ideolojisinin bölgede yayılması ile birlikte her iki halkın birbirinden kopmalarına zemin hazırlanmış, modernleşme projesi de bu süreci pekiştirmiştir (Kürkçüoğlu, 1972: 6).

Atatürk dönemi Türk dış politikasının temelleri, Misak-ı Milli'ye dayanmaktadır. Misak-ı Milli'de belirlenen sınırların güvencesinin sağlanması temel amaç olarak gösterilmiştir. Bu sınırların güvenliğine yönelik tehditler karşısında gereken her türlü mücadele verilecektir. Misak-ı Milli sınırları dışında kalan topraklar üzerinde ise her hangi bir hak talebi söz konusu olmayacaktır. Bu anlayışın temelinde

ise prensip olarak benimsenmiş olan devletler arasındaki eşitlik ilkesi yer almaktadır. Bu çerçevede Türkiye Cumhuriyeti'nin dış politikası tarafsızlık ve karışmazlık (bu tutum özellikle Arap devletlerine yöneliktir) anlayışı etrafında şekillendirilmiştir (Gözen, 1998: 1355).

1923 yılının Ağustos ayına kadar geçen süre içinde kurulmuş olan TBMM hükümetleri (II., III. ve IV. Hükümetler) dış politika geliştirmemiştir. Bu hükümetler, Misak-ı Milli kararları doğrultusunda hareket etmişlerdir. V. Hükümet ise ekonomi merkezli dış politika oluşturmaya çalışmıştır (Yılmaz, 2006: 9).

Türk dış politikası açısından bir diğer nokta da İngiltere ile Mustafa Kemal arasında İslam dininin etkenlerden biri olmasıdır. Atatürk, Kurtuluş Savaşı süresince İngiltere'ye karşı İslam inancının etkisinden yararlanmış ve bağımsızlığın kazanılmasından sonra ise İslami nitelikteki (halifelik) kurumları kaldırarak Batı karşısında İslam faktörünü devre dışı bırakmış oldu (Yılmaz, 2006: 11).

Türkiye, dış politikasını Misak-ı Milli ilkeleri ekseninde devletlerarası eşitlik, milli politika ve ittifak oluşturma politikalarına dayandırmıştır (Düzgün, 2006: 92). Misak-ı Milli'de savunulan tezlerden biri de Arap halklarının kendi kaderlerini kendilerinin belirlemesi gerektiğidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında dış politikadaki gelişmeler ise bu görüşle uygulama açısından çelişkili bir görüntüye neden olmaktadır. Çünkü Lozan Antlaşmasının imzalanması, Türkiye'nin Misak-ı Milli'de savunduğu teze aykırı bir durum ortaya çıkarmıştır (Arı, 2010: 41). Lozan antlaşması Arap topraklarındaki sömürgeci devletlerin egemenliğinin Türkiye tarafından kabul edilmesi yoluyla meşru görülmesini sağlamıştır. Türkiye açısından sömürgeci devletlerin Arap topraklarını egemenlikleri altına almalarına göz yumulmuştur. Arap yazarı Nassif Hitti'ye göre Lozan Antlaşması, Türkiye'nin Osmanlı bakiyesi olan Arap topraklarına sırtını dönmesini sağlamıştır (Hitti, 1994: 472). Yani kısaca fiili yardımda bulunmadan Arap halklarının bağımsızlığı desteklenmiştir. Aslında Cumhuriyetin kuruluşundan sonra Arap-Türk ilişkileri göz ardı edilmiş ve Araplara yönelik ilgisiz kalma yoluna gidilmiştir (Demir, 2007: 2-3). Türkiye'nin Batı'ya yönelmesinde temel etken olarak iç politikasında gerçekleştirmeye çalıştığı modernleşme projesinin yer aldığını daha önce belirtmiştik. Bu çerçevede Türkiye; doğu (özellikle Ortadoğu) ülkeleri ile yakınlaşma göstermemiş, Batı'ya yönelmiştir. Kısaca Türkiye, iç politikada Batılılaşma ve

modernleşmeyi gerçekleştirmeye çalıştığı gibi aynı zamanda dış politikasında da yönünü Batı'ya çevirmiştir (Sarıay, 2000: 3-4). Diğer bir deyişle Türkiye, eski dostlarıyla düşman ve eski düşmanlarıyla da dost olmuştur (Torun, 2002: 101).

Türkiye'nin dış politikasında, Atatürk döneminde Ortadoğu devletleri içinde İran'a daha çok önem verildiği görülmektedir. Türkiye ile İran arasında 22 Nisan 1926 tarihinde imzalanan dostluk ve emniyet antlaşması, cumhuriyet döneminin ilk yıllarında iki ülke arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmekte olduğunu göstermektedir (Demir, 2007: 3). II. İcra vekilleri Dışişleri Bakanı Yusuf Kemal, 21 Haziran 1921 tarihinde mecliste yaptığı bir konuşmasında İran ile ilişkilerde somut adımların atılmakta olduğunu belirtmiştir. İran da 1922 yılında Ankara hükümetini tanıyarak bu olumlu gelişmelerin pekişmesine katkı sağlamıştır (Yılmaz, 2006: 16). Bu durum özellikle Atatürk döneminde oluşturulan Sadabat Paktı'nda ve diğer diplomatik gelişmelerde de görülecektir.

Arap Ortadoğu'su ile ilişkiler öncelikle sınır sorunlarının halledilmesi çerçevesinde gelişmeye başlamış, bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ile birlikte ikili ilişkiler aşamasına geçilmiştir (Yılmaz, 1998: 44).

I. Dünya Savaşı'ndan sonra 1930'lu yıllarda Avrupa devletleri arasında ortaya çıkan bloklaşma, uluslararası barış ve güvenliği tehdit eder hale gelmiştir. Bu bloklaşmanın tehdit oluşturmaya başlaması ile Türkiye, dış politikada güvenliğini sağlama almak için Balkan Antantı ve Sadabat Paktı'nın oluşumunda yer almıştır. Türkiye, doğulu devletlerden ilk olarak Afganistan ile dostluk ilişkileri geliştirmiştir. İki ülke arasındaki ilk dostluk antlaşması 1 Mart 1921 tarihinde Moskova'da imzalanmıştır (Armaoğlu, 2005: 331). Sadabat Paktı iki dünya savaşı arasında imzalanan savunma niteliği olmayan fakat Ortadoğu'da barış ve güvenliğin tesisine yönelik bir anlaşmadır. Balkan Antantı batı sınırlarının güvenliğinin sağlanması için, Sadabat Paktı ise doğu sınırlarının güvenliğini sağlamaya yönelik olarak imzalanmıştır (Çete, 2007: 130). Bu duruma rağmen Sadabat Paktı sağlam temellere dayandırılmamıştır (Yılmaz, 1998: 44). Bu durum Türkiye'nin uluslararası barışın korunmasında ve kendi güvenliğinin garantiye alınmasında tek başına hareket etmediğini göstermektedir. Sadabat Paktı öncesinde 1933 sonbaharında Irak yönetiminin dostluk ve saldırmazlık antlaşması teklifini, Türkiye bölgesel bir işbirliğine dönüştürmeyi tasarlamıştır. Kısaca Balkan

Antantı'na benzer bir oluşumun, Ortadoğu' da dostluk ve güvenliğin kurulması amacıyla gerçekleştirilmesine öncülük etmiştir (Çete, 2007: 121–122). Irak hükümeti, bu pakta Suudi Arabistan'ın da dahil edilmesini istemesine karşın, bu ülke Milletler Cemiyeti'ne üye olmadığından dolayı paktın içine alınmamıştır (Çete, 2007: 122). Belki de bu pakta almama olayından dolayı Suudi Arabistan, başta Türkiye olmak üzere İran ve Irak'a karşı tepki olarak cephe almıştır.

Atatürk, Kurtuluş Savaşı sonrasında iç politikada muhalif görüşte olan kesimleri tasfiye etme yoluna gitmiştir. Bu tasfiye süreci, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru çok partili hayata geçişte özellikle de askeri darbelerin yaşandığı dönemde (1960-1980 yılları arası) ortaya çıkan ideolojik bölünmelerin ve kutuplaşmaların temelini oluşturmaktadır. 1930 yılında Kürt isyanının bastırılması, Şeyh Sait olayı, Çerkez Ethem isyanı ve 1937 yılında yaşanan Dersim katliamı gibi olaylar sonrasında merkeziyetçi devlet otoritesine dayalı olarak devletin güvenliği tesis edilmiştir. Bütün bu gelişmeler belki de demokrasinin ve muhalefet kültürünün Türkiye'de yerleşmesine engel oluşturmuş, hatta ideolojik kutuplaşmalara da zemin hazırlamıştır. Bu olayların gerçekleşmesinin temel nedeni olarak yeni kurulmuş olan devletin sınırlarının güvenliğinin sağlanması gösterilmektedir (Yılmaz, 2006: 23-24).

Atatürk döneminde Türkiye, Arap Ortadoğu'su olarak nitelendirilen Arap devletleri ile dönemin sömürgeci güçlerin etkisi altında diplomatik ilişki kurmaya çalıştığını daha önce söylemiştik. Bu duruma ek olarak hilafet kurumunun kaldırılması da Arap ülkelerinde Türkiye'ye karşı olumsuz bir tepki oluşturmuştur (Armaoğlu, 2005: 332). Bu durum II. Dünya Savaşı sonrasına kadar devam etmiştir. Yalnız Atatürk döneminde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde 1937 yılında Sadabat Paktı imzalanmıştır. Bu paktın temel amacı Sovyet tehdidi karşısında Irak, İran ve Afganistan ile Türkiye arasında işbirliği yapılması kararlaştırılmıştır (Arı, 2004b: 672). Kısaca Türkiye'nin bu dönemde Arap ülkeleri (Irak haricindeki) ile diplomatik ilişkiler yoğunluk göstermemektedir. Yine de bu ülkelerin aydınları açısından bağımsızlık noktasında Türkiye örnektir (Armaoğlu, 2005: 333). Bu duruma ek olarak bazı Arap ülkeleri ile Türkiye arasında dönem dönem güvenlik eksenli dostluk anlaşmaları da imzalanmıştır. Nisan 1937'de hem Irak'la olan dostluk anlaşması yenilendi hem de İtalyan tehlikesinden dolayı Mısır ile Türkiye arasında 7 Nisan 1937 tarihinde "bozulmaz barış ve samimi ve daimi dostluk antlaşması" imzalanmıştır (Armaoğlu, 2005: 347).

3.2.2. İnönü Dönemi (1938–1950)

Atatürk'ün 10 Kasım 1938'de ölümü üzerine 11 Kasım 1938 tarihinde TBMM'de yapılan cumhurbaşkanlığı seçiminde İsmet İnönü 323 oyun 322'si gibi büyük bir çoğunluğunu alarak Türkiye Cumhuriyeti'nin II. Cumhurbaşkanı olmuştur (Sunay, 2007: 106; Aydoğan, 2006: 732). Süleyman Yeşilyurt'a göre İsmet İnönü, Atatürk'ün ölümünden önce temelleri atılmış olan gizli cuntanın ve askerinin baskısıyla cumhurbaşkanlığına seçilmiştir (Yeşilyurt, 2006: 95). İnönü cumhurbaşkanı seçildikten sonra mecliste yaptığı bir konuşmasında Türk devletinin güvenlik içinde payidar olacağını vurgulamıştır. Celal Bayar hükümetinin 1939 Ocak ayında istifasıyla Mart 1939'da erken seçim kararı alındı. Yeşilyurt, Celal Bayar'ın istifa kararının nedeni olarak İnönü ile dünya görüşlerinin farklı olmasını ileri sürmektedir (Yeşilyurt, 2006: 98-99). Bu seçimlerde Atatürk'ün yakın arkadaş çevresini oluşturan Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras ve Kılıç Ali gibi isimler milletvekili listesinde yer almamıştır. Bu tasfiye, Atatürk'ün hem iç politika hem dış politika anlayışından uzaklaşılacağına habercisiydi (Aydoğan, 2006: 733-734). Yalnız Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında Atatürk dönemi dış politika ilkelerinden esaslı bir kopuşun yaşandığı söylenemez. Çünkü Atatürk döneminde Ortadoğu'dan kopan Türkiye'nin yönü Batı olarak belirlenmiştir. Türk dış politikasında Batı'ya dönük olma ideali hiçbir dönemde terk edilmemiş, Ortadoğu'ya dönük olma anlayışı da hiçbir zaman tercih edilmemiştir (Gözen, 2002: 234). Buna karşın uluslararası alanda İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesi, Türk dış politikasında Batı'ya aşırı bağlanma sürecinin başlamasına yol açan en önemli etkenlerden biridir. Bu süreç sonunda da Akdeniz Paktı adı verilen İspanya, Türkiye, Yugoslavya ve Yunanistan arasında karşılıklı güvenlik anlaşması ile Akdeniz'in güvenliğine yönelik diplomatik girişimlerde bulunulmuştur. İngiltere de bu diplomatik girişimlere destek vererek Türkiye ile yakınlaşmayı daha da geliştirmiştir (Armaoğlu, 2005: 340-341).

İsmet İnönü, 14 Mayıs 1950 tarihinde yapılan genel seçimlere kadar yönetimi sürdürmüştür. Bu dönemde tek parti yönetimi totaliter nitelikler göstermektedir. İnönü, dış politikadan çok iç politikaya ağırlık vermiştir. İnönü'nün tek parti yönetim anlayışı Atatürk dönemi tek parti yönetiminden farklılık göstermektedir. Çünkü parti millet adına her konuda tüm yetkiye sahiptir. Bu yönüyle tek parti yönetimi Sovyet Rusya'nın yönetim biçimiyle benzerlik göstermektedir. Hatta İnönü'nün kendini "Milli Şef" ilan

ederek Stalin'e özendiği de ileri sürülmektedir (Yeşilyurt, 2006: 105-107). Bu dönemde uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler, II. Dünya Savaşı'na zemin hazırlamıştır (Torun, 2002: 101). II. Dünya Savaşı 1 Eylül 1939'da Alman ordusunun Polonya'yı işgal etmesi ile fiilen başlamış, 7 Mayıs 1945'de Almanların ve 2 Eylül 1945'de de Japonların teslim olmaları ile sona ermiştir (Üzmez, 2006: 3). Bu süreçte Churchill ile İnönü arasında Türkiye'nin tarafının belirlenmesi ve müttefik devletlerin arasına katılması konusunda müzakereler yapılmaktaydı. 30 Ocak 1943'de Adana'da yapılan görüşmelerde İnönü Churchill'e olumsuz yanıt vererek Türkiye'yi, savaşın en yoğun döneminde savaş dışında tutmuştur. Yeşilyurt'a göre bu kararın alınmasında dönemin genelkurmay başkanı Mareşal Fevzi Çakmak'ın etkisi büyüktür (Yeşilyurt, 2006: 110-111). II. Dünya Savaşı sonrası dönemde Türk dış politikasının temel sorunu olarak SSCB tehdidi görünmektedir. SSCB'nin tehdit olarak algılanması, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde Batı'ya aşırı bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. Sovyet tehdidi aynı zamanda Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini de etkilemiştir (Arı, 2008: 300).

Türkiye, savaşın sonlarına doğru müttefik devletlerin zafere ulaşmak üzere olduğunu görmüş ve bunun üzerine mihver devletlere savaş ilan ederek Batı devletlerinin yanında yer aldığını göstermiştir. Bunun temel sebebi ise Türkiye'nin siyasi ve ekonomik çıkarlarını koruma kaygısıdır. Türkiye, bu dönemde siyasi sisteminde çok partili hayata geçme kararını almıştır. Çünkü Batı devletleri, ekonomik yardımda bulunmak için siyasi sistemin demokratik nitelikte olması şartını ileri sürmekteydi (Torun, 2002: 145). Savaşın başlarında ise Türkiye hem Almanya ile ekonomik ve siyasi ilişkilerini korumak hem de sıcak savaşın içine girmemek için çabalamaktaydı. Aslında Türkiye, Milletler Cemiyeti'nin yerini alacak olan BM'nin kurucu üyesi olmak istemekteydi. 20 Şubat 1945 tarihinde İngiltere'nin Büyükelçisi Peterson, dönemin Dışişleri Bakanı Hasan Saka'ya San Fransisco Konferansı'na katılmak için ön şart olarak 1 Mart'a kadar Almanya'ya savaş ilan edilmesini ifade etmiştir. Türkiye bu durum üzerine 23 Şubat 1945 tarihinde Almanya ve Japonya'ya savaş ilan etmiştir (Çufalı, 2005: 57).

Atatürk döneminde yeni rejimi oturtma çabaları, İnönü döneminde ise Avrupa'da otoriter rejimlerin etkin bir konumda bulunması gibi iç ve dış faktörler Türkiye'de çok partili hayata geçişi engellemiş veya ertelenmesine neden olmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında ise hem iç politikadaki gelişmeler hem de uluslararası

alandaki gelişmeler çok partili hayata geçişin gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir (Çufalı, 2005: 55). Nihayet 27 yıl ülkeyi tek başına yöneten parti (CHP), 14 Mayıs 1950'de ilk kez iktidarı bir muhalefet partisine (DP) devretmiştir (Akgün, 2002: 151). Bu dönemde Türkiye'nin tercih ettiği demokrasi modeli Westminster tipi bir demokrasidir. Bu demokrasi modeli, sınırsız yasama çoğunluğu iktidarına yol açarak sağlam bir siyasal (iktidar ve muhalefet kültürü bakımından) kültürden yoksun olan Türk siyasal yaşamında, iktidar-muhalefet ilişkileri açısından çatışmalara ve kaotik bir ortamın oluşmasına neden olmuştur (Kalaycıoğlu, 2007: 334).

II. Dünya Savaşı'nın başlamasıyla Türkiye, yeniden güvenlik endişelerine kapılmıştır (Sarıнай, 2000: 5). Ulusal bağımsızlık ve toprak bütünlüğünün korunması için gerekli önlemler alınmış ve savaşın dışında kalınmıştır (Yılmaz, 2006: 22). Savaşın dışında ve tarafsız kalınmasının temel amacı güvenlik kaygısı yani işgale uğramamak düşüncesidir. Bu çerçevede bütün kaynaklar da askeri amaçlar doğrultusunda kullanılmıştır. Hatta ekonomik kalkınma planları da durdurulmuştur (Oran, 2002: 40). Bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin tarafsızlığını Batı İttifakı içine katılarak terk etmesi sonucunu ortaya çıkardı (Yılmaz, 1998: 43). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'nda tarafsız kalmayı tercih etmesi Müttefik devletlerin gözünde güvenilirliğini sarsıntıya uğratmıştır (Çufalı, 2005: 57).

İnönü dönemi dış politika uygulamalarının temelleri Atatürk'ün oluşturduğu dış politika ilkelerine dayanmaktadır. Atatürk döneminde imzalanan dostluk anlaşmaları, II. Dünya Savaşı sürecinde Türkiye'nin savaş dışı kalmasında etkili olmuştur (Yılmaz, 2006: 24). İsmet İnönü dönemi dış politika uygulamalarının Atatürk dönemi dış politika uygulamaları ile benzer bir başka yönü de Ortadoğu ülkelerinden uzaklaşmak olarak gösterilmektedir. Özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasında meydana gelen tarafsızlık anlayışının yerine ikame edilen taraflılık politikaları, Türkiye'nin Batı blokuna daha da yakınlaşmasını getirmiştir. Bu durumun temel nedeni ise Sovyet Rusya'nın dış politikalarında Türkiye'yi tehdit edici tavırlar ortaya koymasıdır. Bunlara ek olarak Ortadoğu devletlerinin de henüz bağımsızlıklarını kazanamamış olmaları da Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerin olumlu yönde gelişmesini engelleyen diğer bir etkidir (Kürkçüoğlu, 1972: 7-8).

II. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin egemenliğinde bulunan Filistin topraklarında Yahudiler tarafından 15 Mayıs 1948 tarihinde İsrail devleti kurulmuştur. Türkiye, BM Genel Kurulunda yapılan taksim planına karşı çıkmasına karşın İsrail devletinin kurulmasından sonra İsrail'in varlığını tanıyarak Arap Ortadoğu'sundan uzaklaşmaya ve Batı'ya bağımlı politikalar izlemeye başlamıştır. Hatta ilk Arap-İsrail savaşında da tarafsız kalma yolunu tercih etmiştir (Yılmaz, 2001: 6). Filistin sorununda Türkiye'nin Arapları destekleyen tutumundan vazgeçmesi, hem Türk dış politikasındaki tutarsızlığın somut bir göstergesidir hem de Arap kamuoyunda Batı'nın ileri karakolu olarak algılanmasında etkili olmuştur. Dankwart A. Rustow ise Türk dış politikasında laiklik ilkesinin öncelikli olduğunu belirtmiştir. Türkiye'nin hem Batı'ya yaklaşma isteği ile laiklik ilkesinin dış politikada belirleyici etken olması, İsrail devletinin Türkiye tarafından tanınmasını sağlamıştır. Türkiye'nin İsrail'i tanınmasının bir diğer nedeni de İsrail'in SSCB yanlısı olmayacağı izlenimidir (Yılmaz, 2001: 7-8). Filistin sorunu ve İsrail devletinin tanınması, Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinden uzaklaşmasında en önemli etkenlerin başında yer almaktadır.

Bir başka nokta ise tarafsızlık anlayışı, bu süreçte (II. Dünya Savaşı'na giden) ortaya çıkmış ve benimsenmiştir (Torun, 2002: 101). Türkiye, savaşa girmemesine rağmen savaş sonrasında ekonomik ve siyasi sorunlarla boğuşmak durumunda kalmıştır (Yılmaz, 1998: 44). Bunun temel sebebi olarak II. Dünya Savaşı'nın neden olduğu siyasi ve ekonomik sorunların savaşa katılmayan ülkeleri de etkisi altına almasıdır (Yılmaz, 2006: 23).

1 Şubat 1943 tarihinde İnönü ile Roosevelt ve Churchill arasında Mısır'ın başkenti Kahire'de bir görüşme yapılmıştır. Bu görüşmenin ana konusu ise Türkiye'nin II. Dünya Savaşı'na girip girmeyeceği konusu olmuştur (Meydan, 1976: 65). 4 Aralık 1943 tarihinde ikinci kez İnönü, Roosevelt ve Churchill ile yine Kahire'de görüşmelerde bulunmuş; İnönü bu görüşmede ABD ve İngiltere'nin Türkiye'nin savaşa dahil olması teklifini geri çevirmiştir (Meydan, 1976: 65). Türkiye, İnönü'nün ısrarla tarafsız kalma ve savaşa dahil olmama politikalarının bedelini savaş sonrasında ödemiştir (Erden, 2009 : 29).

İsmet İnönü döneminde de tek bir idarecinin iç ve dış politika uygulamalarında belirleyiciliği sürdürülmüştür. Hatta İnönü kendini Ebedi Şef ilan etmiş, Atatürk'ün

hatıralarını unutturmaya çalışmıştır. Örnek olarak Atatürk'ün resimlerinin para, pul ve resmi dairelerin duvarlarından kaldırılması gösterilebilir (Sunay, 2007: 106-107). İnönü sadece iç politikada değil dış politika uygulamalarında da Atatürk dönemi politikalarından kopma eğilimi göstermiştir. İnönü, Atatürk döneminin dışişleri bakanlığını yürüten Tefik Rüştü Aras'ı görevden alarak yerine Şükrü Saraçoğlu'nu getirmiştir. Dışişleri Bakanlığı'nda meydana gelen bu değişim, Türk dış politikasında tarafsızlık anlayışının yerine tarafsızlık anlayışının geçirilmesine zemin hazırladı (Oran, 2002: 75). Bu çerçevede dış politika uygulamalarında ortaya çıkan bu politik tutumun temel hedefi tarafsız olmaktan çok savaş dışı kalmaktı. Savaş dışı kalmak ise, Batı yanlısı olmayı içerecek şekilde benimsenmiştir (Oran, 2002: 393).

İsmet İnönü, uluslararası gelişmeler karşısında sürekli değişken politikalar izlemiştir. Bunun temel nedeni ise bu dönemde Türkiye için bağımsız hareket edebilme olanağının bulunmasıdır (Sunay, 2007: 107). Özellikle ülkenin savunması için Batı ülkelerinin silah talebi doğrultusunda gereken silahları göndermelerine karşın, silahların yetersiz olduğu ileri sürülmüş ve her ne kadar Batı yanlısı tutum gösterme eğilimine girilmişse de savaşa girmek için oldukça farklı ve çelişkili stratejiler geliştirilmiştir (Oran, 2002: 394-395). Nihayetinde İnönü, 4 Aralık 1943 tarihinde Kahire'deki son görüşmede Roosevelt ve Churchill'in ısrarlarına karşın Türkiye'nin savaşa katılmayacağını müttefik devletlerin liderlerine iletmiştir (Meydan, 1976: 65).

Batı ülkeleri, belki de bu dönemde Türkiye'nin izlediği çelişkili politikaları ilerleyen dönemlerde kendi çıkarları doğrultusunda değerlendirerek Türkiye'ye yönelik politikalarını değiştirmeyi düşünmüşlerdir. Batı devletleri, 1950'li yılların sonunda sorun oluşturmaya başlayan ve 1960'lı yıllarda Yunanistan ile diplomatik krizlerin yaşanmasına neden olan Kıbrıs konusunda, belki de II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye'nin takip ettiği çelişkili politikaları göz önünde bulundurarak Türkiye'nin uluslararası alanda yalnızlaşmasına yol açmıştır. İnönü dönemi dış politika uygulamaları, her ne kadar Türkiye'nin savaşa girmemesinden dolayı başarı gibi gösterilse de Kıbrıs buhranında bu politikaların yansımaları olumsuz olmuştur. Hatta II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye, galip devletler nezdinde güvenilmeyecek bir ülke olarak görülmüş ve bu dönemde izlenen Türk dış politikası, Batı devletlerince ikircikli olarak değerlendirilmiştir (Sunay, 2007: 107). Türkiye, Batı ittifakına katılmayı savaşın sonlarına doğru tercih etmiştir. 22 Şubat 1945 tarihinde Türkiye, Almanya ve

Japonya'ya savaş ilan ederek Batı ittifakı arasındaki yerini aldı (Meydan, 1976: 65). Türkiye'nin bu politik tercihi ise savaşın uzamasına neden olmuştur (Sunay, 2007: 107).

Türk dış politikasının bütüncül bir yaklaşım çerçevesinde incelendiğinde İnönü döneminde izlenen tarafsızlık anlayışı, devletlerarası alanda ve güç dengeleri ekseninde Osmanlı'nın yürüttüğü denge politikalarına oldukça benzemektedir. Hatta II. Dünya Savaşı sırasında Türkiye, tarafsızlık anlayışını Batı devletlerini destekleme yönünde tercih ederken diğer taraftan da mihver devletlerle de ticari ilişkiler geliştirme hedefinden de uzaklaşmayarak savaş süresi içinde yeni Türk devletine özgü bir denge politikası oluşturulmaya çalışılmıştır (Manka, 2008: 15). Savaşın seyrine göre taraf değiştiren Türkiye, bu şekilde savaş dışında kalmayı başarmıştır. Fakat Türkiye'nin bu dönemde Osmanlı'nın takip ettiği denge politikasının bezeri bir şekilde uygularken dış politika uygulamaları ikircikli bir görünüm arz etmiştir (Sunay, 2007: 107).

İngiltere, Türkiye'nin çelişkili politikalar izlemesine karşın Ortadoğu bölgesini savunmak için yeni bir plan geliştirmekteydi. Bu plan çerçevesinde İngiltere, Türkiye ile dostluk ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktaydı (Ahmad, 1976: 26). İtalya'nın Arnavutluk'u işgal etmesi üzerine Türkiye, İngiltere'nin garanti önerisini kabul etmesine karşın Mihver devletlerin kızgınlığına ya da düşmanlığına yol açmasından ve dolaylı olarak savaş tehlikesine maruz kalma endişesini taşımaktaydı (Armaoğlu, 2005: 354). Türkiye Batı bloku safında yer alma noktasında güvenlik kaygısı taşımaktaydı. Kısaca Türk dış politikası taktiksel açıdan çelişkili, tutarsız ve güvenilmez olarak görülmektedir. Belki de bu dönemde Türk dış politikasının özellikleri olarak ön plana çıkan çelişkililik, tutarsızlık ve güvenilmezlik, Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye yönelik bakış açıları üzerinde olumsuz bir imajın oluşmasında etkisinin olması ihtimali de söz konusudur.

Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinde yaygın olan bu olumsuz imajına rağmen bazı Ortadoğu ülkeleri ile dostluk anlaşmaları da imzalamıştır. Ocak 1947'de Ürdün Kralı Abdullah Türkiye'yi ziyaret etti. Bu ziyaret sırasında Türkiye-Ürdün Dostluk Anlaşması imzalandı (Ahmad, 1976: 29).

İnönü döneminde Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını etkileyen bir başka unsur da 14 Mayıs 1948 yılında kurulan İsrail devletinin tanınmasıdır. Türkiye, İsrail devletinin varlığını tanıyan ilk Müslüman ülkedir (Demir, 2007: 55). Türkiye'nin

İsrail'in kuruluşunu tanınmasının Ortadoğu ülkeleri üzerindeki etkisi, 1960'lı yıllarda Yunanistan ile krize yol açan Kıbrıs meselesinde hissedilecektir.

Adnan Menderes İnönü dönemi dış politika anlayışını bir konuşmasında eleştirerek Türkiye'nin güvenliğinin emniyette olmadığını ileri sürmüştür ve eleştirisine şöyle devam etmiştir:

“Türkiye'miz maalesef teminatsız memleketler arasında idi. Halk partisi iktidarı hareketsiz, çekingen ve mütereddid siyaseti yüzünden hem Brüksel ve hem de NATO paktının dışında kaldığı gibi, kendisine komşu olan memleketlerle de her hangi bir dayanışma paktı yapmağa çalışmaktan uzak kalmış ve aynı zamanda Türkiye'nin güvenliğinin tek teminatı olan Birleşmiş Milletler teşkilatı içinde de, top yekün sulhun müdafaasını yapmaktan ve bu sahada faal bir rol oynamaktan da kaçınmakta ve bu suretle güya ihtiyatkar bir politika takip ederek, hakikatte müşterek emniyete bağlı bulunan Türkiye'nin güvenliğini açıkta bırakmıştı” (A.T'den Akt. Dural, 2005: 176-177).

Hatta A. Menderes 27 Ağustos 1948 tarihinde İzmir'de yaptığı bir konuşmasında bir ülkenin tarafsız kalmasının olanaksızlığına atıfta bulunarak ABD ve SSCB'nin liderliğini yaptığı Doğu ve Batı blokları arasında tarafsız kalmanın hatalı bir yol olduğunu vurgulayarak Batı blokuna tamamen bağlanmak gerektiğini ifade etmiştir (Ahmad, 1976: 45).

İnönü dönemi Türk dış politikasında da Osmanlı'nın diplomatik mirası görülmektedir (Oran, 2002: 75–76; Sunay, 2007: 107). İnönü hükümetleri programının dış politikasında denge politikası ön plana çıkmaktadır (Yılmaz, 2006: 34). Çünkü bu dönemde süper güçler olarak bilinen ABD ve SSCB arasında güç yarışı ve rekabet yaşanmaktadır. Kısaca soğuk savaş rüzgarlarının estiği bir dönemden geçilmektedir. Yalnız Şükrü Saraçoğlu başbakanlığındaki hükümetlerde tarafsızlık politikası, yerini Batı ülkelerine (ABD ve İngiltere) yakınlaşmaya bırakmıştır. Hatta tarafsızlık anlayışı yerine savaş dışı kalma yaklaşımı tercih edilmiştir (Yılmaz, 2006: 36-43). Bu politikalar Recep Peker'in başbakanlığındaki hükümetler döneminde de devam ettirilmiştir. Bu hükümetler döneminde aynı zamanda Ortadoğu ülkeleri ile de ilişkilerin sürdürülmesi ve geliştirilmesi planlanmıştır (Yılmaz, 2006: 38). Kısaca İnönü'nün cumhurbaşkanlığı döneminde hükümetler, dış politikada Atatürk dönemi dış politikasını esaslı bir değişim yapmadan sürdürmüşlerdir. Sadece tarafsızlık anlayışının yerine Batı ittifakına katılma fikri ortaya çıkmıştır. Batı İttifakına katılmakla tarafsızlık anlayışı terk

edilmiştir. Aslında Batı ile ittifak yapma anlayışı, Atatürk'ün dış politikasından kalma bir anlayıştır. İnönü döneminde Atatürk'ün dış politika anlayışı yanlış yorumlanmıştır. Bazı ideolojik yaklaşımların gözünde Atatürk'ün hedeflerinden uzaklaşmak şeklinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirmenin temel dayanak noktası ise Türkiye'nin 12 Mayıs 1939'da İngiltere, 23 Haziran 1939'da da Fransa ile yaptığı ikili antlaşmalardır. Hatta bu antlaşmalar sonrasında dönemin Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'nun İngiltere Büyükelçisine "Türkiye'nin bütün nüfuzunu Batı devletlerinin hizmetine verdiğini" ifade etmesi de bu görüşü doğrulamaktadır (Aydoğan, 2006: 724-725).

II. Dünya Savaşından sonra SSCB'nin Türkiye'ye yönelik tehditleri ve istekleri, Türkiye'nin dış politikada Batı'ya bağımlı hale gelmesinde etkili olmuştur. Türkiye, uluslararası alanda maruz kaldığı tehdit ve yalnızlık durumundan kurtulmak için Batı'nın güvenlik şemsiyesi altına girmek için Batı'nın kendisinden yapacağı talepleri kabul ederek askeri, siyasi ve ekonomik anlamda Batı'ya yanaşmayı kendine hedef olarak belirlemiştir (Gönlübol, 1996: 311). SSCB, Türkiye'nin kuruluşundan itibaren Türk dış politikasını etkileyen temel faktörlerden biri haline gelmiştir. Atatürk döneminde 17 Aralık 1929 tarihinde iki ülke arasında imzalanan protokol hükümleri, Türk dış politikasını bağlayıcı niteliktedir (Düzgün, 2006: 96). Hatta Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'ne geç katılmasının temel sebeplerinden biri de SSCB ile imzalanmış olan bu protokoldür. Çünkü bu protokol gereği her iki ülke herhangi bir siyasi oluşuma katılma noktasında birbirlerine danışarak karar vereceklerdir. Türkiye ilk olarak Milletler Cemiyeti'ne üye olurken SSCB de 1934 yılında Türkiye'nin güvencesinde Milletler Cemiyeti'ne üye olmuştur (Düzgün, 2006: 96).

Türkiye'nin bu dönemde Batı'ya bağımlı hale gelmesinin diğer en önemli nedenlerinden biri de ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumdur. Ekonomik kalkınmasını gerçekleştirmek isteyen Türkiye, bu hedefe ulaşmak için kaynak arayışına girmiştir. O dönemde dünya genelinde ekonomik açıdan refah seviyesi yüksek ülkeler Batı devletleriydi. Dolayısıyla Türkiye'nin aradığı ekonomik kaynak ve olanaklara Batı devletleri sahipti. Bu durum, Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşmasına yol açmıştır. Hatta Batı'ya yakınlaşma bağımlılık düzeyine ulaşmıştır (Çiftçioğlu, 2008: 162). İsmet İnönü CHP'sini dış politika uygulamaları noktasında eleştiren A. Menderes ise iktidara geldikten sonra dış politikada CHP'den farklı bir yol izlememiştir. Batı'ya endeksli olan Türk dış politikası DP iktidarında da aynen sürdürülmüştür. CHP iktidarında dışlanmış

olan Ortadoğu ülkelerine yönelik mesafeli tutum DP iktidarında da sürdürülmüştür. Bu dönemde SSCB'nin Türkiye için tehdit unsuru olması, Türk dış politikasında Batı'ya bağımlılığa yol açtığı gibi yine Türkiye'nin Ortadoğu'dan uzaklaşmasına neden olmuştur (Arı, 2008: 300). Türk dış politikasında bu durum, 1960'lı yılların başlarında ortaya çıkan Kıbrıs bunalımına kadar devam ettirilmiştir.

II. Dünya Savaşı sona erdiğinde Türkiye'de iktidarda İnönü CHP'si bulunmaktaydı. Bu dönemde demokrasi yanlısı müttefik devletlerin galip gelmesi üzerine uluslararası ilişkilerde yeni bir düzen ortaya çıkmaktaydı. Bu dönemde Türk hükümeti ve idarecileri, uluslararası alanda ortaya çıkan bu yeni düzene uyum sağlama çabalarına girişmişlerdi. Bu noktada keşfettikleri çözüm ikili bir nitelik arz etmektedir: bir yandan emperyalist ülkelere yakınlaşmak ve diğer taraftan da ülkede biçimsel bir demokrasi düzeni oluşturmak (Eroğul, 2003: 17-19). II. Dünya Savaşı sonrasında jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli olan Ortadoğu bölgesi daha da önemli hale gelmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 95). II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası alanda SSCB ile ABD'nin liderliğinde Doğu ve Batı blokları oluşmuştur. SSCB, II. Dünya Savaşı sonrasında sahip olduğu askeri imkanları kullanarak Türk boğazları ve Basra Körfezi'ni denetimi altına almak için değişik faaliyetlere girişmişti (Sipahi, 2006: 8-9). Bu noktada İran ve Türkiye, SSCB açısından hem sınır komşuluğunun bulunması hem de jeostratejik açıdan kilit öneme sahip boğazlar üzerinde hakim olma bakımından hayati öneme sahiptir. SSCB'nin tarihi geçmişinde de var olan sıcak denizlere inme politikaları da bu etkenlerle birlikte göz önünde bulundurulduğunda durumun önemi ortaya çıkmaktadır (Sipahi, 2006: 8-9). SSCB'nin bu politikaları Batı devletleri açısından Türkiye ve İran'ın önemini artırmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 95). Böylece Batı ülkeleri Ortadoğu'ya yönelik dış politikalarında İran ve Türkiye'ye öncelik vermişlerdir. 1940'lı yıllar boyunca SSCB, Türkiye'nin dış politikasını etkilemeye devam etmiştir. Özellikle II. Dünya Savaşı sırasında SSCB, Türkiye'ye karşı hasmane tutumlar sergilemeye başlamıştır. SSCB, özellikle boğazlar üzerinde kendi lehine olacak biçimde yeni bir Boğazlar Rejimi oluşturulmasını Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu'ndan istemiştir (Bölükbaşı, 2001a: 245).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye ile bazı Ortadoğu ülkeleri arasındaki ilişkilerde bir canlanma görülmektedir. 1946-1947 tarihlerinde öncelikle Irak heyeti olmak üzere ve ardından Lübnan Cumhurbaşkanı Beşara El-Huri ve Ürdün Kralı

Abdullah Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuşlardır. Bu Arap ülkeleri diğer Arap ülkelerinden farklı olarak Batı yanlısıdır. Suriye ise Türkiye ile olan ilişkilerinde Hatay meselesini gündem konusu haline getirmeye çalışarak Türkiye karşıtı tepkisini göstermeye çalışmıştır. Suriye'nin Türkiye'ye karşı bir diğer tepkisi ise Türkiye'nin Batı yanlısı politika izlemesidir. Türkiye ile Arap Ortadoğu'su arasındaki ilişkiler, Türkiye'nin 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'in devlet olarak varlığını kabul etmesi ve kendi topraklarındaki Yahudilerin Filistin'e göç etmelerine izin vermesinden sonra kopma sürecine girmiştir. Türkiye, BM'nin İsrail'i 11 Mart 1949 tarihinde tanımasından sonra İsrail'in varlığını kabul etmiştir. Türkiye bu dönemde Arap ülkeleri ile diplomatik bağları koparmadan temel hedefi olan Batı medeniyeti içinde yer almaya çalışmaktaydı (Sönmezoğlu, 2006: 95-96).

3.2.3. Demokrat Parti Dönemi (1950–1960)

Türkiye, Atatürk döneminde (1930'lu yıllarda) Batıyla yakınlaşma sürecine girmiştir (Çalış, 2001: 9). Bu yakınlaşmanın temelinde yatan düşünsel neden ise Türkiye'nin Batı'yı idari, kültürel, bilimsel ve teknolojik sahalarda model alma fikridir. Osmanlı'da batılılaşma çabaları yüzeysel kalmaktaydı. Bu durumun temel nedeni de Osmanlı batılılaşmasının kültürel ve kurumsal boyutta gerçekleştirilmemesidir. Atatürk döneminde temeli atılan Batı'ya yakınlaşma süreci İsmet İnönü döneminde de 1939 yılında Fransa ve İngiltere ile yapılan antlaşmalarla önemli bir ivme kazanmıştır. Bu ivme özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında askeri-ekonomik ve siyasi boyutlarda da kendini göstermiştir. CHP'nin iktidarında NATO'ya üyelik için başvurulmuş, NATO'ya üye olmak ise DP iktidarına nasip olmuştur (Çalış, 2001: 9).

DP'nin dış politika uygulamalarına yöneltilen "Batı'ya aşırı bağımlılık" eleştirisinde göz ardı edilen bir gerçek şudur: Batı'ya aşırı bağımlılığın temelleri İnönü'nün cumhurbaşkanlığındaki hükümetler tarafından atılmıştır (Aydoğan, 2006: 755). Hasan Saka ve Şemsettin Günaltay hükümetleri dönemi dış politika uygulamalarına yakından bakıldığında bu durum fark edilmektedir. ABD'nin Türkiye'ye mali yardımlarının temelleri, bu hükümetler tarafından atılmış ve ABD, Türkiye'nin dış politikasını bu hükümetler döneminde yönlendirmeye başlamıştır. Truman doktrini (12 Temmuz 1947), Hasan Saka hükümeti döneminde kabul edilmiş ve

ABD'nin Türkiye'ye ekonomik yardımları başlamıştır (Yılmaz, 2006: 45-46). ABD ve Batı böylece diplomasi sahasında Türkiye'yi kendi stratejilerine bağımlı hale getirmiştir.

Türkiye'nin özellikle 1950-1960 yılları arasındaki Ortadoğu politikaları üzerine yapılan araştırmalar ve incelemelerde, bu dönem Ortadoğu politikalarının Ortadoğu toplumlarıyla ilişkilerin bozulmasına ve Türkiye'nin Batıya bağımlı hale gelmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Bu politikaların ortaya çıkmasında rol oynayan faktörler, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonrasındaki dış tehdit algısı, güvenlik endişesi, ekonomik sebepler belirtilmekte ve bunlara ek olarak DP'nin dış politika uygulamaları da gösterilmektedir. II. Dünya Savaşı öncesinde aktif tarafsızlık politikası anlayışını benimseyen ve uygulayan Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Batı'ya özellikle de ABD'ye bağımlılık düzeyine varacak kadar yakınlaşmış ve dış politikasını da bu doğrultuda geliştirmiştir. Esasen Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın başlarında (19 Ekim 1939) İngiltere ve Fransa ile üçlü antlaşmasını imzalamıştır. Bu antlaşma gereği Türkiye savaş sırasında Batı'nın yanında yer alması gerekirken Sovyet tehdidinin varlığı, Türkiye'nin savaşa katılmasını engellemiştir. Sovyet Rusya, hem Türkiye'den toprak talebinde bulunmuş hem de Almanya ile Saldırmazlık Paktı imzalamıştı. Türkiye'nin dış politikasının temel anlayışı, savaş dışında kalarak etrafındaki ülkelerin tepkisini çekmemek ve böylece ülke sınırlarını ve bağımsızlığını güvence altına almaktır (Sarınay, 2000: 5). Sovyet Rusya ile Türkiye arasında yaşanan bir başka gelişme de 25 Şubat 1941 tarihinde Sovyet Rusya, 1925 tarihinde imzalanmış olan Tarafsızlık ve Saldırmazlık antlaşmasının yenilenmesini istemiştir (Meydan, 1976: 65). Bu antlaşmanın yenilenmesi talebi, SSCB'nin Türkiye'nin topraklarında ve boğazlar üzerinde avantajlı konum elde etme isteğini göstermektedir.

Arap-Türk ilişkilerini etkileyen bir diğer etken de Batı faktörüdür. ABD, İngiltere'nin Ortadoğu ile ilgili stratejik planları (ODK ve ODSO gibi) doğrultusunda ve SSCB tehdidine karşı önlem almak amacıyla bazı Ortadoğu ülkelerine ekonomik ve askeri yardım planı tasarlamıştır. Bu planlar daha çok "Kuzey Kuşağı" ülkelerine yönelik olarak hazırlanmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 102). Truman doktrini de bu planlardan biridir. Truman doktrini, Türkiye'nin daha da Batı'ya bağımlı dış politika izlemesine neden olmuştur. Truman doktrininin kabul edilmesinden sonra Türkiye'nin dış politikada Batı'ya bağımlı olması, zayıf olan Arap-Türk ilişkilerini daha da

zayıflatarak kopma noktasına getirmiştir. Türkiye, DP iktidarı döneminde Arap ülkelerine yakınlaşma çabalarını Batı'nın özellikle ABD'nin çıkarları doğrultusunda gerçekleştirmeye çalışmıştır. Bu dönemde Arap-İsrail gerginlikleri Türkiye'nin bu diplomatik planının işleminde engel olmuştur. Çünkü DP hükümetleri döneminde Türk dış politikasında ABD'ye yakınlaşma, İsrail'in tanınması ve İsrail ile diplomatik ilişkilerde bulunulmasını bir zorunlu tercih haline getirmiştir.

Bu gelişmeler Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye kuşku ile yaklaşmasına yol açmıştır. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye yönelik şüphe duymalarına yol açan başlıca etkenlerden bazıları şunlardır: Türkiye'nin Marshall Planı ve Truman Doktrini çerçevesinde ABD'den maddi yardım alması, Batı eksenli ittifak politikalarının içinde yer alma çabaları (NATO, ODK ve ODSO gibi) ve İsrail Devleti'ni tanınması (Arı, 2010: 159). Bu süreç sonunda Ortadoğu ülkeleri, uluslararası alanda Türkiye'ye karşı sergilemiş oldukları tutum ve tavırlarıyla Türkiye'nin dış politikada yalnızlık hissine kapılmasına da neden olmuştur (Yılmaz, 1998: 44). Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye karşı tutumları, özellikle Kıbrıs buhranının ortaya çıkmasından itibaren belirgin hale gelecektir.

DP'nin iktidara gelmesi, Türk siyasi tarihinde (gerek iç politika açısından gerekse dış politika açısından olsun) önemli değişimlere yol açmıştır. Bu değişimler özellikle Türkiye'nin dış politikasında açıkça görülmektedir. Özellikle bu dönem Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde önemli değişimlerin yoğun bir biçimde yaşandığı dönem olarak dikkati çekmektedir. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını şekillendiren faktörlerden biri II. Dünya Savaşı öncesinde ve sırasında tarafsızlık politikasının yerine Batı taraftarlığı yaklaşımının tercih edilmesidir. Türkiye'nin Batı'ya yakınlaşması İnönü döneminde tercih edilmiş, sonrasında ise DP iktidarında da bu diplomatik tercih devam ettirilmiştir (Arı, 2010: 5). Bunun iki temel nedeni bulunmaktadır: önce Türkiye'nin dış politikasına damgasını vuracak olan sınır (Suriye ile Hatay Meselesi) sorununun Batı ile anlaşma yapılarak çözümünün düşünülmesi ve ekonomik kalkınma için Batı'ya ihtiyaç duyulması. Kısaca sınır güvenliği, dış tehdit algılamaları ve ekonomik faktörler, Türkiye'nin II. Dünya Savaşı döneminde Batı blokunun taraftarı olmasına neden olmuştur. Yine bu dönemde Ortadoğu ülkeleri Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi içindeydiler. Özellikle Filistin meselesinde meydana gelen gelişmeler, Türkiye'nin Batı'ya aşırı bağımlılık içinde olduğunu

göstermektedir. İsrail'in kurulmasını tanıyan Türkiye İsrail ile her alanda işbirliği gerçekleştirmeye çalışmaktaydı (Yılmaz, 2001: 8). Ortadoğu ülkelerinin Batı'ya karşı bağımsızlık mücadelesi verdikleri dönemde Türkiye ise tarafsızlık politikasını terk ederek Batı tarafına yaklaşmaya başlıyordu. Bu durum Türkiye'nin Ortadoğu ülkelerinin nazarında Batı'nın ileri karakolu olarak algılanmasına zemin hazırlamıştır. Tarafsızlar grubu tarafından düzenlenen Kahire, Belgrad ve Acera konferanslarında (Bandung konferansı hariç) Türkiye'nin yer almaması ABD ve Batı'ya bağımlı politikalarından kaynaklanmaktadır (Guitard, 1966: 15). İsrail ile ilişkilerini geliştirmek isteyen Türkiye, diğer yandan Ortadoğu devletleri ile de ilişki kurmak istemekteydi. 22 Şubat 1958 tarihinde Mısır ve Suriye, Abdülnasır'ın liderliğinde BAC'ı kurdular. 28 Şubat'ta Yemen bu ittifaka katıldı. Türkiye de BAC'ı resmi olarak 11 Mart 1958 tarihinde tanımıştır. Irak ile Ürdün yönetimleri arasında birleşme kararı alınmış ve Kral Faysal yönetiminde Federal Arap Devleti kuruldu. Türkiye, bu birleşmeyi olumlu karşılamıştır (Ahmad, 1976: 176-177). Bu durum, Türkiye'nin dış politika uygulamalarında inişli çıkışlı sürecin yaşanmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Türkiye, bir yandan Bağdat Paketi'nin kurulması ve geliştirilmesi için çabalamakta diğer yandan bu pakete karşı olan İsrail ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmaktadır. Türkiye, kısaca birbirine düşman iki medeniyet bloğu içinde kalmıştır. İsrail faktörü, Türkiye'nin dış politikasında taktiksel açıdan ortaya çıkan tutarsızlığın temel nedenlerinden biri haline gelmiştir. Bu çerçevede İsrail unsuru Arap-Türk ilişkilerinin gelişmesini de engellemiştir. Bununla birlikte Arap-İsrail çatışması da Türk-İsrail ilişkilerinin gelişmesinde olumsuz bir etki yapmıştır (Yılmaz, 2001: 10).

Bağdat Paketi'nin kurulmasında Türkiye'nin aktif rol üstlenmesi, milliyetçi Arap ülkelerinde Türkiye'nin imajını olumsuz yönde etkilemiştir: Türkiye "İsrail'in destekçisi, eski sömürgeci ve Batı emperyalizminin işbirlikçisi" olarak görülmüştür. Bunun yanında Türkiye açısından da bölge ülkeleri "SSCB'nin kızıl ajanları olarak" görülmüştür. Bağdat Paketi ise milliyetçi Arap ülkelerinde Arap dünyasının bölünmesine neden olan bir proje olarak görülmüştür. Türkiye'nin Batı eksenli bir proje olan Bağdat Paketi'ne katılması karşısında İsrail de olumsuz tepki göstermiştir. İsrail'in tepkisi Arapların tepkisinden farklı olarak bölgede yalnız kalma hissinden kaynaklanmaktadır. Bağdat Paketi'nden dolayı iki düşman kesim Türkiye'ye cephe almıştır: Arap ülkelerinin Bağdat Paketi'ne karşı tepkileri daha çok Batı karşıtlığına dayanmaktadır. İsrail'in

tepkisi ise bölgede yalnızlık durumundan kaynaklanmaktadır. İsrail'in Bağdat Paktı'na karşı takındığı olumsuz tepkileri Türkiye-İsrail ilişkilerinde bir soğuma sürecini başlatmıştır. Türkiye'nin Ortadoğu politikaları açısından önem taşıyan diğer gelişmeler de Ortadoğu'da meydana gelen krizlerdir. Bu krizler Süveyş Krizi, Suriye bunalımı, Lübnan ve Ürdün olaylarıdır. Süveyş Krizi aynı zamanda Kıbrıs meselesi ile de bağlantılıdır. Mısır devlet başkanı Nasır, Süveyş Kanalı meselesinden dolayı İngiltere karşıtı politikaları tercih etmiştir. Nasır İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğine de son vermesi gerektiği tezini savunmaktaydı. Bu çerçevede Nasır, Kıbrıs Rum cemaatinin lideri Başpiskopos Makarios'un tezlerini uluslararası alanda desteklemekteydi. Türkiye ise Nasır'ın aksine İngiltere'nin Kıbrıs'taki egemenliğinin sürdürülmesinden yana tavır göstermiştir (Sönmezoğlu, 2006: 102-103-104).

Süveyş Krizi'nin temelleri II. Dünya Savaşı'nın sona erdiği yıllara kadar uzanmaktadır. Süveyş Kanalı bir Fransız şirketi tarafından yapılmış ve 17 Kasım 1869 tarihinde de hizmete girmiştir. Dönemin Mısır yönetimi, ekonomik sıkıntılardan dolayı kanaldaki hisselerini satışa çıkarmış, İngiltere de bu hisseleri satın almıştır (Armaoğlu, 2005: 492). Süveyş Kanalı, İngiltere için ilk başlarda Hindistan'a giden yolu kısaltmaktaydı. II. Dünya Savaşı ve sonrasında ise Ortadoğu petrollerine ulaşım ve bu petrol bölgelerinin güvenliğinin sağlanması konusunda İngiltere açısından kanal daha da önemli hale gelmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 105). II. Dünya Savaşı sırasında İngiltere 26 Ağustos 1936 tarihli antlaşmaya dayanarak Mısır'a iki yüz bin civarında asker gönderdi ve bu askerlerini Mısır'dan çekmeye yanaşmadı. Çünkü İngiltere, SSCB'nin Türkiye, İran ve Yunanistan'a yönelik baskılarından dolayı Mısır'daki askeri birliklerini çekmeye yanaşmamıştır. Bu durum Mısır halkının gözünde fiili işgal anlamı taşımaktaydı (Armaoğlu, 2005: 493). ABD, Fransa, İngiltere ve Türkiye ittifakı tarafından Mısır'a 13 Ekim 1951 tarihinde ODK'ya katılması ve ODK çerçevesinde oluşturulacak bir askeri birliğin Süveyş Kanalı bölgesinde bulundurulması teklifi yapılmıştır. Türkiye'nin bu oluşuma katılması NATO'ya girme çabalarının bir parçası olarak görülmektedir (Armaoğlu, 2005: 495). Nasır'ın yönetime el koymasından önceki yönetim, 15 Ekim 1951 tarihinde Mısır'da milliyetçilerin sert tepkileri sonucunda Fransa, İngiltere ve Türkiye'nin önerdikleri ODK projesine katılmama kararı almıştır. Nasır'ın yönetiminde de Mısır Bağdat Paktı'na karşı çıkmıştır (Arı, 2008: 254). Nasır'ın Bağdat Paktı'na karşı çıkmasının en önemli nedeni bu paktın Batı'nın etkisiyle

oluşturulmasıdır. ABD ve İngiltere'nin Aswan Barajı'nın inşaatı için söz verdikleri krediyi geri çekmeleri üzerine Nasır, Süveyş Kanalı Şirketi'ni millileştirme kararı almıştır (Sönmezoğlu, 2006: 105). Nasır'ın bağlantısızlık politikalarını benimsemesi, Doğu Bloğuyla yakın ilişkiler kurması, Eylül 1955 tarihinde Çekoslovakya'dan silah satın alması ve Çin Halk Cumhuriyeti'nin bağımsızlığını tanınması, ABD ve İngiltere'nin Aswan Barajı için vermeyi taahhüt ettikleri kredilerin iptal edilmesinde etkili olmuştur (Arı, 2008: 257).

Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi üzerine Türkiye'nin tutumu Batı ülkelerinin yanında ve Mısır'ın karşısında yer almak şeklinde olmuştur. Süveyş Kanalı'nın millileştirilmesi üzerine Batı ülkelerinde Mısır'a yönelik ekonomik yaptırımlar ve saldırılar meydana geldi (Arı, 2008: 258). Süveyş Krizinin çözüme kavuşturulması için 16 Ağustos 1956 'da Londra'da bir konferans düzenlendi. Bu konferansta Kanal'ın idaresi Mısır'ın egemenliğinden alınıp uluslararası bir organa verilmesi kararlaştırılmıştır. Mısır ise bu durumu kabul etmemiştir. Bunun üzerine 19-21 Eylül 1956 tarihlerinde ikinci Londra Konferansı toplandı. Bu konferansa Mısır ve Yunanistan katılmayı reddetmiştir. Yunanistan'ın konferansa katılmamasının temel sebebi Mısır'ın bağımsızlığından çok Kıbrıs ile ilgili tezlerine uluslararası alanda destek oluşturmak amacını gütmekte ve bu nedenle İngiltere'ye karşıt bir tutum göstermekteydi. Hatta Yunanistan Süveyş Kanalı'ndan Türkiye'den daha fazla yararlanma oranına sahip olmasına karşın yine de konferansa katılmamayı tercih etmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 105-106). Süveyş Krizi bu konferansta da çözüme kavuşturulamadı (Arı, 2008: 259). Süveyş Krizi Eylül ayı içinde BM Güvenlik Konseyi'ne götürüldü. Nasır Batı devletlerinin yaptığı teklifi yine reddetti. Bu girişimlerin sonuçsuz kalması üzerine İngiltere ve Fransa, İsrail ile birlikte Mısır'a komplo düzenleyerek İsrail'in Mısır'a saldırmasına zemin hazırladılar. Plan çerçevesinde İsrail'in 29 Ekim 1956 tarihinde Mısır'a saldırması üzerine İngiltere ve Fransa, Mısır'a ve İsrail'e birer nota göndererek Süveyş Kanalı'nın 16 km'lik kısmını boşaltmalarını istediler. İngiltere-Fransa-İsrail üçlüsünün askeri operasyonları istedikleri doğrultuda gitmesine karşın SSCB'nin bölgeye giriş yapması üzerine tasarlanan planlar suya düşmüştür. SSCB'nin ve diğer taraftan ABD'nin baskıları üzerine Fransa ve İngiltere geri adım atarak hem Nasır'ın bir kahraman olmasına yol açtılar hem de SSCB'nin Ortadoğu devletlerinde olumlu bir imaj oluşturmasına neden oldular

(Armaoğlu, 2005: 500-501). Bu olaylar sonrasında SSCB'nin bölgede oluşan imajına paralel olarak bölge üzerinde siyasi nüfuzu da artmıştır (Arı, 2008: 264).

Türkiye, Süveyş Krizi'nde Mısır karşısında Batı yanlısı tutum gösterse de Mısır'a yapılan saldırı karşısında İsrail'i kınamıştır. Hatta Türkiye İsrail'deki büyükelçisini geri çekmiş yerine maslahatgüzar atamıştır. Bağdat Paketi'nde İngiltere'nin pakttan çıkarılması karşısında Türkiye muhalefet ederek İngiltere'nin örgütten çıkarılmasını engellemiştir. Süveyş Krizi sonrasında İngiltere bağlantısız Arap devletlerinin gözünde prestij kaybı yaşamıştır. Bununla birlikte bu siyasi atmosferin olumsuz etkisinden Türkiye de payına düşeni almış ve Arap-Türk ilişkileri olumsuz etkilenmiştir. Kısaca Bağdat Paketi ve Süveyş Krizi gibi olaylar Türkiye-İsrail ilişkileri açısından olumsuz gelişmelere yol açsa da yine de bu dönemde Arap-Türk ilişkileri açısından Arap devletleri Türkiye'nin dış politikasından memnun kalmamıştır. Türkiye'nin Süveyş Krizi'nde izlediği politika ile ABD'nin bu kriz karşısında takındığı politika birbirine çok benzemektedir (Sönmezoğlu, 2006: 106-107).

Ortadoğu'da diğer önemli gelişmelerden biri de 1957 yılında patlak veren Suriye Krizidir. Suriye, II. Dünya Savaşı'ndan sonra bölgenin en istikrarsız ülkesi konumuna gelmiştir. Suriye'de arka arkaya askeri darbeler meydana gelmiştir (Arı, 2008: 267). Sadece 1949-1953 yılları arasında Suriye'de üç askeri darbe olmuş ve yirmi bir kez de hükümet değişikliği yaşanmıştır. 1954 yılından sonra da Suriye'nin politikalarında Baas Partisi etkili olmaya başlamıştır. Baas partisinin etkisiyle Suriye Doğu bloğuna kaymaya başlamıştır. Suriye'nin Doğu bloğuna kaymaya başlaması aynı zamanda Ortadoğu'da yeni bir krizin ilk belirtisidir. Fakat Suriye Krizi sadece bir olaydan oluşmamış, bir takım gelişmelerin sonunda ortaya çıkmıştır (Yılmaz, 2004: 110-111). Süveyş Krizi sonrasında SSCB, Ortadoğu ülkeleri üzerinde daha da etkin hale gelmiş, bu durum karşısında ABD başkanı Eisenhower tarafından kendi adını taşıyan ve Ortadoğu ülkelerine askeri yardımı içeren bir doktrin geliştirilmiştir (Arı, 2008: 270). Bu doktrini kabul etmeyen ülkelere biri Mısır diğeri de Suriye'dir (Gönlübol, 1996: 290). Suriye ile SSCB arasında başlayan yakınlaşma, Türkiye tarafından endişe ile karşılanmıştır. Türkiye'nin bu endişeleri Irak ve Lübnan hükümetleri tarafından da paylaşılmaktaydı (Sönmezoğlu, 2006: 108). Bu doktrinin Mart 1957 tarihinde uygulamaya girmesinden itibaren Ortadoğu ülkelerinde krizli yıllar

başlamıştır. Bu krizlerin ilki de Suriye Krizidir. Suriye Krizinin ilk aşaması ise Ürdün olayları ya da Ürdün-Suriye Krizidir (Yılmaz, 2004: 110-111).

Ürdün olaylarının ortaya çıkışı milliyetçilik duygusuyla Arap ülkelerini kendi liderliği altında birleştirmek isteyen Nasır'ın Ortadoğu'da kurulmuş olan monarşileri yıkmak ve Arap Ortadoğu'sunda kendi liderliğini kurmak istemesine dayanmaktaydı. Nasır ilk olarak Ürdün Krallığını devirmek üzere Ürdün'den başlangıcı yapmıştır (Armaoğlu, 2005: 504). 1956 yılında Ürdün'de yapılan seçimlerde Nasır yanlısı milliyetçi kanat galip gelmiştir. Nabulsi'nin başbakan olması üzerine Kral Hüseyin yeni başbakana karşı olumsuz bir tutum içine girmiştir. Nabulsi Genelkurmay Başkanı Ali Abu Nuvar ile birlikte işbirliğine giderek Amman üzerine askeri birlik sevk etme kararı almıştır. Bunun üzerine Kral Hüseyin, 10 Nisan 1956'da ABD ve Suudi Arabistan'ın da desteğini alarak Nabulsi'yi etkisiz hale getirmiştir. 13 Nisanda solcu subayları destekleyen askerlerle Krala bağlı olan birlikler arasında çatışmalar baş gösterdi. Diğer yandan Süveyş Krizi'nden dolayı bölgeye gelen Suriye ordusu da bu çatışmaların körüklenmesinde etkili olmuştur Ali Abu Nuvar'ın Mısır yönetimi ve Suriye ordusunun desteğinde başlattığı isyan hareketi, Kral Hüseyin tarafından bastırılmıştır (Armaoğlu, 2005: 505). Bütün bu gelişmeler, Türkiye'nin güneyinde yaşanmaktaydı. Dolayısıyla bu gelişmeler, Türkiye açısından endişe verici olarak görülmüştür. Kral Hüseyin'in yönetimden uzaklaştırdığı Ali Abu Nuvar ve diğer liderler gurubunun bir kısmı Kral Hüseyin karşısında yenilgiye uğramaları üzerine kaçarak Suriye'ye sığınmışlardır (Gönlübol, 1996: 290-291).

Suriye'de yaşanan bu gelişmeleri yakından takip eden Türkiye, Suriye sınırına asker yığmıştır. Hatta TSK'nın Suriye sınırında 1956-1957 kışında yaptığı askeri tatbikatları sürdürmüştür. Suriye ise Türkiye'nin bu manevralarını kendisine düşmanca bir tavır olarak değerlendirmiştir. Ürdün Kralı Hüseyin'in bölgede SSCB tehdidinden bahsetmesi üzerine ABD bölgedeki Batı yanlısı ülkelere silah desteğinde bulunmaya başlamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 110). Kısaca Suriye'de meydana gelen olaylar, Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya aşırı bağımlılığı daha da pekiştirmiştir. Bu durum ise Arap dünyasında Türkiye'nin Batı'nın ajanı veya ileri karakolu olarak görülmesine neden olmuştur (Demir, 2007: 131).

Ortadoğu’da diplomatik krize yol açan bir diğer sorun da Kıbrıs sorunudur. 29 Haziran 1955 tarihinde Kıbrıs meselesinin çözüme kavuşturulması için Londra Konferansı’nın faaliyetleri başlamıştır. Bu konferansın faaliyetleri başlamadan önce Türk kamuoyunda Kıbrıs meselesi ile yakından ilgilenilmeye başlanmıştır. Bu dönem kamuoyunun dış politika üzerinde henüz yeni belirleyici olmaya başladığı dönemdir. 1959 yılında Kıbrıs’ın İngiltere’den ayrılması kararlaştırılmıştır. Bunun üzerine Türkiye, Kıbrıs’ta yaşayan vatandaşlarının geleceği için düzenlenen Londra ve Zürih Anlaşmalarına katılmış, adada üzerinde uzlaşma sağlanan bir hükümetin kurulması için yoğun faaliyetlerde bulunmuştur (D.B.B 1964: 3). Kısaca Kıbrıs, İngiltere’nin ada üzerindeki kontrolü sona erdikten sonra Türkiye ile Yunanistan arasında diplomatik sorun haline gelecektir. 1960-1980 yılları arası dönemde kriz boyutuna varan Kıbrıs sorunu Türkiye’nin dış politikada Batı’ya dönüklüğünün sorgulanmasına yol açacaktır. Türkiye, ABD başkanı Johnson’ın gönderdiği ve krize yol açan mektubundan sonra Batı blokuna yakın olmanın yararlı mı zararlı mı olduğunu tartışmaya başlayarak dış politika uygulamalarında stratejik hedefini terk etmeden taktiksel anlamda diplomatik planlarında değişimleri başlatacaktır (Sönmezoğlu, 2006: 152). Bu noktada DP’nin iktidarı elinde bulundurduğu 1950-1960 yılları arası dönemde Türkiye’nin Ortadoğu’da aktif hale gelme çabaları istenilen sonucu vermediği gibi, bölge ülkelerinin Türkiye’den daha da uzaklaşmasına neden olmuştur. Bağdat Paktı, İsrail devletinin tanınması, Süveyş Krizi, Ürdün Olayları ve Suriye Bunalımı gibi olaylar Arap Ortadoğu’su ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerde yakınlaşma yerine uzaklaşmaya doğru gidişi başlatmıştır. Bu durum da Türkiye’nin bölgede yalnızlaşmasına neden olmuştur (Arı, 2008: 302). Özetle DP dönemi Türk dış politikasında Arap Ortadoğu’su ile Türkiye arasında bir çatışma (düşünce düzeyinde ve çıkarlar açısından) yaşanmıştır (Armaoğlu, 2005: 845). Diğer bir deyişle Türkiye Batı’ya yakınlaşma sürecinden geçerken Arap devletleri ise sömürgeleri altında buldukları Batı devletlerine karşı bağımsızlık mücadelesi vermekteydi. Bu çerçevede Türkiye ile Arap ülkeleri birbirlerinden uzaklaşmaktaydı. Batı, Arap-Türk ilişkileri tarihinde her iki milleti birbirinden ayırıcı bir işlev görmüştür (Gönlübol, 1996: 534). Arap dünyasında Batı’ya karşı duyulan bu kin ve nefretin en önemli nedenlerinden biri de Arap-İsrail gerginliğidir. 1948’de meydana gelen Arap-İsrail çatışmasından sonra Batı ülkeleri, 25 Mayıs 1950 tarihinde yayınladıkları “Üçlü Deklarasyon”da Ortadoğu devletlerine silah ambargosu uygulama

kararı aldıklarının bildirilmesi, Araplar arasında Batı karşıtlığına yol açmıştır. Ambargo kararından sadece İsrail memnun kalmıştır (Yılmaz, 2004: 66-67). Batı ülkelerinin bu tavırları bölge ülkelerinin daha sonra bölgeye giriş yapacak olan SSCB'yle dostluk kurmalarına da zemin hazırlamıştır. 1950-1960 yılları arası dönemde Türkiye dış politikasında Batı'nın Ortadoğu'da temsilcisi olarak hareket etme ve yeni bağımsızlığını kazanan Arap ülkelerini Batı'ya yakınlaştırma görevlerini üstlenmiştir. Bir diğer nokta da Arap dünyasına liderlik yapma görevinin üstlenilmesidir. Bu dönemde Türkiye'nin çıkarları Batı'nın (özellikle ABD'nin) çıkarlarıyla özdeşleştirilmiştir. Dolayısıyla Türkiye bölgede meydana gelen gelişmeleri de Soğuk Savaş mantığı ve Batı'nın yaklaşımı çerçevesinde değerlendirmiştir (Oran, 2002: 615). Türkiye'nin dış politika uygulamalarında en aktif dönem yine de bu dönem olmuştur. Türkiye'nin dış politikada aktif olduğu bu dönem aynı zamanda Ortadoğu'dan tamamen koptuğu ve Batı'nın etkisine girdiği dönem olmuştur (Armaoğlu, 2005: 504).

Türkiye, Atatürk döneminde Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişki kurabilmek için bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmalarını beklemekteydi. İnönü döneminde ise Atatürk döneminde belirlenen stratejik hedef olan Batı medeniyetinin seviyesine ulaşma amacıyla bir sapma söz konusu olmuştur. Bu sapmanın Türk dış politikasındaki stratejik hedefin Batı'ya aşırı bir şekilde bağlanma anlayışına dönüşmesi olarak ortaya çıktığını daha önce belirtmiştik. Kısaca 1950-1960 yılları arası dönemde izlenen dış politikanın temelleri, İnönü döneminde atılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM
İKİ ASKERİ DARBE ARASI DÖNEMDE TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU
POLİTİKALARI (1960-1980)

4.1. 27 MAYIS ASKERİ DARBESİ'NİN TÜRKİYE'NİN ORTADOĞU POLİTİKALARI ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Karatepe'ye göre 27 Mayıs askeri darbesinin gerçekleştirilmesinde sivil ve askeri bürokrasi etkili olmuştur. Karatepe bu durumun temel nedeni olarak bürokrasinin (gerek sivil olsun gerekse askeri olsun) halkın yönetime müdahale etmesinden duyduğu rahatsızlığı ileri sürmektedir. Toplumsal statüsünün sarsıldığını gören bürokrasi, 27 Mayıs 1960 tarihine kadar halkın desteğini kazanan iktidarı yıkamamıştır ve toplumu da kendi istedikleri kalıba sokamamışlardır (Karatepe, 1999: 28).

27 Mayıs askeri darbesi, görünen boyutuyla iç politikadaki gelişmelerin bir sonucudur. Bu askeri darbe hareketi, esasında bürokrasinin (sivil ve askeri) muhalefet partisinin iktidara gelmesinden duyduğu rahatsızlık üzerine gerçekleştirilmiştir. Yani DP'nin dış politika uygulamalarından kaynaklanmamaktadır. Çünkü DP'nin dış politika uygulamalarında, yeni Türk devletinin stratejik hedeflerinden herhangi bir sapma söz konusu değildir. DP'nin iç politika uygulamalarına yönelik eleştiriler yoğunlaşırken dış politikada ise DP yönetimine yönelik esaslı bir eleştiri (dış politikada stratejik hedeften uzaklaşıldığı yönünde) söz konusu olmamaktadır. Dış politika uygulamalarına yönelik bu tutum, askeri darbeden sonra da Türk dış politikasındaki uygulamalarda kendini göstermiştir. 27 Mayıs askeri darbesinin Türkiye'ye maliyeti açısından Türkiye, ekonomik açıdan ABD'ye daha da bağımlı hale gelmiştir (Sönmezoğlu, 2006: 60). Çünkü darbe, ekonomik açıdan ülkenin daha da kötüye gitmesine neden olmuştur (Ahmad, 1976: 249). Türk dış politikası açısından taktiksel anlamda esaslı değişiklik ancak Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasıyla gerçekleşecektir (Kürkçüoğlu, 1972: 8).

Türkiye'nin iç siyasetinde yaşanan bu gelişmeler ve değişimlerin yanında dış politika uygulamalarında stratejik anlamda esaslı bir değişiklik yapılmamıştır. Dış politikada yönü Batı'ya dönük olan Türkiye'nin iç politikadaki yaşadığı ve demokrasi dışı müdahaleler döneminde de dış politika uygulamalarında Batı'ya dönük olma ilkesinden vazgeçilmemiştir (Gözen, 2002: 234). Türkiye'de 27 Mayıs 1960 tarihinde meydana gelen askeri darbe, Türkiye'nin genelde dış politikasının, özelde ise Ortadoğu politikalarının yönünü ve ilkelerini değişikliğe uğratmamıştır. Dönemin dergilerinden Kim dergisi köşe yazarlarından Orhan Birgit bu durumu şu şekilde ifade etmektedir: "Değişmeyen tek şey, Batı'nın gönüllü bekçiliğinde bulunmaya devam edileceğidir"

(Birgit, 1961: 9). Çünkü darbe sonrasında kurulan MBK hükümeti, Batı taraftarlığının ve CENTO üyeliğinin gerektirdiği sorumlulukların sürdürüleceğini ilan etmişti. Böylece Türk dış politikasında Kıbrıs sorunu ortaya çıkıncaya kadar önemli bir değişikliğin gerçekleştirilmeyeceği anlaşılmıştı (Kürkçüoğlu, 1972: 8-9).

Dış politika uygulamalarında DP'nin dış politika programında, 27 Mayıs askeri darbesine doğru bir değişiklik yaşanmaya başlanmıştır. Bunun ilk belirtisi ise SSCB ile ilişkilerin geliştirilmesine ağırlık verilmesidir. Türkiye'nin SSCB'ye yaklaşması ilk olarak İran'ı endişelendirmiştir. 27 Mayıs askeri darbesinin yapıldığı gün darbeyi gerçekleştirenler ilk olarak NATO ve CENTO'ya bağlılıklarını ilan etmişlerdir. ABD hükümetinin güvenini kazanmış olan Selim SARPER'in dışişleri bakanı olarak atanması ile İran şahı, yeni rejimi tanıdığını bildirmiştir. Yine de kısa zaman sonra 27 Mayısçılarla İran şahı arasında CENTO ile ilgili meselelerde görüş ayrılıkları ortaya çıkmıştır (Çetinsaya, 2001: 144-145). Menderes'in son dönemlerinde SSCB ile diplomatik ilişkilerde bazı gelişmeler görülmüştü. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra 1961 yılında yapılan ilk seçim sonrasında Türk siyasi tarihinin ilk koalisyon hükümeti İnönü tarafından 20 Kasım 1961'de kurulmuştur. İnönü'nün başbakanlığında kurulan bu ilk koalisyon hükümeti, dış politikada Batı'ya bağımlılığını bildirmiştir. Türk dış politikasında bu bağımlılığın değişmeyeceğini Başbakan İnönü 9 Ocak 1962 tarihinde yaptığı bir açıklamada, SSCB'nin Türkiye'ye yaptığı barış teklifi üzerine Türkiye'nin dış siyasette başka bir sisteme bağlı olduğunu ve Türkiye'nin dış politikasında bu açıdan bir değişikliğin mümkün olmadığını belirtmiştir (Ahmad, 1976: 241-243).

27 Mayıs askeri darbesi, görünür nedenlere bakıldığında DP ve Menderes'e tepki olarak gelişmişti. Bu tepki dış politika uygulamalarında da görülmüştür. Ortadoğu devletlerinden uzaklaşıp Batı yanlısı politika izleyen DP yönetiminin aksine Arap ülkeleri ile yakınlaşma eğilimini tercih eden MBK hükümeti, Batı'dan uzaklaşıp Ortadoğu'ya yakınlaşmaya çalışmıştır. Bu yakınlaşma eğiliminin başarısızlıkla sonuçlanması ve 27 Mayısçılarda hayal kırıklığına yol açması üzerine, dönemin hükümeti DP yönetimindeki dış politika uygulamalarına geri dönmek zorunda kalmıştır. Özellikle CENTO faaliyetlerine ağırlık verilmeye başlanmıştır. Kısaca 27 Mayıs askeri darbesinden önceki dönemde Arap-Türk ilişkileri en alt düzeyde iken 27 Mayıs askeri darbesinden sonra 27 Mayısçıların Arap-Türk ilişkilerini geliştirme çabaları sonuçsuz kalmıştır (Çetinsaya, 2001: 146). Böylece 27 Mayıs askeri darbesi, Türkiye'nin dış

politikasında stratejik anlamda olduğu gibi taktiksel açıdan da önemli bir değişime yol açmamıştır. MBK hükümeti 30 Mayıs 1960 tarihli toplantısında dış politika ile ilgili olarak: “*Müttefik ve dost memleketler başta olmak üzere komşu memleketler ve bütün dünya milletleri ile dostça münasebetlerde bulunulmasına ve barışa hizmetin dış politikanın temel prensibi olarak kabul edilmesine karar*” verildiğini açıklamıştır (Gönlübol, 1996: 323). Türkiye’nin, DP yönetiminin son dönemlerinde SSCB’ye yakınlaşma içine girmesi ABD yönetimi açısından olumsuz gelişme olarak değerlendirilmiştir. ABD yönetimi, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra kurulan MBK hükümetinin NATO’ya ve CENTO’ya bağlılıklarını bildirmesi üzerine 30 Mayıs 1960 tarihinde yeni yönetimi tanımıştır. Türk dış politikasında Batı’ya bağımlılık durumunun değişmemesi, ABD’nin Türkiye’ye yaptığı ekonomik ve askeri yardımların sürdürülmesinde etkili olmuştur. Hatta bu dönemde dış politikada Batı’ya bağımlılık, DP dönemine göre daha da pekişmiştir. Bu durumda ABD’nin yaptığı mali yardımlarda da artış söz konusudur (Sönmezoğlu, 2006: 59).

Türkiye’nin dış politikada bağımsız olmasını isteyenlere karşı İnönü, bu görüşleri eleştirmiş ve Türkiye için dış politikada bağımsızlığın imkansız olduğunu ileri sürmüştür (Ahmad, 1976: 261). Bu durum, dış politikanın kamuoyunda tartışılmaya başlandığının ve iç faktörlerin de dış politika üzerinde etkili olmaya başladığının somut bir örneğidir. 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında hazırlanan 1961 Anayasası Türk dış politikası açısından iç faktörlerin daha etkin ve yeni iç unsurların da Türk dış politikası üzerinde etkili olmasına zemin hazırlamış, böylece dış politikayı etkileyen iç faktörler çeşitlenmiştir (Koçer, 2003: 59).

1960’lı yılların ortalarına doğru patlak veren Kıbrıs sorunu karşısında Batı devletleri, Türkiye-Yunanistan gerginliğinde Yunanistan cephesine destek vermiştir. Bu duruma tepki gösteren Türkiye ise uluslararası alanda stratejik anlamda yalnızlığa düşmemek için kendine, stratejik hedeflerinden uzaklaşmadan stratejik işbirliği ve ortaklık yapabileceği dost ülkeler edinme çabalarına yönelmiştir. Bu çerçevede Türkiye, ilk olarak doğusunda ve güneyinde bulunan komşuları ile diplomatik ilişkilerini geliştirme yoluna gitmiştir. Bu durum, Türkiye’nin stratejik hedeflerinden uzaklaştığını göstermez. Türkiye, böylece bir taraftan Batı bloğuna diplomatik açıdan bağımlı olmaktan kurtulurken diğer yandan diplomasi sahasında alternatif manevra alanı oluşturmaya başlamıştır. Bu dönemde Ortadoğu ülkelerinde sık sık askeri darbelerin

yaşandığı görülmektedir. Türkiye de bir Ortadoğu ülkesi olarak 1960 yılından itibaren askeri darbelerle tanışmış ve her on yılda bir askeri darbe ya da müdahale yaşamıştır. Darbeler döneminde Türkiye'nin dış politikadaki stratejik hedefi korunmuş, taktiksel anlamda ise tutarsızlıklara yol açan politikalar takip edilmiştir. Türk dış politikası açısından tutarsızlıkların en yoğun olduğu dönem de darbelerin meydana geldiği 1960-1980 yıllarıdır. Çünkü bu dönemde iç politikadaki istikrarsızlık, dış politika uygulamalarına da olumsuz anlamda yansımıştır. Türkiye'nin bu dönemde Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişki içine girme faaliyetlerinin diğer bir nedeni olarak bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını yeni elde etmiş olmaları gösterilebilir.

4.2. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİ (1960-1980)

Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin tarihi seyri açısından iki askeri darbe arası dönemdeki ilişkiler oldukça önem arz etmektedir. Çünkü hem Ortadoğu ülkelerinin birçoğu hem de Türkiye iç politikada askeri darbeler yaşamış ve darbeler sonrasında iktidarı ele geçirenler dış politika uygulamalarını değiştirme çabaları göstermişlerdir. Bu dönemde Türkiye'de on yıllık aralarla iki askeri darbe ve bir müdahale yaşanmıştır. Bu darbe ve müdahaleler sonrasında da dış politika uygulamalarında taktiksel anlamda değişiklikler yapılmıştır.

Bu bölümde ilk olarak bu dönem Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini etkileyen faktörler incelenecek ve ardından da bu dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde meydana gelen gelişmeler kendi içinde dönemlere ayrılarak incelenecektir. Son olarak da bu dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde meydana gelen gelişmelerin sosyo-ekonomik ve sosyo-politik boyutları ele alınacaktır.

4.2.1. 1960–1980 Yılları Arası Dönemde Türkiye-Ortadoğu İlişkilerini Etkileyen Faktörler

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarını şekillendiren faktörler çok çeşitli ve son derece karmaşıklık göstermektedir. Bu konuda Damla Aras, “Türkiye'nin Ortadoğu Politikaları” adlı makalesinde şu çarpıcı tespitlerde bulunmaktadır:

“Bir devletin, diğer ülkelerle olan ilişkilerine etki eden birçok farklı unsur bulunmaktadır. Tarihin belleklerde bıraktığı izler bu ülkelerin birbirlerine karşı izlediği politikaları da etkilemektedir. Bu anlamda özellikle 20. yüzyılın başında Arap topraklarının Osmanlı Devleti’nden kopuşuna neden olan sorunlar, tarafların birbirlerini algılayışlarında önemli bir rol oynamaktadır. Fakat ülkelerin diğer ülkelere davranışını etkileyen diğer etkenler de bulunmaktadır. Devletlerin yanında yer aldıkları küresel güçler, doğal kaynakların paylaşımı, jeopolitik rekabet ve birbirlerine karşı üstünlük kazanmak için kullandıkları kozlar (örneğin terör) gibi faktörler de dış politikanın şekillenmesinde önemli rol oynamaktadır” (Aras, 2006: 283).

Türkiye’nin dış politikasına (özelde Ortadoğu politikalarına) damgasını vuran ikilem şudur: bir yanda bölgede etkin olma isteği diğer yanda da bölge devletleri arasındaki ihtilaflardan tarafsızlık yoluyla uzak durma çabaları (Oran, 2002: 26).

Askeri darbe ve müdahalelerin yaşandığı 1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye’nin Ortadoğu devletleri ile olan ilişkilerinin bazı etkenlerin gölgesinde geliştiği görülmektedir. Bu etkenler sırasıyla şunlardır: Ordu’nun dış politika üzerindeki etkisi, dış politikadaki tarafsızlık anlayışı, laiklik ilkesi, kamuoyunda ideolojik kutuplaşmaların yaşanması ve buna bağlı olarak iktidarların ömrünün kısa olması.

4.2.1.1. Ordu-Dış politika ilişkisi

Türk siyasal kültüründe ordu siyaset ilişkisinin temellerini Mete Han’a kadar dayandırmak mümkündür. Bu çerçevede asker millet olan Türklerde ordunun yönetimde söz sahibi olması oldukça eski ve köklü bir gelenek olarak varlığını sürdürmektedir (Hocaoğlu, 2003: 52-53). Türklerin İslam’ı kabul etmelerinden sonraki dönemde de varlığını sürdüren kültürel unsurlardan biri de ordu-siyaset ilişkisidir. Siyasal yönetimde ordunun etkinliği (özellikle Selçuklu ve Osmanlı yönetimlerinde) net bir biçimde görülmektedir. Hatta tarihçi Albert Lybyer’in sözleri Osmanlı’da ordunun yönetim üzerindeki etkisinin boyutunu ortaya koymaktadır: “Osmanlı yönetimi her şeyden önce bir ordu olmuştur... Bütün [yönetici] kurum, bir ordu gibi örgütlenmiş olmakla kendisini iktidarda tutuyor, imparatorluğu savunup genişletiyordu.”(Lybyer’den Akt. Hale, 1996: 14). Osmanlı yönetimine karşı ordu içinde gizli faaliyetler gösteren İTC, 1908 yılında hazırladığı isyanı gerçekleştirerek yönetimde söz sahibi olmayı başarır. Fakat bu dönem

kısa sürer. Çünkü 1909 yılında da farklı bir grubun isyanına maruz kalır (Hale, 1996: 44).

Mustafa Erdoğan'a göre ordunun siyasete müdahalesi, orduyu siyasileştirdiği gibi aynı zamanda ordunun kendi ilgi alanına girmeyen görevleri de üstlenmesi gibi bir durumun da ortaya çıkmasına yol açmaktadır (Erdoğan, 2005: 740). 27 Mayıs askeri darbesinden sonra askerinin meclis üstünde kurduğu vesayet (burada vesayet kavramı ile kastedilmek istenen BM'de manda rejiminin yerine oluşturulmuş olan yönetim biçimini ifade etmemektedir, bkz Sönmezoğlu, 2005: 699), ordunun sivil yönetim üzerinde de otorite olmak istemesinin önemli bir göstergesidir. Bazı siyaset bilimcileri ordunun sahip olduğu olanaklarla sivil yönetime müdahaleye hazır olduğu görüşünü dile getirmektedir. Ordunun gerek iç gerekse dış politika ile ilgilenmesinin diğer nedenleri ise ülkenin jeopolitik konumunun getirdiği hassasiyet ve kültürel unsurlardır (Savcı, 2006: 5). Vesayet kavramı ile ifade edilmek istenen yönetim biçimi egemen olan tarafın, idaresinde bulunanların yaşamına istenmedik ve keyfi olarak müdahalede bulunabildiği bir yönetim biçimidir. Kısaca yönetimi elinde bulunduranların denetimsiz bir güce sahip olduğunu ifade etmek için kullanılmaktadır (Marshall, 1999:788).

İç politika ile ilgilenen ordunun dış politikaya da yakın bir ilgi göstermesi mümkündür. Osmanlı döneminde batılılaşma faaliyetlerinin temelinde ordunun modernleştirilmesi ağırlıklı bir yer tutmaktadır. Osmanlı'da bilim sahasında geri kalmışlığın fark edilmesi üzerine reform hareketlerine girişilmiştir. İlk reform hareketleri ise ordu sisteminde ortaya çıkmıştır (Hale, 1996: 22). Osmanlı'da bu durum ordunun dış politikaya ilgi duymasına neden olmuştur. Çünkü modernleşme ülke dışından ithal edilmekteydi. Cumhuriyet Türkiye'sinde ise dış politika yapımında iki kurum söz sahibidir: Dışişleri Bakanlığı ve Ordu. Ordu'nun iç politikadan daha çok dış politika üzerinde etkili olduğu ileri sürülmektedir (Demir, 2007: 14). Buna rağmen ordunun iç politikada da belli başlı konularda belirleyiciliği (İnönü'nün cumhurbaşkanı seçiminde olduğu gibi) söz konusudur (Yeşilyurt, 2006: 101). Yine de ordu, iç politikaya göre dış politika üzerinde daha belirgin bir etkiye sahiptir (Demir, 2007: 14). Hatta Türk dış politikasının temel yapıcısı iki kurumdan biri de ordudur. Türk dış politikasının belirlenmesinde ordunun rolü diğer ülkelerden bir noktada farklılık göstermektedir: Türkiye'de ordu dış politika oluşturma ve uygulamaya doğrudan

müdahil olmaktadır (Koçer, 2003: 41-43). Bunun temel nedeni ordunun rejimin temel bekçisi olduğu söyleminde görülmektedir.

Türkiye’de ordu profesyonelleştikçe politikaya olan ilgisi de artmaktadır. Özellikle ülkenin güvenliği noktasında asker geniş bilgilere sahip olmakta, bu durum ise askerin politikaya ilgisini daha da artırmaktadır. Askerin sivil iradeye müdahalesinde siyasal kültürün gelişmişlik düzeyi de belirleyici olmaktadır (Savgı, 2006: 7-8). Türk siyasal yaşamında askerin siyasete müdahalesinden sonra da askerin siyaset üzerindeki etkisi sürdürülmektedir. Bu yönüyle Türk ordusu, askeri müdahalelerin sık sık yaşandığı Latin Amerika ülkelerinden ve diğer geri kalmış ülkelere farklılık göstermektedir (Erdoğan, 2005: 748).

Siyasal kültürü incelediğimiz bölümde Türkiye’de siyasal kültürün sağlıklı temellere dayanmadığını (en azından liberal demokrasinin uygulandığı ülkelere göre) ortaya koymuştuk. Türk siyasal kültürünün temellerinin sağlam olmaması, Türkiye’de askeri darbelere yol açan etkenlerden biridir. İktidar- muhalefet ilişkisinin sağlıklı bir görüntüye sahip olmasının temelinde iktidarın muhalefeti susturmaya çalışması, muhalefetin ise iktidarı yıkarak iktidarı ele geçirmeye çalışması gibi demokrasinin ilkelerine aykırı bir durumun yer aldığı görülmektedir. Bu süreç Osmanlı’da batılılaşma faaliyetlerinin başlatıldığı tarihe kadar dayandırılabilir. Hatta dönemin ordusunu oluşturan yeniçerilerin yönetim üzerindeki etkisi ile ilgili olarak *Fiiilyatta kullar efendi oldular.* şeklinde özetlenmiştir (Hale, 1996: 19). Cumhuriyet Türkiye’sinde ise ordu sivil yönetim ilişkisi modernleşme projesi çerçevesinde şekillenmiştir. Modernleşme projesinin kültürel boyuttaki reformları, halkın istekleriyle uyuşmadığından kültürel reformların kabul ettirilmesi için tek parti yönetimi ordu ile işbirliği yapmıştır (Altan, 1994: 61).

Cumhuriyet döneminde, 1935 yılında Ordu İç Hizmet Kanunu’nun 34. Maddesinde ordunun temel görevini belirlenerek ordu-siyaset ilişkisi ile ilgili bir düzenleme yapılmıştır. 27 Mayıs 1960 darbesinden sonra ise 1960 tarihli Ordu İç Hizmet Kanunu’nda 35. Madde olarak yeni bir düzenleme yapılmıştır. Bu düzenlemede devletin bekasının ciddi bir tehditle karşı karşıya bulunması halinde ordunun siyasete müdahalesine yasal ve meşru bir zemin hazırlanmıştır (Hale, 1996: 80). Bütün bu düzenlemeler, gerek iç politika ile ilgili olsun gerekse dış politika ile ilgili olsun

ordunun siyaset üzerinde belirleyiciliğini göstermektedir. Kısaca askeri vesayet hem iç politikayı hem de dış politikayı kuşatmış durumdadır. Türk dış politikasında Batı eksenli politikaların terk edilmesi karşısında askerinin Türk dış politikasının stratejik hedefinden uzaklaşmasını engellemek üzere harekete geçtiği görülmektedir.

4.2.1.2. Dış Politikaya Tarafsızlık İlkesinin Yansımaları

Türkiye'nin dış politika ilkeleri Atatürk tarafından belirlenmiştir (Esmer, 1954: 11). Bu dış politika ilkelerinden biri de tarafsızlık anlayışıdır. Atatürk'ün tarafsız kalma, ittifak ve koalisyonlardan uzak kalmayı tercih etmesi Arap dünyasında laik-liberal düşüncedeki kesim tarafından takdir edilmiştir. Buna karşılık Hatay'ın Türkiye sınırları içine katılması Araplar açısından olumsuz bir tavır takınmanın en önemli nedeni olmuştur (Sisav, 1992: 175-176).

Tarafsızlık, dış politikanın en önemli stratejilerinden biridir (Sönmezoğlu, 2000: 274). Tarafsızlık anlayışı, hukuki bir yaklaşımdır. Genel anlamda tarafsızlık, savaşın ortaya çıkması durumunda savaşan taraflardan uzak durma ve savaşın taraflarına askeri imkan ve kolaylıklar sağlamamak olarak tanımlanmaktadır. Tarafsızlık durumu, tarafsız olan devletlere ve taraf olan devletlere bir takım sorumluluklar yüklemektedir. ABD başkanı Wilson dünya güvenliğinin tehdit altında olduğu durumda hiç bir ülkenin tarafsızlık politikasını tercih edemeyeceğini ifade etmiştir. Tarafsızlığın, uluslararası hukuk açısından geçerli olabilmesi için taraflar arasında savaşın çıkmasından önce ya da savaş sırasında savaşa katılan devletler ile savaş dışı kalan devletler arasında bir anlaşmanın ilan edilmesi gerekmektedir. Tarafsızlık durumu ise süreye göre ya kısa süreli ya da sürekli olarak ikiye ayrılmaktadır. Geçici tarafsızlık durumunda tarafsızlığını ilan eden ülke iradesi doğrultusunda savaş sırasında veya savaş sonrasında tarafsızlığına son verebilme yetkisine sahiptir (Arı, 2004a: 228-230). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında savaşa girmeme isteği bir geçici tarafsızlık olarak değerlendirilebilir. Çünkü Türkiye, savaşın sonlarına doğru mihver devletlere savaş ilan ederek tarafsızlık politikalarına son vermiştir. Tarafsızlık politikaları çeşitli siyasi endişelerden kaynaklandığı gibi diğer taraftan da siyasi bir takım sonuçlara da yol açmaktadır (Sönmezoğlu, 2000: 274). Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sırasında tarafsız kalma yaklaşımının 1960-1980 yılları arası dönemde dış politikasına yansması ise

Kıbrıs meselesinde ortaya çıkacaktır. Hatta II. Dünya Savaşı döneminde izlenen tarafsızlık politikasının etkileri savaş sonrasında SSCB'nin Türkiye'den bazı isteklerde bulunması karşısında ABD ve İngiltere'nin tutumları, Türkiye'nin savaş döneminde izlediği tarafsızlık anlayışının yansıması olarak görülmektedir (Oran, 2002: 616).

Bağılantısız devletler grubundan tarafsızlar grubu olarak bahsedilmektedir. Bağlantısız devletlerin bir kısmı dünyadaki doğu-batı kutuplaşmasında başı çeken iki aktörü (ABD ve SSCB) bütün milletler için tehlikeli görmekteydi. Dolayısıyla bu ülkelere göre hem ABD'nin hem de SSCB'nin dünya üzerinde tehdit oluşturmalarından dolayı bütün ülkelerin tarafsız kalmalarının gerekliliğini savunmaktaydılar. ABD başkanı Eisenhower ise bu ülkelere karşı ya totaliter bloğun yanında ya da hürriyet yanlısı bloğun yanında yer almalarını yani tercihlerini belirlemelerini istemekteydi (Akis, 1954: 18). ABD başkanının bu açıklamaları, dünyada iki kutuplu sistemin tarafsız kalmaya izin vermeyeceğini göstermekteydi.

4.2.1.3. Laiklik Tartışmaları

Osmanlı'dan cumhuriyete geçiş sürecinde yeni kurulan devletin kurumsal açıdan Osmanlı'dan köklü bir biçimde farklı olması sağlanmaya çalışılmıştır. Yeni Türk devletinin Osmanlı'dan farklılık gösterdiği noktalardan biri de din-devlet ilişkilerinin düzenlenmesi konusudur. Din-devlet ilişkisinde meydana gelen ayrışmanın temelleri Tanzimat Fermanı'na kadar dayandırılmaktadır (Karadağ, 2005: 902). Osmanlı yönetiminin teokratik niteliğe sahip olup olmadığı tartışmalarında yönetimde teokratik niteliklerin ağır basmadığını ileri süren görüşe göre, bunun temel nedeni devletin dinin konumuna göre öncelikli olması ileri sürülmektedir. Bu tartışmalarda gözden kaçan ve yanılığlara yol açan ise devletin resmi bir dininin bulunması ile devletin yönetiminin teokratik bir yönetim olması arasındaki temel farktır (Vergin, 2003: 30). Bu çerçevede Tanzimat Fermanı ile birlikte Batı'nın sekülerlik anlayışına dayanan bir laikleşme sürecinin başladığı ve bu sürecin cumhuriyetin kurulmasından sonra da sürdürüldüğü görülmektedir (Karadağ, 2005: 902-903). Laikleşme sürecinin Tanzimat Fermanı ile başlatılmasının temel nedeni ilk kez şeriatın etkisinin azaltılması ve dini yapıların zayıflamasıdır (Mardin, 1994: 7). Buna karşın Türkiye'nin durumu şu şekilde

özetlenmektedir: nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olduğu için İslam'ın yaşandığı ülkelerden biridir ama İslam devleti değildir (Koçer, 2003: 3).

Laiklik tartışmaları, dış politika uygulamalarında Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarına yansımaları açısından önem taşımaktadır. Bu çerçevede laiklik ilkesi ve bu ilke üzerine yapılan tartışmaların Türkiye'nin Ortadoğu'ya dönük politikaları üzerindeki etkisini bilmek gerekmektedir. Çünkü Türkiye, İslam Konferansı Örgütü adı altında oluşturulan birliğe kendi anayasasında yer alan laiklik ilkesinden dolayı katılma noktasında oldukça güç bir durumla karşı karşıya kalmıştır (Demir, 2007: 62-63).

Cumhuriyet Türkiye'sinde laiklik sadece din-devlet ilişkilerinin ayrıştırılmasında kullanılmamış, aynı zamanda modern bir ulusal kimlik oluşturma aracı olarak da görülmüştür. Bunun temelinde yatan asıl neden ise yeni Türk devletinin etnik bir ulus kökenli ve seküler bir kimliğe sahip bireyler yetiştirmektir (Karadağ, 2005: 906-907). Seküler kelimesi din dışı ve dünyevi anlamlarını içermektedir (Hocaoğlu: 2003: 125-126). Türkiye Cumhuriyetini kuran ve iktidarı eline alan yeni seçkinler grubu, seküler bir birey yetiştirmek için dini kişisel inanç alemine itmiştir (Mardin, 2003: 8-9).

Dinin ve dine ait değerlerin dışlandığı alanlardan biri de dış politikadır. Çünkü anayasada yer alan kurallar sadece iç politik düzenlemeyi yapmamakta aynı zamanda dış ilişkilerde de bu kurallar çerçevesinde hareket edilmesi gerektiği belirtilmektedir (Tanör, 2001: 495). Anayasada yer alan kurallardan biri de laiklik ilkesidir. Dolayısıyla laiklik, aynı zamanda dış politika yapımında göz önünde bulundurulması gereken ilkelere dendir. Laikliği, Türk dış politikasında görülen taktiksel açıdan tutarsızlıkların temel nedenleri arasında saymak mümkündür. Çünkü uluslararası gelişmelerde ortaya çıkan konjonktürel durum Türkiye'nin laiklik ilkesine bağımlı olarak hareket etmesini olanaksız hale getirebilmektedir. Örneğin laiklik ilkesi çerçevesinde İsrail'in bağımsızlığını tanıyan Türkiye, bu tutumuyla Arap ülkelerinin tepkisini çekmiştir. Türkiye'nin bu tavrının karşılığında 1963 yılının sonlarında ortaya çıkan Kıbrıs bunalımında Arap ülkelerinin Kıbrıs meselesinde Rum yönetimine destek çıkmalarında hissedilecektir.

Mustafa Erdoğan'ın yaptığı laiklik tanımında ise laikliğin en önemli niteliğinin dinler, ideolojiler ve dünya görüşleri karşısında tarafsız olması ileri sürülmektedir (Erdoğan, 2001a: 90). Laikliğin bu yönüyle Osmanlı yönetiminde de uygulandığı görülmektedir. Laiklik ilkesinin dinler karşısında tarafsızlık anlayışına dayanması, dinlere karşı saygısızlık anlamı taşımadığı gibi aynı zamanda dinlerden de etkilenmesine de engel olmamaktadır (Erdoğan, 2001b: 91). Laikliğin dar bir çerçevede yorumlanmış hali “Militan Laiklik” ya da “monolitik laiklik” olarak tanımlanmaktadır. Militan laikliğin en önemli özelliği ise din-devlet ilişkilerinde katı ve kesin bir çizgi çizmesidir. Bu militan laiklik anlayışı ile din ve devletin birbirinden tamamen uzaklaşması hedeflenmektedir. Hatta din siyasetten de uzak tutulmak istenmiş ve devletin dini kontrolü altına almasına zemin hazırlamıştır. Bu “militan laiklik” anlayışı çerçevesinde din devletin kontrolü altına alınmak istenmiş, bu uygulamaya temel gerekçe olarak da dinin siyasal rejime karşı muhalif oluşumları besleme potansiyeline sahip olduğu kanaati ileri sürülmüştür (Arslan, 2005: 47).

Türk dış politikasında da laikliğin bu dar yorumlanması ya da militan laiklik anlayışının etkileri derinden görülmektedir. 1950’li yıllarda iç politikada tartışmalara damgasını vuran laiklik anlayışı (Forum, 1957: 3-4), 1960’lı yıllarda Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerin geliştirilmesinde Türkiye’nin dış politikada bağımsız hareket etmesini engellemeye yönelik bir biçimde yorumlanmıştır. Kısaca Türkiye, anayasasında yer alan laiklik ilkesine aykırı olmayacak ve BM anlaşmalarına da uygun olacak bir biçimde Ortadoğu ülkelerinin temelini attığı İKÖ’yle işbirliği yapma yolunu tercih etmiştir (Demir, 2007: 63). Bu dönemde Türkiye, uluslararası alanda Kıbrıs meselesinin çözümü için destek arayışındadır. Türkiye, bloklar arasında Kıbrıs sorununun çözümü için gerekli desteği sağlayamamıştır. Bunun üzerine Batı’ya dönerek göz ardı ettiği ülkelerle ilişkileri geliştirme yoluna gitmek durumunda kalmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 336). Her ne kadar iç politikada laiklik ilkesine vurgu yapılırsa da uluslararası konjonktürel şartlar bu ilkedan taviz verilmesini gerektirmiştir. Türkiye, laiklik ilkesinden iç politikada taviz vermese de Ortadoğu ülkeleri ile ilişkilerinin geliştirmede laiklik anlayışını ön plana çıkarmayarak iyi komşuluk ve işbirliği oluşturmanın yollarını aramıştır. Hatta Ortadoğu ülkeleri ile işbirliği görüşmelerinde her iki tarafın idarecileri (örneğin BAC Dışişleri Bakanı Mahmud Riyad’ın Ankara’ya inişinde verdiği demece bakılabilir) ortak yönlere vurgu yapmış (din, kültür ve tarihi

geçmiş gibi), bu noktada kardeş ülkeler arasında işbirliğinin önemine değinilmiştir (D.B.B, 1968: 45).

4.2.1.4. İdeolojik Kutuplaşmalar Ve İktidarların Süreksizliği

Ülkelerin sosyo-politik yapıları ile dış politika uygulamaları arasında bulunan ilişkinin çeşitli boyutları söz konusudur. İç politikada meydana gelen farklılaşmalar dış politika uygulamalarında da farklılıklara yol açabilmektedir (Sönmezoğlu, 2000: 578). Ülkenin sahip olduğu yönetim biçimine göre dış politikayı belirleyen merciler farklılık göstermektedir. Otoriter rejimlerde dış politikayı belirli üst düzey yöneticiler şekillendirmektedir. Bu üst düzey yönetici grup, dış politika yapımında toplumsal tabandan kopuk olduğundan dış politika yapımı için iç ve dış koşullar üzerine sağlıklı ve nesnel bir değerlendirme yapmaları zorlaşmaktadır. Bu tip yönetim modellerinde liderliği pekiştirmek, hem içte hem dışta prestij kazanmak ön plana çıkmaktadır. Bunun için de riskli dış politika tercihlerini benimseme olasılığı artmakta ve farklı dış politika çıktılarıyla ilgili olarak tercih ve uygulamalarda ani değişiklikler görülmektedir (Sönmezoğlu, 2000: 603-604).

Dış politika yapımında etken unsurlardan biri de ideolojidir. İdeolojilerin dış politika yapımındaki etkileri iki temel niteliği aracılığıyla ortaya çıkmaktadır: ilk olarak dış politikaya ait olgu, olay ve fikirleri belirli bir bakış açısından açıklamaya çalışmak, ikinci olarak da bu doğrultuda eylem planları tasarlayan inançlar bütünü olmasıdır. İdeolojilerin bu yönü, dış politika uygulamalarının rasyonalizasyonu ve meşrulaştırılmasında önem kazanmaktadır. İdeolojilerin ikinci fonksiyonu ise çevreden gelen dağınık bilgilerin yorumlanması ve bir bütün halinde değerlendirilmesidir. İdeolojilerin bu fonksiyonuna aşırı derecede önem verilmesi durumunda hükümetin ya da devletin dış politikada maceracı ve dengesiz girişimlerde bulunmasına neden olabilmektedir (Sönmezoğlu, 2000: 585).

27 Mayıs askeri darbesi sonrasında Türkiye’de iç politik ortamda meydana gelen değişimlere paralel olarak dış politika uygulamalarında da değişimler başlamıştır. Her ne kadar Türk dış politikasının karakteristik niteliği haline gelen stratejik hedefinde değişim olmasa da dış politikada eksen kayması yaşanmadan taktiksel uygulamalarda inişli-çıkışlı bir görünüm söz konusudur. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra kurulan

hükümetler genelde koalisyonlar şeklinde olmuştur. Hatta Türkiye’de, koalisyon hükümetleri ile ilk kez bu dönemde ortaya çıkmıştır. 1961 seçimlerinde partiler salt çoğunluğa ulaşamamıştır. Bunun üzerine MBK, dört partinin (AP, CHP, CKMP ve YTP) katılacağı bir milli koalisyon kabinesi kurulması için girişimlerde bulundu. Bu ilk koalisyon girişimi başarısızlıkla sonuçlandı ve sonrasında da siyasi bir bunalım ve istikrarsızlık sürmüştür (Ahmad, 1976: 239). 1961 yılında yapılan genel seçimlerde her hangi bir parti iktidara gelecek salt çoğunluğa ulaşamamıştır. Ortaya çıkan bu sonuçlar ve dönemin siyasi tablosu, MBK hükümetinin askeri vesayet altında bulunması ile birlikte düşünüldüğünde çok partili demokrasiye geçiş sürecinde yeni bir dönemin ortaya çıktığı görülmektedir (Kara, 2004: 18). 27 Mayıs darbesi aynı zamanda siyasi istikrara da darbe vurmuştur. Çünkü bu tarihten sonra iktidara koalisyon hükümetleri gelmiş bu durum ise hükümetlerin etkin ve istikrarlı bir yönetim sergilemesini engellemiştir (Gözler, 2000: 25). Çok partili sistem ve koalisyon hükümetlerinin görüldüğü sistemde hükümet istikrarsızlıklarının yaşanma olasılığı her zaman için söz konusu olabilmektedir (Gözler, 2000: 29). Hükümet istikrarsızlıklarının en önemli göstergelerinden biri de aynı kişinin birden çok başbakanlık koltuğuna oturması gösterilebilir. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra kurulan hükümete bakıldığında Süleyman Demirel’in başbakanlık koltuğuna çok sık oturduğu görülmektedir (Gözler, 2000: 28). Bu dönemdeki hükümetlerin büyük bir kısmı koalisyon ya da azınlık hükümetleridir ve ömürleri de kısa olmaktadır. Bu tablo ile birlikte Türk siyasal kültürü birleştirildiğinde ortaya çıkan durum şudur: Türk siyasal sisteminde bir takım problem ve zaafiyetlerin bulunduğu görülmektedir. Bu zaafiyet ve problemler, siyasal kültürün sağlıklı bir yapıya sahip (iktidar-muhalefet ilişkisi açısından) olmadığını göstermektedir. Bir başka boyut ise koalisyon hükümetlerinde koalisyon ortağı olan partilerin ideolojik görüşlerinin ülke yönetiminde parlamentonun iradesinin de üstünde olduğudur. Hükümetlerin değişmesine karşın iktidarı elinde bulunduran kesim değişmemektedir. Hükümetin iktidara gelişi halkın oylarıyla değil partiler arasındaki oyunlarla ve milletvekilleri arasındaki pazarlıklarla gerçekleştirilmeye çalışılır (Gözler, 2000: 31-32). 1960-1980 askeri darbeleri arasında sivil yönetimde egemen olan bu durum ve bu durumun yol açtığı iç karışıklıklar ordunun darbe yapmasına uygun zemin hazırlamış ve aynı zamanda ordunun darbeler yoluyla sivil yönetim üzerinde denetim kurmasının da yasal bir zemine dayandırılmasını sağlamıştır.

Türk seçmenleri ekonomik ve ideolojik bakımdan parçalanmış durumdadır. İlk olarak sağ ve sol eğilimdeki seçmenler kendi ideolojisi doğrultusunda partileşmişlerdir. Sağ seçmenler yine kendi içinde laiklik noktasında ikiye bölünmüş durumdadır. Milliyetçilik ideolojisi de sağ seçmenlerin parçalanmasında rol alan etkenlerin başında gelmektedir (Gözler, 2000: 45-46).

4.2.1.5. Kıbrıs Sorunu ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

Kıbrıs sorunu 1954 yılından itibaren Türk dış politikasının temel sorunlarından biri haline gelmiştir. Çünkü Kıbrıs sorunu bu tarihten itibaren resmi olarak uluslararası sorun olmuştur. Hatta Kıbrıs meselesi gelişme sürecine göre Türk dış politikasının yönünün belirlenmesinde de etkili olmuştur. Kıbrıs meselesinin uluslararası alana ilk olarak Yunanistan'ın BM genel kuruluna şikayet etmesi ile taşınmış oldu (Gönlübol, 1996: 337-338). 1960'lı yıllarda Türk dış politikasını etkileyen ve yönlendiren faktörlerin başında Kıbrıs sorunu yer almaktadır. Çünkü Kıbrıs bağımsızlığını 1960 tarihinde elde etmiştir (Bölükbaşı, 2001b: 281). 15/16 Ağustos 1960 tarihinde Kıbrıs'ta cumhuriyet ilan edildi ve uzun bir süre sonra Türk ordusu ilk kez adaya sevkiyat yaptı (Ahmad, 1976: 221). 1960 tarihinden önce Kıbrıs, İngiltere'nin kontrolünde bulunmaktaydı. ABD, İngiltere'nin Ortadoğu bölgesindeki askeri üslerini boşaltmasını istemekteydi. İngiltere, Süveyş Kanalı üzerindeki askeri üslerini boşaltırken yeni üs olarak Kıbrıs adasını tercih etmiştir. ABD ise İngiltere'nin bu tutumuna destek vermiştir. Bu arada Yunanistan Kıbrıs sorununu BM 'ye taşımıştır. ABD yönetimi de Yunanistan'a Kıbrıs sorununun BM'ye taşınması konusunda destek vermiştir. ABD yönetimi bu tutumunu İngiltere'nin Kıbrıs adasını bir askeri üs haline getirmesi üzerine tavrı değiştirerek İngiltere'nin politikalarını desteklemeye başlamıştır. Kısaca ABD, ilk başta Yunanistan'ın yanında yer almış daha sonra ise İngiltere'nin Mısır'daki askeri üslerini Kıbrıs'a taşımasına ve Kıbrıs üzerinde İngiltere'nin hakimiyetini sürdürmesine destek vermiştir (Sönmezoğlu, 2006: 67).

Türkiye'nin Kıbrıs politikası değişik dönemlerde farklılık arz etmektedir. Türk dış politikasında Kıbrıs sorunu uluslararası sistemdeki gelişmelerin etkisine paralel olarak şekillenmektedir. Kısaca Kıbrıs sorununda uluslararası sistem dikkate alınmak durumundadır (Arıboğan, 2004: 28). Nitekim ABD başkanı Johnson'ın meşhur mektubu

Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde kendi başına hareket edemeyeceğini ortaya koymuştur. BM güvenlik konseyi kararı doğrultusunda Kıbrıs'taki olaylara müdahale etmek üzere BM barış gücünün oluşturulmasına karar verildi. Barış gücü ancak Mart 1964'te fiilen işlerlik kazandı. BM barış gücünün oluşturulmasına karşın adada çatışmalar yine devam etmiştir. Rum lider Makarios, keyfi hareket etmeye devam ederek Türkiye ve Yunanistan'ın ortaklaşa imzaladıkları İttifak Antlaşmasını feshettiğini bildirerek diplomatik gerilimin daha da artmasına neden olmuştur. ABD'nin Kıbrıs sorununu NATO'nun iki üye devleti arasındaki anlaşmazlık olarak görme eğilimi, Kıbrıs sorununun NATO içi bir sorun olarak görüldüğünü göstermektedir (Sönmezoğlu, 2006: 70-71).

Türk siyasal yaşamında iç politika, dış politikaya göre öncelik arz etmektedir. Bu durum 1963 yılının sonlarında patlak veren Kıbrıs krizinden sonra değişmiş ve dış politika, iç politikadan daha önemli hale gelmiştir. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra Türkiye, hem iç politikada hem de dış politika uygulamalarında bir değişim sürecine girmiştir (Fırat, 1997: 17). Kıbrıs krizinin ortaya çıkması Türk dış politikasında Batı'ya bağımlılığın sorgulanmasına yol açmıştır ve Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının tarihi sürecinde önemli bir milat olmuştur. 27 Mayıs askeri darbesi sonrasında yapılan açıklamalar, darbenin iç politika ile ilgili olduğunu ve dış politika uygulamalarında esaslı bir değişimin gerçekleşmeyeceğini oraya koymuştur (Kürkçüoğlu, 1972: 8-9). Nitekim Kıbrıs krizinin çıkmasından önceki gelişmelerde de bu durum açık bir biçimde görülmektedir.

Kıbrıs sorununun ortaya çıkmasında Kıbrıs'ın Rum cumhurbaşkanı Makarios'un Enosis yani Yunanistan'la birleşme hayalini gerçekleştirmeye çalışması etkili olmuştur. Bu hayalin düşünsel temelinde Osmanlı yönetimini sömürgecilikle itham etmeleri fikri bulunmaktadır (Bölükbaşı, 2001b: 282). Enosis ideali çerçevesinde Rumlar 21 Aralık 1963'te ve sonrası günlerde Türk vatandaşlarına karşı yok etme hareketlerine girişimleri başlatarak, Kıbrıs'ın Türkiye ile Yunanistan arasında diplomatik bir sorun olmasına neden olmuşlardır (D.B.B, 1964: 4).

Kıbrıs'ta Rum çetelerinin başlattığı olaylar üzerine Türkiye, diğer iki garantör devlete (İngiltere ve Yunanistan) olayların durdurulması için ortaklaşa harekete geçilmesini istemiş, aksi takdirde tek taraflı müdahale hakkını kullanacağını ileri

sürmüştür. Türk hükümeti, bu girişimine zamanında cevap verilmemesi üzerine tek başına müdahale hakkını kullanmak üzere adaya 25 Aralık 1963'te 5 jet uçağını göndererek Kıbrıs semalarında ihtar uçuşlarının yapılmasını sağlamıştır. Bu ihtar uçuşlarından hemen sonra İngiltere ve Yunanistan da adaya müdahalede bulunmuştur. Bu üçlü müdahaleye rağmen Rum çetelerinin Türklere yönelik katliamları durmamıştır (D.B.B, 1964: 5). Garantör devletlerden İngiltere ve Yunanistan ile Makarios Kıbrıs'ta bir İngiliz generalinin yönetiminde bir barış gücünün oluşturulmasını kabul etmişlerdir (Sönmezoğlu, 2006: 68-69). Bu dönemde Londra'da yapılan konferansta çözüme ulaşılamamış ve Kıbrıs'ta Türklere yönelik kanlı saldırılar sürmüştür (D.B.B, 1964: 6). İngiltere'nin Büyükelçisi Sir David Ormsby Gore, İngiltere'nin uluslararası durumunu ileri sürerek ABD'nin de dahil olduğu bir NATO gücünün oluşturulmasını önermiştir (Sönmezoğlu, 2006: 69).

Bağdat Paketi'nin devamı olan CENTO' da ise Kıbrıs meselesi ilk olarak 26 Nisan 1964 tarihinde dönemin Türk Dışişleri Bakanı, CENTO Bakanlar Konseyi'nde gündeme getirerek CENTO üyelerinin desteğini almaya çalışmıştır (D.B.B: 1964: 11).

BM örgüt olarak bazı olaylarda devletlerin dış politikalarını sistematik bir biçimde etkilemektedir (Sönmezoğlu, 2001: 663). BM, Türkiye'nin Kıbrıs meselesinde izlediği politikaların belirlenmesinde etkili olmuştur. 1959 yılında DP iktidarı döneminde imzalanan Londra-Zürich Antlaşmaları Kıbrıs'ın bağımsız devlet olarak BM üyesi olmasında katkısı olduğu için önem arz etmektedir. Bu antlaşma dolayısıyla BM, Kıbrıs'ta yaşanan çatışmalara müdahil olmak durumunda kalmıştır. Kıbrıs 1960 tarihinden sonra uluslararası toplumun bağımsız bir üyesi olmuştur. 1960'tan önce ise Türkiye ve Yunanistan BM çatısı altında kendi soydaşları adına görüşmelerde bulunmaktaydı (Bölükbaşı, 2001b: 286). Kıbrıs sorunu Türkiye'nin uluslararası alandaki yalnızlığını göstermiştir. Kıbrıs sorunu aynı zamanda kamuoyunun dış politika konuları ile de ilgilenmesine yol açmıştır (Gönlübol, 1996: 499). Kıbrıs sorunu Türkiye'nin 1950'li yıllarda Arap ülkelerine yönelik geliştirdiği politikaların sonuçlarını gösterdi. Ekim 1964'teki İkinci Bağlantısızlar Konferansı ve 16 Aralık 1965'te BM'nin XX. Dönem toplantısında Kıbrıs sorunu müzakere edilirken Arap ülkeleri Makarios hükümetinin tezlerini desteklemiştir (Oran, 2002: 788). 1960-1980 yılları arası dönemde Türk dış politikasının en önemli sorunu Kıbrıs olmuştur (Armaoğlu, 2005: 783).

4.2.1.6. Filistin Sorunu ve Türkiye-Ortadoğu İlişkileri

Filistin sorunu, I. Dünya Savaşı sonrasında İngiltere'nin Ortadoğu bölgesini hakimiyeti altına almasından sonra ortaya çıkmıştır (Özel, 2002: 5). 1922 yılında İngiltere, MC manda rejimi çerçevesinde Filistin'in idaresini elinde bulundurmaktaydı (Aras, 1997: 15). Filistin'in bir sorun haline gelmesinde İngiltere'nin rolü büyüktür (Özel, 2002: 5). Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik politikalarını Filistin-İsrail sorunu ekseninde şekillendirmeye çalışmaktadır (Ödün, 2008: 21). Filistin-İsrail çatışmaları, bölgenin 20. yüzyıl tarihinde en uzun süre devam eden temel sorunudur. Bu sorun günümüzde de devam etmektedir.

II. Dünya Savaşı sonrasında Filistin bölgesinde Yahudi lobilerinin BM Genel Kurulunda yoğun baskıları sonrası 1947 yılında Filistin topraklarının taksim edilmesi planı kabul edilmiştir. Türkiye, bu karara muhalefet eden ülkeler arasında yer almıştır. Hatta Türkiye, kararın oylanmasında da aleyhte oy kullanmıştır. Türkiye, bu süreçte Arap ülkelerini desteklemiş ve Filistin'e bağımsızlığının verilmesi gerektiğini savunmuştur. Türkiye'nin Arap ülkelerine taksim kararına karşı çıkararak destek vermesinin temelinde İslami bir kardeşlik dayanışmasının ötesinde Ortadoğu'ya yönelik gerçekçi politika izleme anlayışı yer almaktadır (Yılmaz, 2001: 5). Türk dış politikasında görülen tutarsızlıklardan biri de ilk etapta Arapları ve Filistin'in bağımsızlığını savunmasına karşın 28 Mart 1949 tarihinde İsrail'in bağımsızlığını kabul etmesidir. Bu durumun temel nedeni ise SSCB'nin İsrail'in bağımsızlığını tanıması üzerine Türkiye, İsrail'in bağımsızlığını kabul etme noktasında karşı bir tavır göstermiştir (Arı, 2004a: 673-674). Bu durumda SSCB'nin Türk dış politikası üzerinde belirleyiciliği dikkat çekmektedir. SSCB'nin Türk dış politikası üzerinde etkin olması Türkiye'nin dış politika uygulamalarında tutarsız ve istikrarsız politikalar geliştirmesine neden olmuştur. SSCB'nin Türk dış politikasında istikrarsız ve tutarsızlıklara yol açmasının en somut örneği olarak İsrail'in kurulması karşısındaki tavrını göstermek mümkündür. SSCB'nin İsrail'in kurulmasını kabul etmesi, Türkiye'nin İsrail'in kurulmasına karşı bir tavır takınmasına neden olmuştur. Bu süreç içinde Türkiye, bekle-gör politikası takip etmiştir (Yılmaz, 2001: 6). Türkiye, İsrail'in SSCB'nin güdümünde olmadığını anladığından itibaren İsrail'i tanımış ve kabul etmiştir. Kasım 1947 tarihinde Arapların yanında yer alan Türkiye, 11 Aralık 1948'de Arapların karşısında ABD ve Fransa ile birlikte hareket etmiştir. Hatta Türkiye, 28 Mart 1949 da

İsrail'in bağımsızlığını tanıyan ilk Müslüman ülke olmuştur. Türkiye'nin İsrail'i tanıması ulusal çıkarları doğrultusunda gerçekleştirilmiştir (Yavuz, 2002: 55). Türkiye'nin İsrail'i tanıma kararından 1 yıl sonra iki ülke arasında elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler de oluşturulmuştur. Bununla birlikte CHP döneminde temelleri atılan Türk-İsrail ilişkileri, DP'nin iktidara gelmesinden sonra da devam ettirilmiştir. İki ülke arasındaki diplomatik ilişkilerin sürdürülmesinde bazı benzerlikler ve unsurlar etkili olmuştur. Benzerliklerin başında laiklik ilkesi gelmektedir. Diğer bir benzerlik de her iki ülke gelişme bakımından Batı'yı model almıştır. Diğer yandan Batı ülkelerinin İsrail'le sıcak ilişkiler kurması da Türkiye'nin İsrail'le yakınlaşmasında etkili olmuştur. İsrail'in kurulmasından önce Araplar lehine hareket eden Türkiye, İsrail'in kurulmasından sonra ise her iki taraf arasında denge gözetmeye başlamıştır (Demir, 2007: 131). Kore Savaşı meselesinde Arapların muhalif görüşleri ve İsrail'in asker gönderme kararını desteklemesi de Türkiye-İsrail yakınlaşmasına katkıda bulunmuştur. 1950'li yılların ikinci yarısından itibaren Ortadoğu'da meydana gelen diplomatik olaylar Türkiye-İsrail ilişkileri açısından farklı bir sürecin başlamasına yol açmıştır. Bu dönemde Bağdat Paktı ve Süveyş Krizi gibi olaylar Türkiye-İsrail ilişkilerine olumsuz etki etmiştir (Oran, 2002: 642-644). Türkiye'nin İsrail'i tanıması, Arap-Türk ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Hatta Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ile Arap ülkelerinde Kıbrıs Rum Yönetiminin tezlerini desteklemişlerdir. Türk-İsrail ilişkileri 1964 yılına kadar Türkiye-NATO ilişkilerinin bir parçası olarak sürdürülmüştür (Yavuz, 2002: 55).

4.2.2. 1960-1965 Yılları Arası Dönem

1960'lı yıllar Türkiye'sinde radikal sol akımların ortaya çıkması ve bu akımların ABD ve İsrail'e karşı Filistin'e destek vermeleri Türk dış politikası üzerinde kamuoyunun etkili olduğunu göstermesi bakımında önemlidir. Hatta yasadışı sol örgütler de Arap-İsrail çatışmasında Arapları desteklemekteydi (Demir, 2007: 157). Türkiye-ABD ilişkileri 1960-1980 yılları arasında zik zaklı ve çalkantılı bir süreçten geçmiştir. Özellikle ABD'nin izlediği iki politika (Johnson Mektubu ve 1975-1978 yılları arası silah ambargosu) Türkiye-ABD ilişkilerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu etkenler Türkiye'nin Ortadoğu politikaları üzerinde de etkili olmuştur (Armaoğlu, 2005: 819).

ABD istihbaratı, 23 Ekim 1962 tarihinde SSCB'nin Küba'ya füze rampaları kurduğunu tespit etmiştir. Bu tespit doğrultusunda ABD, SSCB'nin Küba'ya Sovyet füze parçalarını taşıyan gemileri engellemek üzere Küba devletini kuşatma altına almıştır. Böylece SSCB ile ABD karşı karşıya gelmiştir. Bu olaylar Küba Krizi olarak adlandırılmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 63). Küba Krizi'nden sonra bloklar arasında yumuşama dönemine girilmiştir. Bu dönemde Türkiye gibi orta büyüklükteki devletler için bir görece özerklik havası oluşmuştur (Oran, 2002: 657). 1962 yılında ABD ile SSCB arasında Küba krizinin çıkması, 1964 yılında Kıbrıs sorunu ile ilgili Johnson mektubu ve 1965'de BM Genel Kurulunda Kıbrıs görüşmelerinde Türkiye'nin yalnızlığa düşmesi üzerine dış politikanın çok boyutlu hale getirilmesi, Arap ülkeleri ve üçüncü dünya ülkeleri ile ilişkilerin geliştirilmesi gerektiği kanaati ortaya çıkmıştır. Demokratikleşme sürecinin katkısıyla ikicilik anlayışı Türk dış politikasının temel karakteri olmuştur (Yavuz, 2002: 55).

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye- Ortadoğu ilişkilerini iki temel sorun belirlemiştir: Filistin ve Kıbrıs. Ortadoğu devletleri açısından Filistin en önemli dava iken, Türkiye açısından da Kıbrıs aynı öneme sahip meseledir. Her iki taraf için tehdit merkezlerinin farklı olması diplomatik ilişkilerin gelişmesini ya da geliştirilmesini engellemiştir. Çünkü tehdit merkezleri ekseninde farklı kamplara üye olunmuştur (Yavuz, 2002: 55). Arap-Türk ilişkilerini belirleyen bir diğer sorun da Hatay meselesidir. II. Dünya Savaşı sonrasında Arap ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, Türkiye'de olumlu karşılanmış ve Türk dış politika yapıcıları, Arap ülkeleriyle diplomatik ilişki kurmak için girişimlerde bulunmuştur (Demir, 2007: 129).

Türkiye'de meydana gelen 27 Mayıs askeri darbesini ilk tanıyan Ortadoğu ülkesi İran olmuştur. 29 Mayıs 'ta İran Şahı Muhammed Rıza Pehlevi, Yeşilköy havaalanında yeni rejimi İran'ın tanıdığını belirtmiş ve İran-Türkiye ilişkilerinin dostluk ve bağlılık çerçevesinde devam edeceğini söylemiştir (Ahmad, 1976: 216). MBK hükümeti 16 Eylül 1960 tarihinde yaptığı bir açıklama ile Cezayir'in bağımsızlığını kazanmasını destekleyeceğini, hatta bu konuda Fransa ile Cezayir arasında arabuluculuk yapacağını da önermiştir (Ahmad, 1976: 223). MBK hükümeti DP'nin bütün politikalarına karşı çıkmaktaydı. Dış politikada da BM Genel Kurulu'nda Cezayir'in bağımsızlığının desteklenmesi kararı da DP'nin dış politikalarına bir tepki olarak alınmış bir karardır. Yine bu dönemde "Johnson Mektubu"na karşılık verildi. 1965

Eylül'ünde Türkiye ABD'nin Vietnam politikasına muhalefet etti. Yine 1965 yılında ABD'nin önerdiği MLF'ye katılma teklifini Türkiye reddetti. Türkiye'nin bu tutumunu ABD Dışişleri Bakanlığı sözcüsü "Batı için psikolojik bir kayıp" olarak değerlendirmiştir (Gönlübol, 1996: 501). 1967 yılında meydana gelen Arap-İsrail savaşlarında Türkiye, Arap ülkelerini destekleyerek İsrail'le ters düşmüştür (Oran, 2002: 674). Bu dönemde Suriye'de de bir askeri darbe yaşandı ve bu darbe sonrasında Suriye BAC'dan ayrıldı (Ahmad, 1976: 238). Nasır yönetimindeki Mısır, son birkaç yıl boyunca Türkiye ile elçilik düzeyinde diplomatik ilişkiler kurmamıştı. 2 Haziran 1960 tarihinde Mısır hükümeti Ankara'ya Ali Kamil Fehmi'yi elçi olarak gönderdi. Yani Mısır ile Türkiye arasında diplomatik ilişkiler fiili olarak başlatılmıştı. Mısır devlet başkanı Nasır, Türkiye ile diplomatik ilişkilerini yeniden kesti. (Ahmad, 1976: 197, 239). 1960'lı yıllardan itibaren hem Arap ülkeleri hem de Türkiye dış politikalarını gözden geçirmişlerdir. Türkiye için dış politikanın gözden geçirilmesine neden olan olay "Johnson Mektubu" olmuştur. Arap dünyası (özellikle Mısır) için ise 1967 Altı Gün Savaşları'nda alınan mağlubiyetin Arap milliyetçiliğini olumsuz etkilemesidir (Demir, 2007: 158). Kısaca 27 Mayıs öncesinde Nasır yönetimi Türkiye ile olan diplomatik ilişkilerinde bir yumuşama sürecine girmişti. 27 Mayıs askeri darbesi bu yumuşama sürecine etki ederek yeniden Mısır-Türkiye ilişkilerinin başa dönmesine neden oldu. 14 Temmuz 1958'de ihtilal yaparak ülke yönetimini ele geçiren General Abdülkerim Kasım da 8 Şubat 1963 tarihinde bir başka askeri darbe ile iktidardan uzaklaştırılmıştır (Ahmad, 1976: 181-258). Bu dönemde Arap devletlerinde de askeri darbeler yoluyla önemli değişimler yaşanmıştır. Türkiye, Arap Ortadoğu'suna yönelik politikalarını gözden geçirerek değiştirmiştir. Bu iki faktör ekseninde Türkiye ile Arap ülkeleri arasında bir yakınlaşma söz konusudur. Fakat bu yakınlaşma görelidir ve süreklilik göstermemektedir. Yine bu dönemde Türk dış politikası kamuoyunda tartışılmaya başlanmıştır. Bir diğer durum da bu dönemde süper güçler arasında yaşanan soğuk savaşın yerini yumuşama (detente) döneminin almasıdır (Oran, 2002: 784).

27 Mayıs askeri darbesinden sonra yapılan ilk seçimlerden sonra hükümeti kurma görevi İnönü'ye verilmiştir. İnönü, hükümeti kurduktan sonra 28 Kasım 1961'de hükümet programını açıklamıştır. Programda dış politika ile ilgili olarak NATO ve CENTO politikalarına bağlı kalınacağı bildirilmiştir (Ahmad, 1976: 242).

15 Mart 1962'de Dışişleri Bakanı Selim Sarper istifa etti. Yerine Londra Büyükelçisi Feridun Cemal Erkin getirildi. İnönü'nün kurduğu ilk koalisyon hükümeti 30 Mayıs 1962'de istifa etti (Ahmad, 1976: 246-248).

Küba Krizi sırasında SSCB, ABD'nin Altıncı Filoyu Akdeniz'e göndermesine misilleme olarak Karadeniz'de bir filo oluşturdu. Türk kamuoyu, dış politikada ABD yanlısı ve Batı'ya bağımlılığın sorgulanması gerektiğini fark ederek bağımsız bir dış politika izlenmesini talep etmeye başlamıştır. Yine bu dönemde Hindistan-Pakistan gerginliğinde Türkiye, Hindistan'a silah yardımı yapmaya karar verdi. Pakistan'ın protestosu üzerine Türkiye, Hindistan'a silah yardımı kararını iptal etti (Ahmad, 1976: 254). Hindistan-Pakistan gerginliğinde Türkiye'nin taktiksel anlamda bu hareketi, Türk dış politikasındaki tutarsızlıkların en dikkat çekici olanlarından.

30 Kasım 1963 tarihinde Makarios'un Kıbrıs anayasasında değişiklik yapılması talebini Türk hükümetine ilettili. Türk hükümeti 16 Aralık 1963'de bu talebe ret cevabını verdi. 21 Aralık tarihinde Kıbrıs'ta iki Türk vatandaşının öldürülmesi Türkiye'de ortamın gerilmesine yol açtı. Kıbrıs böylece sorun olma boyutunu aşarak Türkiye ile Yunanistan arasında krize dönüşmüştür (Ahmad, 1976: 268). Bu süreçte Rumların saldırıları daha da artmıştır. Kıbrıs'ın Ortadoğu'nun Küba'sı olacağı benzetmesi de yapılmıştır. Kıbrıs sorununun diplomatik yoldan çözümü için toplanan Londra Konferansı, çözüm üretilememesi üzerine 21 Ocak 1964 'te tatil edilmiştir. 24 Ocak 1964'te ise Lefkoşe'nin Yunan mahallesinde Bayraktar caminin minaresi bombalanmıştır ve bu olayla birlikte adadaki gerginlik hızla artmıştır. 1 Şubat 1964'te Türkiye adaya BM tarafından askeri birlik gönderilmesi kararını kabul etmiştir. 4 Mart 1964'te BM oy çoğunluğuyla Kıbrıs'a barış gücü yollama kararını aldı. Bu karar Kıbrıs'ın uluslararası bir sorun olmasına yol açtı. 28 Mart 1964'te de Cezayir'de toplanan Asya-Afrika Konseyi'nde Kıbrıs'ın kendi kendini yönetmesi anlayışı kabul edildi. Kısaca Türkiye, Kıbrıs sorununda uluslararası alanda yalnızlığa düşmüştür. Bu durum karşısında Türk hükümeti endişelenmiştir (Ahmad, 1976: 270-273). Türkiye, Kıbrıs sorunundan dolayı uluslararası alanda yalnız kalma durumuyla yüzleşmesi üzerine dış politikada Batı'ya aşırı bağımlılık görüntüsü veren dış politika uygulamalarından sıyrılıp sırtını döndüğü Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkiler geliştirmenin yollarını aramaya başlamıştır (Demir, 2007: 203). Bu dönemde Kıbrıs sorunu ile ilgili olarak ABD başkanı Johnson'ın İsmet İnönü'ye gönderdiği meşhur

“Johnson mektubu” Türkiye’de ülke çıkarları ile blok çıkarlarının birbirine özdeş olmadığını ve blok çıkarları ile ülke çıkarlarının her zaman uyum sağlamayabileceği gerçeği ile karşı karşıya kalınmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 207). Türk kamuoyunda, Türkiye’nin dış politikasını değiştirerek bağımsız hareket etmesi ilk kez dile getirilmiş ve bu dönemde Türk dış politikası ilk kez sorgulanmaya başlanmıştır. 5-11 Ekim 1964 tarihinde Kahire’de düzenlenen Tarafsız Ülkeler Devlet Bakanları Konferansı’nda Türkiye gözlemci olarak Cezayir Büyükelçisi Semih Güvener ile Beyrut Büyükelçisi Vahit Halefoğlu’nu göndermiştir. Kahire Konferansı’nda Tarafsızlar Bloğu ya da Bağlantısız devletler Kıbrıs Rum yönetiminin tezine destek vermiştir (Ahmad, 1976: 280). Yani Türkiye, uzak kaldığı Ortadoğu devletleri (özellikle Arap devletleri) ile diplomatik ilişkiye sahip olmanın avantajlarını bu konferans sırasında anlamış oldu.

TBMM’de dış politika üzerinde yapılan görüşmelerin ağırlığını Kıbrıs sorunu oluşturmaktadır. Pakistan hükümeti Kıbrıs konusunda Türkiye’yi desteklemekteydi (Ahmad, 1976: 275-277).

Bu dönemde Türkiye’nin Arap ülkeleri dışında kalan diğer Ortadoğu ülkeleri ile en önemli işbirliği faaliyeti RCD örgütü ve CENTO’dur. CENTO, Irak’ta 1958 yılında General Abdülkerim Kasım’ın önderliğinde yapılan askeri darbe sonrasında Irak’ın Bağdat Pakti’nden kopması sonucu ortaya çıkmıştır. Kısaca CENTO Bağdat Pakti’nin bir devamıdır, sadece üye ülkelerden Irak, askeri ihtilal sonrasında yönetim değişikliğinden dolayı bu pakttan ayrılmıştır (Demir, 2007: 203). Böylece Bağdat Pakti üyeleri arasında Arap devleti kalmamıştır. 20-21 Temmuz 1964’te Pakistan devlet başkanı Eyüp Han, İran Şahı ve Cemal Gürsel İstanbul’da bir araya gelerek bölgesel işbirliğini görüşmüşlerdir (Ahmad, 1976: 278).

27 Mayıs askeri darbesinden sonra DP’nin dış politika uygulamalarında bir kesinti söz konusu olmamakla birlikte gerek DP’ye bir tepki olarak gerekse Kıbrıs sorunu noktasında uluslararası alanda yalnız kalma endişesi Türkiye’nin Ortadoğu devletleri ile diplomatik ilişkiler kurmasının bir gereklilik olduğunu göstermiştir. Özetle 27 Mayıs sonrasında dış politika uygulamalarında temel ilkelere sapma olmadan bölge ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurulmaya çalışılmıştır. 11 Temmuz 1960 tarihinde MBK hükümeti programının dış politika açısından DP dönemine göre üslupta bazı farklılıkları söz konusudur (Sönmezoğlu, 2006: 27). 27 Mayıs askeri darbesi

sonrasında Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında meydana gelen değişmelerin Arap-Türk ilişkilerine olumlu yansımaları bir anda ortaya çıkmamış, süreç halinde gelişmiştir (Oran, 2002: 786) Kıbrıs sorununun ortaya çıkması ile Türkiye, dış politikasını gözden geçirerek Arap ülkeleri ile yakınlaşma çabalarına ağırlık vermiştir. 1963-64 yıllarından sonra Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında bir değişimin gerçekleştiği görülmektedir (Armaoğlu, 2005: 845). Yine de Arap ülkelerinin Türkiye'ye yönelik diplomatik tutumları 1965 (özellikle 1967 yılında) yılından sonra değişmeye başlayacaktır.

4.2.3. 1965-1971 Yılları Arası Dönem

Ekim 1965 seçimlerinde AP iktidara gelmiştir (Oran, 2002: 788). 12 Şubat 1965 tarihinde mecliste bütçe görüşmeleri başlamıştır. 13 Şubat günü ise mecliste bütçe reddedildiğinden dolayı İnönü istifa etmiştir. Bunun üzerine Cemal Gürsel, CMP'nin muhalefette kalmasını ve diğer partiler arasında bir dördü koalisyona hükümetinin kurulmasını istemiştir (Ahmad, 1976: 285). AP Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında dördüncü koalisyona hükümetini 23 Şubat 1965 tarihinde kurmuştur. Bu koalisyona hükümetinde AP ile birlikte CKMP, MP ve YTP de yer almıştır. Fakat bu koalisyona hükümeti 7 Ekim 1965 tarihine kadar ayakta durmuştur. AP Ekim 1965'te çoğunluk oylarını alarak İnönü'nün liderlik yaptığı koalisyona hükümetleri dönemine son vermiştir (Kara, 2004: 97-105). AP, DP'nin mirasçısı olarak DP hükümetleri döneminde dış politika uygulamalarının olumsuz sonuçlarını görmüştü. AP muhafazakar seçmenlerin desteğini almıştı. AP hükümeti dış politikada Ortadoğu ve Mağrip'te bulunan Müslüman ve Arap kardeş ülkelerle çok yönlü diplomatik ilişkilerin kurulacağını açıklamıştır (Oran, 2002: 788). 27 Aralık 1964 tarihinde Somali'nin başkenti Mogadişu'da toplanan 6. Dünya İslam Kongresi'ne Türkiye'den Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Osman Keskiöğlü katılmıştır. Bu kongrede Enosis politikaları şiddetle eleştirilmiş ve Kıbrıs'ta her iki toplumun eşit statüye sahip oldukları bir federasyonun kurulmasının uygun olacağı belirtilmiştir (D.B.B, 1965: 29).

Yine bu dönemde iç politikada ortaya çıkan farklı ideolojik söyleme sahip olan partiler ve liderleri, dış politika uygulamalarında farklı söylemleri ile Türk dış politikasının yönünü belirlemeye çalışmaktaydılar. Bülent Ecevit "Üçüncü Dünyacı", Erbakan "İslamcı" söylemler kullanmaktaydı. Diğer yandan Demirel ise hem Arap

Ortadoğu'su ile iyi geçinme hem de Batı/NATO ittifakı ile iyi ilişkilerini sürdürme anlayışına sahipti. Bu durum Türk dış politikası açısından güvenlik anlayışındaki ve taktiksel değişimin bir yansıması olarak Türk dış politikasının “çok yönlü dış politika” olarak görülmesine yol açmıştır (Sönmezoğlu, 2006: 207). Türk dış politikasında meydana gelen bu değişim farklı bir perspektiften “çok taraflı dış politik tepki” olarak değerlendirilmektedir (İşyar, 2009: 293). Türk dış politikasının çoğulcu ya da çok yönlü hale gelmesinde etkili olan unsurlardan biri de “Üçüncü Dünya” olarak adlandırılan Afrika, Asya ve Latin Amerika'nın gelişme aşamasında olan devletlerinin sayılarının hızla artış göstermesidir. İki süper güç arasında ortaya çıkan detente dönemi ile birlikte dünyanın çok kutuplu bir görünüm kazanması Türk dış politikasını gecikmeli de olsa etkilemiştir. Uluslararası gelişmeler karşısında Türkiye bu gelişmelere direkt uyum sağlayamamıştır, çünkü Türkiye gücü sınırlı olan bir orta büyüklükte bir devlettir (Gönlübol, 1996: 492).

Türkiye, Bağdat Paktı'nın Arap olmayan diğer üye ülkeleri ile birlikte kültürel, ekonomik ve teknik alanlarda işbirliği oluşturmak amacıyla 18-19 Temmuz 1964 tarihinde Ankara'da DPT binasında Bakanlar Toplantısı adı altında devlet başkanları arasında bir zirve toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda üye ülkeler arasında bölgesel işbirliği yapma ve bu işbirliği doğrultusunda çalışmalar yapmak üzere BPK kurulması görüşülmüştür. Bu toplantıda üye ülkeler arasında şu konularda işbirliği yapılması planlanmıştır: Ticaret, Bankacılık ve Sigortacılık, Turizm, Petrol, İletişim, Ulaştırma ve Nakliye (D.B.B, 1964: 77). Bağdat Paktı'nın tek Arap üyesi Irak'tı, Irak'ta 24 Mart 1959 tarihinde pakttan ayrıldığını bildirmiş, böylece Batı bloğunun Ortadoğu'ya yönelik geliştirdiği savunma sisteminin Arap dünyası ile var olan tek bağı da kopmuştur (Yılmaz, 2004: 124).

24-30 Mart 1965 tarihlerinde Tunus Cumhurbaşkanı Habib Burgiba Türkiye'yi ziyaret ederek Kıbrıs sorununda Tunus olarak Türkiye'nin yanında olduğunu ifade etti (D.B.B, 1967: 44).

Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikaları 1965 yılından itibaren değişim geçirmiş ve Ortadoğu ülkeleriyle diplomatik ilişkilerde Batı blokundan kısmen de olsa bağımsız hareket etmeye başlamıştır (Sönmezoğlu, 2005: 44). 23 Nisan 1965 tarihinde Cidde'de altıncısı düzenlenen İslam Kongresi'nde Kıbrıs sorununda İslam ülkeleri

oybirliğiyle Türkiye'nin kararını destekleme kararını kabul etti (Ahmad, 1976: 289). Türkiye'nin dış politikasında Batı'ya aşırı bağımlılıktan uzaklaşmaya başlaması İslam ve Arap ülkelerinde karşılığını böylece almaya başlamıştır. Yine 1 Haziran 1965'te Türkiye ile BAC (Mısır) arasında büyükelçilik düzeyinde diplomatik ilişkilerin başlatılacağı kararı bildirilmiştir. Türkiye'nin bu diplomatik adımı Ortadoğu ülkeleri ve Üçüncü Dünya ülkeleri ile yakınlaşmak üzere Afrika-Asya Milletler Konferansı'na katılmak için atılmış ilk adımdır. Cezayir'de Albay Hayri Bumedyen askeri bir darbe yaparak iktidarda değişikliğe neden olmuştur. Bu durum ise ikincisi düzenlenecek olan Afrika-Asya Milletleri Konferansı'nın Kasım ayına ertelenmesine neden oldu. Bu konferans Türk dış politikası açısından önem taşımaktadır. Çin, bu konferansta Türkiye'nin SSCB'nin konferansa üye olmasının aleyhinde oy kullanması durumunda Kıbrıs meselesinde Türkiye'ye destek vereceğini bildirmiştir (Ahmad, 1976: 291-292). Ertelenen konferans 28 Ekim 1965 tarihinde Cezayir'de Dışişleri Bakanlarının toplantısıyla açıldı. Türkiye'yi Cezayir'de İsmail Soysal temsil etmekteydi. Çin ve Pakistan bu konferansı boykot etmişlerdir (Ahmad, 1976: 301). 6 Eylül 1965 tarihinde Hindistan ile Pakistan arasında savaş patlak vermişti. Bu sıcak gelişmeler yaşanırken Türkiye yeni bir seçim sürecince girmişti. Dolayısıyla Türkiye iki ülke arasında ortaya çıkan çatışmalara, seçimler öncesine denk gelmesinden dolayı taraflar arasındaki ihtilafın çözümü için ilgilenememiştir. Ancak 10 Eylül 1965 tarihinde İran ve Türkiye, Hindistan'ı suçlamakla birlikte Pakistan'ın yanında yer aldıklarını açıklayarak Hindistan'ın işgal ettiği toprakları boşaltmasını istediler. Dışişleri Bakanı Hasan Işık'ın Pakistan'a gitmesi üzerine İmar ve İskan Bakanı Recai İskenderoğlu, Türkiye'nin ABD güdümünde olduğunu açıklamıştır (Ahmad, 1976: 296-297).

Mısır Dışişleri Bakanı yardımcısı Hasan El Feki, Mısır- Türkiye ilişkilerini görüşmek üzere Türkiye'ye gelmiştir (Ahmad, 1976: 319). Mısır, Arap ülkeleri arasında radikal olan devletlerin başını çekmekteydi ve milliyetçi bir dış politika gütmekteydi. Aynı zamanda Nasır'ın Mısır'ı uluslararası alanda SSCB yanlısı politika takip etmekteydi. Bütün bunlar göz önünde bulundurulduğunda Türkiye ile Arap Ortadoğu'su arasında diplomatik ilişkilerin gelişmekte olduğu görülmektedir. Yine de Mısır-Türkiye ilişkilerinin daha iyi düzeye doğru gelişme gösterdiğini söylemek çok zordur. Çünkü 15-20 Ocak 1967 tarihlerinde Kahire'ye giden Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil, bu sürede yaptığı resmi görüşmelerden olumlu bir sonuç alamamıştır (Ahmad; 1976: 322).

Aynı yılın Aralık ayında Mısır-Türkiye ilişkilerinde bir gelişme görülmüştür. Mısır, İstanbul'da; Türkiye de İskenderiye'de karşılıklı konsolosluk açma kararını almışlardır. Bu durum, Mısır-Türkiye ilişkilerinin iyi yönde gelişme kaydettiğini göstermektedir (Ahmad, 1976: 338). Kısaca Türkiye-Mısır ilişkilerinde bir inişli-çıkışlı durum görülmektedir. 23-26 Şubat 1967 tarihlerinde de Irak Cumhurbaşkanı General Abdurrahman Arif Türkiye'yi ziyaret etmiş ve bu ziyarette Irak-Türk ilişkilerinin görüşülmesi ile birlikte Kürtçülük sorunu da görüşülmüştür (Ahmad, 1976: 324). 1 Haziran 1967 tarihli Cumhuriyet gazetesinde NATO üslerinin Arap ülkeleri aleyhine kullanılmayacağını Mısır'a bildirildiği bilgisi yer almıştır. Diğer yandan Al Ahram gazetesi de Türkiye'nin Arapları diplomatik yollardan desteklediğini ileri sürmüştür (Ahmad, 1976: 328-329). 5 Haziran 1967 'de İsrail Hava kuvvetleri Mısır, Suriye ve Ürdün'e saldırarak yeni bir Arap-İsrail savaşını başlatmıştır. Bu savaş altı gün sürdüğü için "Altı Gün Savaşı" olarak da bilinmektedir. Bu savaş sonrasında İsrail, Arap topraklarından 26.474 mil karelik bir kısmı da işgal etmiş ve böylece topraklarını dört katına çıkarmıştır (Yılmaz, 2004: 151-152). Ahmet Yıldız, 6 Haziran 1967 'de senatoda İsrail'in saldırganlığından dolayı net bir tutum takınmadığı için Demirel hükümetini eleştirmiştir. Yıldız, İsrail'i Kıbrıs Rumlarına benzetmiştir (Ahmad, 1976: 329). Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil de 10 Haziran 1967 tarihinde Türkiye'nin kuvvet zoruyla toprak işgaline karşı olduğunu ve derhal ateşkes ilan edilmesi gerektiğini bildirmiştir. Türkiye, 1956 yılındaki Arap-İsrail Savaşı'ndan farklı bir tutum sergileyerek Arapları hem desteklemiş hem de savaş sonrasında Suriye ve diğer Arap ülkelere giyecek, ilaç ve yiyecek yardımları yapmıştır (Oran, 2002: 790). Irak'ın ABD ile diplomatik ilişkileri kesmesi üzerine ABD yönetimi Bağdat'taki çıkarlarını Türkiye'nin üslenmesi talebini Türkiye reddetmiştir (İşyar, 2009:297). 5- 11 Haziran 1967'de Ürdün Kralı Hüseyin Bin Tallal, Ortadoğu bunalımından dolayı Türkiye'nin desteğini almak üzere Türkiye'ye ziyarette bulundu (Ahmad, 1976: 334). 20-24 Ekim 1967'de Başbakan Demirel Irak'a ziyarette bulunarak Türk-Arap ilişkilerinin geliştirilmesini planlamıştı (Ahmad, 1976: 336).

Ortadoğu bölgesinin temel sorunu olan Arap-İsrail anlaşmazlıkları üzerine Türkiye, Ortadoğu ülkelerinde görev yapmakta olan büyükelçilerini Ankara'da bir toplantıya çağırarak Türk-Arap ilişkilerini ve İsrail-Mısır anlaşmazlığını görüştüler (Ahmad, 1976: 328). Ardından Türkiye, üstü örtülü bir biçimde Arap ülkelerini

desteklediğini belirtmiş ve ABD'nin NATO üslerini İsrail'e destek amaçlı kullanmak istemesi karşısında bu teklife olumsuz cevap vermiştir (Sönmezoğlu, 2006: 364). Kısaca 1960'lı yıllarda Türkiye, gerek Kıbrıs meselesi dolayısıyla gerekse Filistin meselesinden dolayı Arap Ortadoğu'su ile diplomatik ilişkilerini geliştirme çabaları sarf etmiştir. Türkiye, ilk etapta istediğini elde edemese de süreç içinde Arap ülkelerinde Türkiye aleyhine olan kırgınlık ve düşmanlık havası yavaş yavaş yok olmaya başlamıştır. Bu dönemde İslam Konferansı, Arap-İsrail çatışmaları sorununun çözümü için oluşturulmuş ve ilk İslam Konferansı 1969 yılında yapılmıştır (Oran, 2002: 792). İslam Konferansı'ndan önce gündeme gelen İslam Paketi konusunda Araplar arasında anlaşma sağlanamamış, Türkiye'nin Dışişleri Bakanı ise böyle bir pakta katılmayacağını ve Araplar arasındaki ihtilaflar noktasında tarafsız kalacağını ifade etmiştir (Demir, 2007: 163). İsrail'in 1967 savaşında işgal ettiği Kudüs'te Mescid-i Aksa'da bir yangın çıkmıştır. Bu olay karşısında başta Arap ülkeleri olmak üzere İslam dünyası ayaklandı. Bu olaydan sonra Arap Birliği Dışişleri Bakanları 25 Ağustos 1969 tarihinde Kahire'de bir toplantı yaptı. Bu toplantıda Arap Birliği zirvesi yerine bir "İslam Zirvesi"nin toplanmasına karar verildi. Bu fikir Arabistan'ın teklifidir. Ürdün ise Arap Birliği fikrini savunmaktaydı. İslam Zirvesi 22-25 Eylül tarihlerinde Fas'ın başkenti Rabat'a toplandı. Davet edilen 36 İslam ülkesinden 25'i bu zirveye katılmıştır. Zirvede İsrail'in Kudüs'ü boşaltması istenmekteydi. Bir diğer karar ise İsrail'i tanıyan devletlerin İsrail'le diplomatik ilişkilerini kesmeleri istenmekteydi. Fakat bu ikinci karar bazı İslam ülkeleri tarafından kabul edilmemiştir. Bu konferansta Arap ülkeleri arasındaki görüş ayrılıkları tekrar ortaya çıkmıştır (Oran, 2002: 792). Türkiye de bu kararı kabul etmeyen ülkeler safında yer almaktaydı (Armaoğlu, 2005: 628-629). Dini içerikli olan Mescid-i Aksa Yangını, Araplarla ilişkilerini geliştirme sürecine giren laik Türkiye açısından ciddi bir diplomatik sıkıntıya yol açmıştır. Türkiye her ne kadar nüfusunun büyük bir kısmı Müslüman olsa da laiklik ilkesinden taviz vermemekte kararlı görünmektedir. Mescid-i Aksa Yangını karşısında Türk Dışişleri Bakanı İ. Sabri Çağlayangil : "Ona toz kondurulması, her Müslüman'ı, kendi evinin kül olmasından çok incitir" sözüyle Mescid-i Aksa'nın Müslümanlar için duygusal önemine vurgu yapmıştır (Akt. Demir, 2007: 168). Türkiye'nin İsrail ile ilgili kararı karşısında Arap ülkeleri CENTO'yu Batı'nın savunuculuğunu yapmakla suçlamışlardır. Türkiye, bu konferansta alınan kararlar çerçevesinde laiklik ilkesini dış politikada da uygulama kararını almıştır.

1970’te Cidde’de toplanan konferansa Türkiye Dışışleri Bakanlığı Genel Sekreterliği düzeyinde katılma kararı almıştır ve alınacak kararlara laiklik ilkesi doğrultusunda destek vereceğini İslam Konferansı Genel Sekreteri’ne bildirmiştir. Rabat’ta yapılan konferansta alınan bir diğer önemli karar da Müslüman ülkelerin dışışleri bakanlarının her yıl toplanmasını gerçekleştirmek üzere bir genel sekreterlik kurulması fikridir. Bu fikir İKÖ’nün doğuşuna giden süreci başlatmıştır (Oran, 2002: 792). İslam Zirvesinin daha önce oluşmamasının temel nedenlerinden ilki Arap ülkelerinde bağımsızlığını elde eden ülkelerin yöneticilerinin Batı yanlısı olmaları ve Batı’nın etkisinde bulunmalarındır. Diğer taraftan Nasır’ın milliyetçilik anlayışı doğrultusunda Arap Birliği kurma çabaları ve bölgesel oluşumların ön plana çıkması İslam Zirvesi’nin oluşturulmasını geciktirmiştir (Demir, 2007: 58).

Türkiye, ABD eksenli ve “tek yanlı” politikalardan sıyrılıp komşu devletlerle ilişkilerini normalleştirdiği “çok yönlü” politikalar izleyen bir görüntü içine girmiştir. Türkiye böylece içine iki kez düştüğü yalnızlık durumundan kendini kurtarmıştır. Türkiye uluslararası alanda ilk olarak II. Dünya Savaşı’nda izlediği tarafsızlık politikasından dolayı yalnızlığa düşmüştü. İkinci olarak yalnızlık durumu ise Kıbrıs sorununda ortaya çıkmıştır (Gönlübol, 1996: 537). Yine de Türkiye-Ortadoğu ilişkileri (siyasi, kültürel ve ekonomik anlamda) 1970’li yıllarda esaslı gelişme göstermiştir (Acar, 1993: 39). Hatta Araplar ile Rumların dostane ilişkileri de yıkılma noktasına varmıştır. Enosis karşısında Kıbrıs’ta NATO üssü kurulması fikri Araplar ile Rumları karşı karşıya getirmiştir ve Arap basını Türkiye-Mısır ilişkilerinin geliştirilmesi gerektiğini savunmuştur (Demir, 2007: 164). Türkiye, bir yandan Ortadoğu devletleri ile ilişkilerini geliştirmek isterken diğer taraftan dış politika uygulamalarını rejiminin temel ilkelerinden biri olan laiklik ilkesini baz alarak düzenlemek istemektedir. Genelde ülkelerin dış politikalarında, rejimin temel ilkelerinin belirleyici olduğuna rastlanmamaktadır. Bu durum Türk dış politikasının içine düştüğü çelişkili durumu ve istikrarsızlığı göstermektedir. Türk dış politikasının çelişkili hale gelmesinde kamuoyunun da etkili olduğu görülmektedir. Çünkü laiklik ilkesinin dış politikada da prensip olarak kullanılmasında kamuoyunda yaşana tartışmalar etkili olmuştur. Bu duruma karşın İslam ülkeleri Türkiye’nin konferanslarda yer almasından memnun kalmışlardır. 1972’de Cidde’de İKY’nin imzaya açılması karşısında Türkiye yasayı imzalamamıştır (Oran, 2002: 792). Yine de radikal milliyetçi Arap ülkeleri (Suriye

gibi), Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelmesini Kıbrıs meselesinde yalnız kalmasına bağlayarak Türkiye'ye yönelik politikalarında esaslı bir değişiklik gerçekleştirmemişlerdir (Demir, 2007: 173).

4.2.4. 1971-1973 Yılları Arası Dönem

Kıbrıs sorunu ABD ile Türkiye'nin arasının açılmasına neden olmuştur. Bu çerçevede Türk-Amerikan ilişkileri özellikle 1964'te "Johnson Mektubu" ve 1974'te de Kıbrıs Barış Harekatı dolayısıyla ciddi sarsıntılar geçirmiştir. Kıbrıs meselesi, Türkiye-Ortadoğu ilişkilerini olumlu yönde etkilemiştir. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'ye yakınlaşmalarını sağlayan esas faktör Filistin-İsrail çatışmasında Türkiye'nin Arapların lehinde hareket etmesidir. Buna karşılık Araplar da Türkiye'nin Kıbrıs sorununda Yunanistan karşısında Türkiye'ye destek vermiştir. 1963'te Kıbrıs krizinin ortaya çıkmasından itibaren Türkiye, 1973 Petrol Krizi'ne kadar olan dönemde Arap ülkeleriyle yakınlaşma sürecine girmiştir. 1973 Petrol Krizi'nden sonra ise Türkiye Ortadoğu ile Batı ülkeleri arasında bir denge gözetmeye çalışmıştır (Armaoğlu, 2005: 783-845).

Türkiye, İKÖ'ye üye olmakla birlikte anayasasında yer alan laiklik ilkesi doğrultusunda dış politikasını yönlendireceğini göstermiştir. İKY'yi imzalamayan Türkiye, yine de İKÖ toplantılarına katılmaktan da geri kalmamıştır (Sönmezoğlu, 2006: 367).

Bu dönemde Nasır'ın ölümü üzerine Arap dünyasında ortaya çıkan boşluğu doldurmak için harekete geçen Libya lideri Kaddafi'nin girişimleri ile 1 Eylül 1971 tarihinde ACF 'nin kurulması kararı alınmıştır (Demir, 2007: 175). Bu durum görüş ayrılıkları bulunan Arap ülkelerinin birleşmesi açısından önemli bir adım olmuştur.

Özetle Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik izlediği aktif ve dinamik politikalarını bu dönemde sürdürmemiştir. Bu duruma iç politikada yaşanan çalkantılı gelişmeler neden olmuştur. 1968 yılında ortaya çıkan öğrenci hareketleri ve bu olayları takip eden terör ve kaos ortamı, 12 Eylül askeri darbesine kadar kesintisiz bir biçimde devam etmiştir (Armaoğlu, 2005: 849). Diğer bir deyişle Türk dış politikasında 1970'li yılların başında Ortadoğu'ya yönelik bir durgunluk yaşanmıştır (Gönlübol, 1996: 539).

4.2.4.1. 12 Mart 1971 Muhtırası'nın İç ve Dış Sebepleri

İnönü liderliğinde kurulan 3. Koalisyon hükümeti, Kıbrıs sorunundan dolayı iç politikada planladığı reformları uygulayamamıştır. Demirel'in iç politikadaki ilk hedefi 3. İnönü koalisyonunun düşürülmesini sağlamak olmuştur (Kara, 2004: 91). 12 Şubat 1965 tarihinde İnönü'nün liderliğindeki 3. Koalisyon hükümetinin bütçe planı ile ilgili görüşmeler başlamıştır (Ahmad, 1976: 285). Bunu fırsat bilen Demirel, koalisyon hükümetinin düşürülmesi için faaliyetlere girişerek bütçe oylamasında bütçenin reddedilmesinde etkili olmuştur (Kara, 2004: 91). İnönü, bütçe oylamasında hükümetin düşürüleceğini bildiğinden oylamada bütçenin reddedilmesi üzerine 14 Şubat 1965 tarihinde istifasını vermiştir. Böylece 3. İnönü koalisyon hükümeti devri bitmiştir. Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel, CMP dışında diğer partilerin bir koalisyon oluşturmasını önermiştir. Kabul edilen bu koalisyon fikri üzerine partiler arasında kurulacak koalisyon görüşmeleri başlamıştır. Kimin başbakan olacağı konusu sorun oluşturmuştur. Nihayet 17 Şubat 1965'te Kayseri bağımsız Senatörü Suat Hayri Ürgüplü'nün başbakanlığında 4. Koalisyon hükümeti kurulmuştur (Ahmad, 1976: 285).

Muzaffer Ayhan Kara'ya göre 27 Mayıs askeri darbesi ile 1965 seçimleri arasındaki dönem toplumsal çatışmaların en yoğun yaşandığı dönemdir (Kara, 2004: 93). Askeri darbeyi yapanlar kendi içlerinde ideolojik olarak ikiye bölünmüştür: yönetimi belli bir süre sonra sivillere devretmek isteyen ılımlı grup ve Albay Alparslan Türkeş liderliğindeki askeri vesayet yanlısı radikal grup (Ahmad, 1976: 217). 27 Mayıs askeri darbesinden sonra ortalık sükunetli olmamış, aksine iç politikada olaylar 27 Mayıs öncesi döneme göre daha çok yayılma göstermiştir. İç politikada yaşanan ideolojik kutuplaşmalar ve siyasi gerginlikler giderek artmış ve 12 Mart 1971' de bir askeri muhtıraya zemin hazırlamıştır. Özellikle 1971 yılından önceki son birkaç yılda olaylar giderek daha da artış göstermiştir. Bu olayların etkisinden dolayı kamuoyu neredeyse dış politika ile yakından ilgilenmez hale gelmiştir (Gönlübol, 1996: 538). İnönü koalisyonunun bütçe görüşmeleri üzerinden istifaya sürüklenmesinden sonra aynı durum bu sefer 14 Şubat 1970'te Demirel hükümetinin başına gelmiştir. Cumhurbaşkanı Sunay, istifa eden Demirel'e ikinci kez hükümeti kurma görevini vermiştir. Demirel, hükümet bütçesinin aleyhinde oy verilmesi üstüne istifa etmişti (D.B.B, 1970: 47). 7 Nisan 1973'te Ferit Melen hükümeti istifa etmiştir. 12 Nisan 1973 tarihinde Naim Talu başbakanlığında yeni hükümet kurulmuştur (D.B.B, 1973: 39). Türkiye, hükümetler

açısından en istikrarsız dönemden geçmektedir. Hatta bu dönemde kurulan bazı koalisyon hükümetleri, birbirine taban tabana zıt kutuplarda yer alan partilerin ortaklaşa kurmaları ile oluşmuştur. Örnek olarak CHP ile MSP iki farklı düşünce yapısına sahip ve birbirine taban tabana zıt partilerdir. Bu partilerin dış politika ile ilgili görüşleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Türk dış politikası açısından böyle bir koalisyon hükümetlerinde dış politika uygulamaları bakımından hükümet içi görüş ayrılıklarının yaşanması söz konusu olabilmektedir. Örnek olarak Erbakan, Ecevit'in İskandinav ülkelerine yapacağı geziyi onaylamadığını açıklamıştır. Diğer yandan da Ecevit, koalisyon ortağı Erbakan'a iç ve dış politika açısından güvenmemekteydi (Gönlübol, 1996: 552-553). Bu koalisyon hükümetinin çözülmesinden sonra MC hükümetleri dönemi başlamıştır. Bu MC hükümetlerinin en önemli özelliği koalisyonu oluşturan partilerin hepsinin milliyetçi olmasıdır. Kısaca MC hükümetleri bir "Milliyetçi Partiler" koalisyonudur (Tiryaki, 2007: 1).

4.2.4.2. 12 Mart Muhtırası'nın Türkiye-Ortadoğu İlişkilerine Yansımaları

1965-1971 yıllarının tam aksine 1971-1973 yılları arası dönem Türk dış politikası açısından iç politik gelişmelerin gölgesinde kalınan bir dönem olmuştur. Çünkü bu dönemde Türkiye'de iç politikada yaşanan olaylar, dış politikada hareketliliğin belli bir süre kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu dönemde kamuoyunda dış politik gelişmelerden çok içe dönük bir görüntü hakim olmuştur (Demir, 2007: 174). Çünkü bu dönemde Türkiye, iç politikada çalkantılı bir süreçten geçmektedir. 1968 yılında üniversitelerde başlayan öğrenci olayları ve arkasından gelen anarşi ve terör olayları, Türkiye'nin ikinci bir askeri darbeyi yaşamasına neden olmuştur (Armaoğlu, 2005: 849).

Türkiye, bu dönemde Arap ülkeleriyle ilişkilerini İKÖ ile kurmuş olduğu diplomatik ilişkiler üzerinden geliştirmeye çalışmıştır. Türkiye, 1975 yılında Cidde'de yapılan Dışişleri Bakanları Konferansına ilk kez bakan düzeyinde katılmıştır. Bunun üzerine KTFD başkanı Rauf Denктаş ve Kıbrıs Müftüsü de konferansa misafir olarak davet edilmiştir. Bu toplantı sonunda Türkiye, 7. Dışişleri Bakanları Konferansının İstanbul'da yapılması talebini iletmiş ve bu talep kabul edilmiştir (Oran, 2002: 793). 12 Mart muhtırasından sonra kurulan ara rejim hükümeti, AP döneminde izlenen dış

politika uygulamalarından uzaklaşarak yeniden ABD eksenli politikalara yönelmiştir. Dolayısıyla Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bir uzaklaşma sürecinden geçilmiştir. Bu dönemde yaşanan bazı olaylar da bu sürece katkı sağlamıştır. Bu dönemde Irak ve Suriye’de iktidarı ele geçiren Baas Partisi SSCB’yle Dostluk ve İyi Komşuluk Antlaşması, Türkiye’deki silahlı devrim yanlısı gençlerin Suriye yoluyla Lübnan’a geçip Filistin kamplarında askeri eğitim alıp Türkiye’ye geri dönmeleri gibi bazı gelişmeler, bu dönemde Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerinden uzaklaşmasına yol açmıştır (Oran, 2002: 794). Yine de Türkiye’nin çok yönlü olan Ortadoğu politikalarında esaslı bir değişiklik yaşanmamıştır (Armaoğlu, 2005: 849). Kısaca Türkiye-Ortadoğu ilişkileri, bu dönemde çeşitli nedenlere dayalı olarak inişli çıkışlı bir süreçten geçmiştir.

4.2.5. 1974-12 Eylül 1980 Yılları Arası Dönem

12 Mart ara rejiminin sona ermesi ile Türkiye-Ortadoğu ilişkileri yeniden çok yönlü yapıya kavuştu. Bu durumun siyasi ve ekonomik iki temel nedeni var: siyasi neden 1974 yılında Türk ordusunun Kıbrıs’a barış hareketi düzenlemesi üzerine Türkiye-Batı ilişkilerinde gerginleşmelerin yaşanması, ekonomik neden ise 1973 Arap-İsrail Savaşı sonrasında OPEC ülkelerinin petrol ambargosu uygulamaları ve petrol fiyatlarını yükseltmelerinin Türk ekonomisine olumsuz yansımalarıdır (Oran, 2002: 794). Hatta bu dönemde ABD, Kıbrıs Barış Harekati’nda ABD’nin silahlarının kullanılması ve haşhaş ekiminden dolayı Türkiye’ye silah ambargosu uygulama kararı almıştır. Johnson mektubu ile silah ambargosu kararı, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalarını gözden geçirmesine yol açan etkenler olmuştur (Sönmezoğlu, 2005: 1-2). Petrol şoku, Türk dış politikasında Ortadoğu ülkelerinin eskisi gibi terk edilmesinin olanaksız olduğunu ortaya koymuştur (Demir, 2007: 179).

1973 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşı, Türkiye’nin Ortadoğu’ya yönelik politikasında önemli bir değişikliğe yol açmıştır. Bu döneme kadar Türkiye, bağımsız bir Filistin devletinin kurulması meselesi ile ilgilenmemiştir. 1973 yılında Arap-İsrail Savaşı sonrasında petrol krizinin ortaya çıkması, Türkiye’nin Ortadoğu ülkelerine daha çok yakınlaşma ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. Çünkü bu dönemde ham petrol fiyatlarının birden yükselmesi, Türkiye’yi kredili petrol almaya sevk etmiş, bu durum da ülke içi ekonomisinde enflasyonun yükselmesinde etkili olmuştur. Bu gelişmeler üzerine

Türkiye, petrol üreten Arap ülkelerinden kredi ile petrol almaya başlamıştır. Bu durum ise Türkiye'nin Arap ülkelere yakınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Armaoğlu, 2005: 849-850).

Türkiye, 1957'de Lübnan olayları karşısında tarafsızlık ilkesi gereği ülkelerin içişlerine karışmama anlayışı doğrultusunda davranmıştır. Türk dış politikasında bu anlayışın bu dönemde de devam ettirildiği görülmektedir. 1975 yılında ortaya çıkan Lübnan iç savaşında da Türkiye aynı tutumunu sürdürmüştür, fakat bu dönemdeki tutumu ile 1957-1958 yıllarındaki tutumu oldukça farklıdır (Gönlübol, 1996: 595). 12-15 Mayıs 1976'da İstanbul'da toplanan 7. Dışişleri Bakanları Konferansı toplantısına Türkiye tereddüt geçirmeden katılmıştır. Türkiye, 1969 yılındaki ilk toplantıya katılıp katılmama konusunda kararsız kalmıştı. Çünkü o dönemde laiklik ilkesi dış politika uygulamalarında ön plana çıkarılmıştı. 7. Dışişleri Bakanları Konferansı toplantısında ise Türkiye için laiklik tartışmaları gündem dışı kalmıştır ve Filistin meselesinde Araplarla birlikte hareket edileceği mesajı verilmiştir (Oran, 2002: 793). 7. İslam Ülkeleri Dışişleri Bakanları Konferansı, Türk dış politikası açısından önemli bir milat olmuştur (Gönlübol, 1996: 595). Bu dönemde Mısır'ın dış politikasında esaslı bir değişikliğin gerçekleşmekte olduğu görülmüştür. Çünkü Nasır'ın yerine geçen Enver Sedat, SSCB ile ilişkilerini kopararak ABD ile yakın ilişkiler geliştirmeye yönelmiştir. Dolayısıyla bu dönemde Türkiye-Mısır ilişkilerinde daha olumlu gelişmeler görülmüştür. Irak ve Suriye ile Türkiye'nin bu dönemde arasının açık olduğu dikkat çekmektedir. Irak'ın SSCB ile yakınlaşması, Irak-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Diğer yandan Suriye'nin rejim karşıtı olan Türk gençlerinin ülkesindeki kamplarda eğitilmesine izin vermesi, Suriye-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde engel olmuştur. Diğer yandan Türkiye, 1974 yılında BMGK'da alınan 3236 sayılı karar (ki Türkiye bu kararda olumlu yönde oy kullanmıştır) çerçevesinde 1975 Ocak ayında FKÖ'yü Filistin halkının resmi, tek ve yasal temsilcisi olarak kabul etmiştir. 1975 Kasımında BMGK'da Türkiye, Siyonizm ideolojisinin bir ırkçılık türü olduğu yolundaki kararı destekleyerek Arap ülkeleri ile aynı doğrultuda hareket etmiştir. 1976 yılı Mayıs ayında İstanbul'da toplanan İKÖ Dışişleri Bakanları toplantısında Kıbrıs meselesi ile Filistin meselesi arasında paralellik kurulmuştur (Arı, 2008: 402).

4.3. TÜRKİYE-ORTADOĞU İLİŞKİLERİNİN SOSYO-POLİTİK VE SOSYO-EKONOMİK BOYUTLARI

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile 12 Eylül 1980 askeri darbesi arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarının sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel açıdan bir takım sonuçları olmuştur. Bu bölümde bu sonuçların neler olduğu özet bir biçimde açıklanacaktır.

27 Mayıs 1960 askeri darbesi ile 12 Eylül 1980 askeri darbesi arasında geçen süre içinde Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasındaki ekonomik işbirliği açısından RCD en önemli bir ittifak oluşumudur. Bu teşkilatın kuruluş amacı üye ülkelerin milli kalkınma hızının arttırılması, barış ve istikrara hizmet etmesi ve bölgesel işbirliğinin(siyasi, kültürel ve ekonomik) gerçekleştirilmesi amaçlanmıştır. RCD'nin kuruluşundan itibaren 4 yıllık süre içinde ulaştırma alanında, bankacılık ve sigorta alanında bir takım ortak oluşumlar gerçekleştirilmiştir. 28 sanayi projesi planlanmış, ticaret alanında da üye ülkeler arasında ikili ticaret anlaşmaları imzalanmıştır (D.B.B. , 1968: 65). 7 Nisan 1967 tarihinde Türkiye ile Irak arasında doğalgaz ihracı anlaşması imzalanmıştır (D.B.B. , 1967: 17). 13 Ağustos 1967 tarihinde İstanbul Sanayi Odası'ndan bir heyet ticari takas olanaklarını araştırmak üzere Lübnan, Suudi Arabistan ve Irak'ı ziyaret etmiştir (D.B.B. , 1967: 17). 15 Eylül 1967 tarihinde Libya ticaret heyeti Türkiye ile Libya arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek amacıyla İzmir'e gelmiştir. 18 Eylül 1967 tarihinde de bir Irak ticaret heyeti Türkiye'yi ziyarette bulunmuştur (D.B.B. , 1967: 19). 20 Kasım 1967 tarihinde Irak petrol heyeti ve BAC ticaret heyeti Türkiye'ye gelmiştir (D.B.B. , 1967: 29-30). 28 Kasım 1967 tarihinde Türkiye ile Irak arasında petrol anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma çerçevesinde Irak Türkiye'ye yılda 4 milyon dolar petrol ürünü satmayı kabul etmiştir (D.B.B. , 1967: 49). 1 Aralık 1967 tarihinde Türkiye-BAC ticaret protokolü imzalanmıştır. Bu protokol 1968 yılının ticari değişimlerini içermektedir. 30 Aralık 1967'de Türkiye-Irak görüşmelerinde petrol sanayinin çeşitli alanlarında işbirliği görüşmesi gerçekleşmiştir (D.B.B. , 1967: 9-32). 27-31 Ocak 1968 tarihlerinde Libya-Türkiye Ticaret Antlaşması imzalanmıştır (D.B.B. 1968: 28). 5 Eylül 1968'de Cidde Sanayi ve Ticaret Odası Başkanı Türkiye'yi ziyaret etmiştir (D.B.B. , 1968: 13). Suudi Arabistan Ticaret ve Sanayi Bakanı Şeyh Abid-Şeyh, 9-13 Eylül 1968 tarihlerinde Türkiye'yi ziyaret etmiş ve “Ülkemiz açık pazardır. Biz ithalatçı bir devletiz. Bu itibarla Türkiye'nin mamul ve gayri mamul

mallarını halkımız maalesef bu güne kadar tanıyamamıştır” açıklamasında bulunmuştur (D.B.B. , 1968: 14). Ürdün Ekonomi Bakanı'nın 22-26 Ocak 1969 tarihinde Türkiye'yi ziyaretinde iki ülke arasında ekonomik ve ticari ilişkilerin geliştirilmesi için karşılıklı çalışmaların yapılması kararlaştırılmıştır (D.B.B. , 1969: 25). 3-15 Haziran 1969 tarihinde Suriye Ticaret heyeti Türkiye'ye fosfat ve petrol satışı için görüşmelerde bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir (D.B.B. , 1969: 14). 11- 14 Şubat 1973 tarihinde Kahire'de gerçekleştirilen Arap-Türk Ortak Ticaret Odası Yönetim Kurulu toplantısına Arap ülkeleri ile Türkiye katılmıştır. Katılımcı ülkeler arasında ticari ilişkilerin geliştirilmesi imkanları gözden geçirilmiştir (D.B.B. , 1973: 57). 1970'li yıllarda yaşanan petrol krizinden sonra Türkiye, Ortadoğu ülkeleri ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi gerektiğini fark etmiştir (Armaoğlu, 2005: 850).

Genel olarak 1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin Türk ekonomisine yansımaları olumlu yönde gerçekleşmiştir. Ortadoğu ülkelerinin dış ticaretinde Türkiye'nin ağırlığında bir artış söz konusudur, buna karşılık Türkiye'nin ihracatında da Ortadoğu ülkelerinin etkin hale geldiği görülmektedir (Gönlübol, 1996: 597). Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye ile bölge ülkeleri arasındaki ekonomik ilişkiler, sınır illeri arasındaki ilişkilerden öteye geçmemiştir (Demir, 2007: 252-254).

Sosyo- politik açıdan da Türkiye-Ortadoğu ülkeleri arasında diplomatik ilişkiler noktasında kısmen de olsa bir yakınlaşmanın bulunduğu görülmektedir. Buna rağmen ilişkilerin aktif ve Türkiye'nin de Ortadoğu'ya yönelik politikalarında inisiyatif sahibi olduğunu söylemek zordur. Gerek Türkiye'nin gerekse Ortadoğu'nun tarihi geçmişinde ortak yönetim altında buldukları görülmektedir. 20. Yüzyılda milliyetçilik ideolojisinin etkisinde kurulan yeni Türk devleti ile bağımsızlıklarını II. Dünya Savaşı sonrasında elde eden Ortadoğu ülkelerinin siyasi yapıları birbirinden oldukça farklıdır. Ortadoğu coğrafyasında laiklik ilkesi bir tek Türkiye'nin anayasasında yer almaktadır. Türkiye haricinde laik olan diğer bir ülke de İsrail'dir. Laiklik ve Batı'ya bağımlılık gibi Türkiye'nin tercihleri Türkiye ile Ortadoğu ülkeleri arasında önemli siyasal ve ideolojik farklılaşmayı da beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte Türkiye'nin Batı'ya dönük olma tercihi ve devletin laiklik hassasiyeti, Türk dış politikası açısından Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde izlenen politikaların sürekli değişken olması, Türkiye'devlet kimliğinin dış politikada içine düştüğü tutarsızlık ve istikrarsızlıkları göstermektedir. Türkiye, benimsediği laiklik ilkesini dış politika

uygulamalarında da göz önünde bulundurarak hareket etmiştir. Laikliğin dış politika üzerindeki etkisi ise 1961 Anayasasının kabul edilmesinden sonra görülmüştür (Koçer, 2003: 59). 1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye, dış politika açısından İsrail ve Batı ülkeleri ile arasına mesafe koyarken diğer taraftan da Arap ülkeleri ile her alanda işbirliğine girişmeye hazır olduğunu göstermiştir (Gönlübol, 1996: 596). Bu durumun ortaya çıkmasında temel etken olarak Kıbrıs ve Filistin sorunları ön plana çıkmıştır. Kısaca Türkiye, kendi ulusal çıkarları doğrultusunda Ortadoğu'ya yönelmiştir. Bu ise Ortadoğu devletlerinin Türkiye'ye karşı tutumlarının değişmesini ve Türkiye'nin inisiyatif sahibi olmasını engellemiştir.

Türkiye- Ortadoğu ilişkilerinin kültürel boyutu daha çok 1973 sonrası dönemde gelişme göstermiştir. Irak ve Suudi Arabistan ile 1974 tarihinde, 1975 yılında Kuveyt ve Libya ile kültürel anlaşmalar imzalanmıştır. Türkiye ile Ortadoğu devletleri arasındaki siyasi yakınlaşma hem kültürel hem de ekonomik yakınlaşmayı da beraberinde getirmiştir (Gönlübol, 1996: 597-598).

27 Mayıs 1960 askeri darbesinden sonra DP dönemi Türk dış politikasına yönelik yapılan eleştirilerin başında Batı'ya aşırı bağımlılık eleştirisi gelmektedir. Ne yazık ki bu eleştiride bazı tarihi gerçekler göz ardı edilmektedir. İlk olarak Batı'ya aşırı bağımlılığın temelleri İnönü döneminde atılmıştır. DP dönemi dış politikasına yönelik bu eleştiri konusu olan durumun, 27 Mayıs askeri darbesinden sonra da Türk dış politikasında sürdürüldüğü görülmüştür. Eleştiriye konu olan bu durum, Türkiye'nin içinden geçtiği darbeler dönemi boyunca varlığını korumuştur. Kısaca Türkiye, dış politika alanında Batı'ya bağımlılık durumunu askeri darbelerin fiilen sona ermesine kadar değiştirmemiştir. Bu dönemde Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile bir yakınlaşma içine girdiği görülmektedir. Bu dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde ilerleme söz konusu olmasına karşın yine de Türkiye, İKÖ toplantılarında laiklik ilkesini gerekçe göstererek Ortadoğu ülkeleri ile arasındaki mesafeyi ortadan kaldırmamıştır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile olan ilişkilerindeki bu mesafeyi korumasında laiklik ilkesinin dar bir çerçevede yorumlanmasının etkisi söz konusudur. Türkiye, uluslararası alanda Kıbrıs meselesinden dolayı içine düştüğü yalnızlık durumundan kurtulmak için bağlantısızlar grubu ile diplomatik ilişkilerini geliştirme zorunluluğu duymuştur. Buna rağmen Türkiye, Ortadoğu devletleri ile diplomatik ilişkilerinde istediği sonucu elde edememiştir. Kıbrıs meselesinde Ortadoğu devletlerinin bir kısmı Türkiye'ye destek

verirken diğer bir kısmı ise Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesiminin tezlerini desteklemiştir. Filistin meselesinde Türkiye'nin Araplardan yana tavır takınması, Arap ülkelerinin Türkiye'ye bakışını değiştirse de Türkiye-İsrail ilişkileri Arap devletlerinin Türkiye'ye destek vermesi ve Türkiye ile diplomatik alanda yakınlaşmasını geciktirmiştir. Mescid-i Aksa yangınında Türkiye'nin tutumu Araplar tarafından olumlu karşılanmasına rağmen İKÖ toplantılarında alınan kararlara laiklik ilkesi gereği muhalefet etmesi de olumsuz bir etki oluşturmuştur. Genel olarak bu dönemde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri gel-git olayları şeklinde cereyan etmiştir.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Diplomasi kavramı hakkında çeşitli tanımlar yapılmıştır. Diplomasi bir devletin sınır ötesi politikaları için geliştirmiş olduğu stratejiler ve bunların uygulanma yöntemleridir. Diplomasinin en önemli özelliği hükümetler arası görüşme ve iletişim kanalı olmasıdır. Diplomasi sosyolojik açıdan insan ürünü olduğu için diğer insan ürünü olan kültür ve kimlikle de yakından ilişkilidir. Sosyo-kültürel yapıda meydana gelen değişimlerin diplomasi üzerinde olumlu veya olumsuz anlamda bir takım etkilerinin olduğu görülmektedir. Diğer yandan diplomatik uygulamaların insanlık tarihi kadar eski olduğu bilinen bir gerçek olmasına karşın modern anlamda ve bir meslek olarak diplomasi çok eski değildir.

Diplomasi ile yakın ilişkisi bulunmasından dolayı kültür kavramı da önem arz etmektedir. Kültürün de oldukça çeşitli tanımlamaları yapılmıştır. Genel olarak kültür bir milletin yaşama tarzı olarak tanıtılmaktadır. Yalnız bu yaşama tarzı hem maddi hem de manevi unsurların bileşimi ile ortaya çıkmaktadır. Kültür sadece sosyal hayattan etkilenmemekte aynı zamanda diğer alanlar da kültürün şekillenmesinde rol almaktadır. Kültürün bu yönü aynı zamanda dış politika ve diplomasi ile olan ilişkisini de göstermektedir.

Osmanlı'nın fiilen sona ermesinden sonra Türk milleti, Mustafa Kemal önderliğinde bağımsızlık savaşını kazanmış ve yeni bir Türk devleti kurmuştur. Yeni devlet Batı'yı kuruluş ve gelişme açısından örnek almıştır. Fakat Türkiye Cumhuriyeti ile Osmanlı'nın Batı'yı örnek alması (batılılaşma anlamında) arasında felsefi bir farklılık söz konusudur. Türkiye, Batı'yı sadece teknolojik alanda değil aynı zamanda kültürel alanda da model almıştır. Gerek devlet yönetim biçimi olsun gerek toplumsal yaşam biçimi olsun tamamen Batı tarzı bir ulus devlet olma düşüncesi yeni devletin kuruluş felsefesinin temelini oluşturmuştur. Bu çerçevede Osmanlı kimliği çok uluslu imparatorluk niteliğine sahiptir. Türkiye ise Türk kimliği etrafında şekillenen bir ulus devlet olarak oluşturulmuştur.

Batı devlet sistemi modeline göre kurulmuş olan Türkiye'nin kimliği ise Batı devletlerinin sahip olduğu kimlikten tamamen olmasa da farklılık göstermektedir. Türkiye'de devlet kimliği düzleminde ortaya çıkan bu farklılaşma beraberinde sıkıntılı sürece de yol açmıştır. Bu sıkıntılı süreçte ideolojik oluşumlar da ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de ideolojik oluşumlar ilk olarak Osmanlı’nın dağılma döneminde görülmüştür. Bu ideolojik oluşumlar, cumhuriyetin kurulmasından sonra (özellikle II. Dünya Savaşı’nın sonlarına doğru) siyaset sahnesinde yerini almaya başlamıştır. Çok partili hayata geçişle birlikte ideolojik akımlar harekete geçmiş ve en başta ordu- içinde bir takım oluşumlar yoluyla- kendini siyasal yaşamda hissettirmeye başlamıştır. DP’nin ikinci kez iktidara gelmesinden sonra ideolojik akımlar hem siyasal bölünmelere hem de toplumsal düzlemde çatışmaların başlamasına zemin hazırlamıştır.

Türkiye, Batı tarzı modern ulus devlet sistemini henüz tam olarak yerli yerine oturtturulamamıştır. Dolayısıyla Batı’daki siyasal kültür de (iktidar ve muhalefet kültürü) Türk siyasal yaşamında tam anlamıyla yerleşmemiştir. Bu durumun nedenlerinden biri de ideolojik akımlardır.

Ortadoğu tarihi, bölgenin jeopolitik açıdan dünyanın en önemli bölgesi olduğunu göstermektedir. Türkiye de bölgenin Avrupa’ya açılan kapısı durumundadır. Türkiye ve Ortadoğu, dünya coğrafyası üzerinde ulaşım yolları açısından stratejik önemi yüksektir. Bir başka nokta da bölge yeraltı zenginlikleri açısından (özellikle petrol ve doğalgaz) dünyanın en zengin yataklarına sahiptir. Petrolün uluslararası alanda öneminin ortaya çıkması bölgenin jeoekonomik açıdan daha da önemli hale gelmesini sağlamıştır. Türkiye de bölgenin bir parçası olarak jeopolitik, jeostratejik ve jeoekonomik açıdan önem arz etmektedir. Türkiye tam üç kıtanın kesiştiği yerdedir ve aynı zamanda Türkiye, kültürler arası bir geçiş bölgesidir.

Türkiye-Ortadoğu ilişkileri açısından yeni Türk devletinin stratejik açıdan temel rotası Batı olduğundan ve Ortadoğu ülkelerinin (büyük bir çoğunluğu) henüz bağımsızlıklarını kazanamamış olmalarından dolayı cumhuriyetin ilk yıllarında (1930’lu yıllara kadar) Türkiye’nin Ortadoğu ile ilgilenmediği görülmüştür. 1930’lu yıllarda ise bazı Ortadoğu devletlerinin bağımsızlıklarını kazanmaları ve uluslararası alanda meydana gelen gelişmeler Türkiye’nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkiler kurmasına ve bu ilişkileri geliştirmesine zemin hazırlamıştır.

II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye’de çok partili hayata geçilmiştir. İnönü döneminde Türkiye-Ortadoğu ilişkileri açısından SSCB’nin Türk dış politikasını etkilediği görülmektedir. Özellikle İsrail’in kurulmasında SSCB’nin bu devletin bağımsızlığını tanıdığını bildirmesi karşısında Türkiye İsrail’e karşı mesafeli durmuş,

ABD ve Batı blokunun da İsrail'i desteklemesi üzerine İsrail'in kuruluşunu tanımıştır. Bu durum Türkiye'nin dış politikada kendi inisiyatifi ile hareket etmediğini göstermektedir ve aynı zamanda Türk dış politikasında taktiksel açıdan tutarsız uygulamaların olduğunu ortaya koymaktadır. Zaten bu çalışmanın temel amaçlarından biri de 1960-1980 yılları arası dönemde Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında istikrarsızlığın etken unsur olduğunu ortaya koymaktır.

İnönü döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya yönelik politikalarındaki bu tutarsızlığın ve Batı'ya bağımlılık anlayışının 1950'li yıllarda DP iktidarı döneminde de sürdürüldüğü görülmektedir. DP'nin dış politika uygulamaları ile İnönü dönemi dış politika uygulamaları arasında belirgin fark ise Türkiye, uluslararası ilişkilerde DP döneminde inisiyatif sahibidir. DP döneminde Türkiye, Ortadoğu'ya yönelik olarak Batı'nın güvenlik şemsiyesi altında kendi inisiyatifi ile hareket etmiştir. Fakat Türkiye, bu inisiyatifi Batı çıkarları doğrultusunda kullandığı için Türkiye'nin çıkarları ikinci plana düşmek durumunda kalmıştır. Özellikle Kıbrıs sorununda bu durum ortaya çıkmıştır. Yine bu dönemde askeri ve sivil bürokrasi DP'nin iktidara gelmesini hazmedememiş, hatta DP'yi devirmek için çeşitli planlar hazırlamıştır. Bürokrasinin tüm bu planlarına karşın DP'nin iktidarda kalması 27 Mayıs askeri darbesine kadar sürmüştür.

DP iktidarının son dönemlerinde ideolojik akımlar sahneye çıkarak çatışmalara ve siyasal açıdan bölünmelere zemin hazırlamıştır. İdeolojik oluşumlar İnönü döneminde gelişme göstermişse de esaslı eylemlerde bulunmaları DP'nin iktidarı zamanında olmuştur. Böylece ideolojik hareketlerin yaptıkları eylemler 27 Mayıs askeri darbesine giden süreci hazırlamıştır.

27 Mayıs askeri darbesinden sonra kurulan MBK hükümeti, dış politika uygulamalarında DP'ye muhalif olarak bir değişim başlatmışsa da istenilen sonuca ulaşamaması üzerine DP dönemi dış politika uygulamalarına geri dönmüştür. Özellikle MBK hükümeti, DP'nin Ortadoğu'dan uzaklaştığını ve Batı'ya aşırı bağımlı olduğunu ileri sürmüş ve Ortadoğu devletleri ile diplomatik ilişkiler kurma yoluna gitmiştir. Ortadoğu ülkelerinin Türkiye'nin bu yakınlaşma çabaları karşısında olumsuz tutum takınmaları, Türkiye'nin dış politika uygulamalarında DP dönemi politikalarının sürdürülmesine neden olmuştur. Bazı Ortadoğu ülkeleri Türkiye'nin bu yakınlaşma

isteğine karşın Türkiye'yi Batı'nın ajanı ya da ileri karakolu olarak görmekteydi. Bu yaklaşım Türkiye'nin Ortadoğu ülkeleri ile diplomatik ilişkilerde bulunmasını geciktirmiştir.

27 Mayıs askeri darbesi Türkiye'nin ekonomik açıdan Batı'ya (özellikle ABD'ye) daha da bağımlı hale gelmesine neden olmuştur. İç politika açısından 27 Mayıs askeri darbesi Türkiye'de darbeler dönemini başlatmıştır. Aynı zamanda 27 Mayıs askeri darbesinden sonra Türkiye koalisyon hükümetleri ile de tanışmıştır. Böylece iç politikada da istikrarsızlıklar ortaya çıkmıştır. Özellikle 1960-1965 yılları arasında hükümetlerin iktidarda kalma süreleri oldukça düşüktür. Ardı ardına hükümet değişiklikleri yaşanmıştır. İç politikadaki bu istikrarsızlığın dış politikaya da yansımaları olmuştur. Özellikle Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bu yansımalar 12 Mart 1971 muhtırası ve sonrası dönemde açıkça görülmektedir.

Yine bu dönemde Kıbrıs'ın yönetimi Türklerle Rumlar arasında bir sorun haline gelmeye başlamıştır. Kıbrıs'ın sorun olmaya başlaması karşısında Batı devletleri açısından blok içi bir sorun olarak görüldüğünden bu sorun karşısında Türkiye'ye destek vermemişlerdir. Hatta ABD başkanı Johnson, İnönü'ye bir mektup yazarak ABD silahlarının Kıbrıs sorununda kullanılmayacağını bildirmiştir. Kıbrıs sorunu karşısında Türkiye, Batı'ya bağımlı politikalarını sorgulamak durumunda kalmıştır. Kıbrıs sorunu Türkiye'nin Ortadoğu politikalarının değişmesinde etkili olmuştur.

1965-1971 yılları arası dönem gerek Türk dış politikası açısından gerekse Türkiye-Ortadoğu ilişkileri açısından önem arz etmektedir. Çünkü bu dönemde Kıbrıs sorunundan dolayı Türkiye, Ortadoğu ülkelerinin desteğini almaya çalışmaktaydı. Diğer taraftan Filistin sorununda da Türkiye Arapları destekleme kararı almıştır. Hatta bu dönemde Mescid-Aksa'da çıkan yangın olayı karşısında Türkiye, tepkisini Araplardan yana koymuştur. Çünkü Türk halkının büyük bir çoğunluğu Müslümandır ve Müslümanlar açısından Mescid-i Aksa en önemli mabedlerden biridir. Bu olay kamuoyunun Türk dış politikası üzerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Mescid-i Aksa yangınından sonra İslam ülkeleri İKÖ'yü kurma kararı almıştır. İKÖ'nün kurulmasına Türkiye de destek vermiştir. Türkiye İKÖ toplantılarına da katılmıştır. İKÖ toplantıları Türkiye'nin dış politika uygulamalarında laiklik ilkesini devreye sokmasına yol açmıştır. Böylece laiklik ilkesi Türk dış politikasında belirleyici faktörler arasına

girmiştir. Türkiye, İKÖ toplantılarında alınan bazı kararlara laiklik ilkesinden dolayı karşı çıkmıştır. Bu durum ise laiklik ilkesinin Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde yeni bir tutarsızlık unsuru olmasına yol açmıştır.

12 Mart 1971 askeri muhtırasından sonra Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bir uzaklaşma görülmektedir. Bu dönemde uzaklaşmanın temel nedeni olarak Türkiye'nin İKÖ toplantılarına katılmasına rağmen alınan kararlara laiklik ilkesinden dolayı muhalefet etmesini göstermek mümkündür. Türkiye-Ortadoğu ilişkilerindeki bu uzaklaşma 1973 yılında Arap-İsrail çatışması sonrasında petrolün Araplar tarafından bir siyasal koz olarak kullanılmasına kadar devam etmiştir. Bu petrol şoku Türkiye'yi ekonomik açıdan olumsuz etkilemiştir. Bunun üzerine Türkiye, Ortadoğu ülkelerine sırt dönmeye olumsuz sonuçlarıyla yüzleşmiş ve tekrar Ortadoğu devletleri ile diplomatik ilişkilerini geliştirme çabalarına yönelmiştir.

Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik boyutları özellikle 1970'li yıllarda gelişme sürecine girmiştir. Bunun nedenleri ise ilk olarak bölge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları bu dönemde tamamlanmıştır. Diğer neden ise Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bir düzenliliğin ve sürekliliğin bulunmamasıdır.

Türkiye'nin Ortadoğu politikalarında stratejik hedefler açısından herhangi bir değişiklik söz konusu değildir. Ancak Atatürk dönemi dış politika anlayışında bir anlam kayması olmuş ve Batı'nın model alınması yerine Batı'ya bağlanma anlayışı ikame edilmiştir. Atatürk'ün ölümünden sonra yönetimde bulunan liderler Atatürk'ün dış politika anlayışı yerine Batı'ya bağımlılık anlayışını tercih etmiştir. Bu durum ise dış politika uygulamaları açısından çelişkili uygulamalara yol açmıştır. Atatürk döneminde Türkiye Ortadoğu'ya uzak kalmıştır. İnönü döneminde ise Batı'ya bağımlılık anlayışı dış politikada etkili olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde İnönü dönemi Türkiye'sinin Ortadoğu ile ilişkilerinde tutarsızlıklar görülmektedir. 1950 seçimlerinde ilk kez iktidara bir muhalefet partisi (DP) gelmiştir. DP'nin iktidar olduğu dönem boyunca Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde, Türkiye aktif politikalar izlemiştir. Buna karşın Türkiye, bu dönemde Batı çıkarları ekseninde Ortadoğu devletlerine yakınlaşmaya çalışmıştır. 27 Mayıs askeri darbesinden sonra ise DP'ye tepki olarak Ortadoğu ülkeler ile diplomatik ilişkiler kurulması düşünülmüş ancak Ortadoğu devletlerinin olumlu yaklaşımları

üzerine bu uygulamalardan vazgeçilmiştir. Kıbrıs sorununun ortaya çıkması Türkiye'nin tekrar Ortadoğu'ya yönelmesine neden olmuştur. Bu dönemde Türkiye'de iç politikadaki gelişmeler de Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde kesintinin ya da kopukluğun meydana gelmesine neden olmuştur. Özellikle 1971 yılında ordunun verdiği muhtıradan sonra Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde bir durağanlık söz konusudur. Bu durağanlık 1973 yılında patlak veren Arap-İsrail savaşlarının etkisiyle meydana gelen petrol şokuna kadar devam etmiştir. 1973'te yaşanan petrol şokunun Türkiye ekonomisine olumsuz etki etmesi üzerine Türkiye, Ortadoğu devletlerinden diplomasi sahasında uzak kalınmayacağını anlamıştır. Özetle belirtmek gerekirse Türkiye-Ortadoğu ilişkilerinde hakim olan durum 1980'li yıllara kadar değişmemiştir.

Genel olarak araştırmanın ortaya çıkardığı sonuçlar itibariyle Türkiye'nin iki askeri darbe arası dönemde Ortadoğu'ya yönelik politikalarında inişli çıkışlı bir durum ortaya çıkmaktadır. Bir diğer nokta ise bu politikaların pasif kalmış olmasıdır. Çünkü Türkiye, bu dönemde Ortadoğu'ya yönelik olarak izlediği politikalarda uzun vadeli hareket etmemiş ve kısa vadede gerçekleştirmek istediği çıkarları açısından Ortadoğu'ya yakınlaşmaya çalışmıştır. Türkiye, uzun vadeli düşünerek Ortadoğu ile diplomatik ilişkilerde bulunmayı tercih etmiş olsaydı dış politikasında daha kalıcı ve verimli politikalar izlemiş olabilirdi.

KAYNAKÇA

- ACAR, C. İrfan, (1993), **Dış Politika**, Ankara.
- AHMAD, Feroz ve Bedia TURGAY, (1976), **Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi**, Bilgi Yayınevi, 1. Basım, İstanbul.
- AKGÜN, Birol, (2002), “Parti Sistemi ve Demokratik İstikrar”, **Liberal Düşünce**, Y:7, S: 27, Yaz 2002, Ütopya Basın Yayın Ltd. Şti., Ankara, ss. 151-167.
- Akis Dergisi**, Sayı: 33, Aralık 1954.
- AKTAN, Coşkun C., (1998), “Demokrasi Despotizm Değil midir?”, **Türkiye Günlüğü**, S: 52, Eylül-Ekim 1998, Ankara.
- ALEXANDER, Jeffrey C., (1999), **Kültür ve Siyaset**, Selahattin Ayaz, (Çev), 1. Basım, Pınar Yayınları, İstanbul.
- ALTAN, Mehmet, (1994), “Kemalizm Ordunun Resmi İdeolojisidir...”, **Türkiye Günlüğü**, S: 28, Ankara, ss. 61-64.
- ARAS, Bülent, (1997), **Filistin-İsrail Barış Süreci ve Türkiye**, Birinci Basım, Bağlam Yayınları, İstanbul.
- ARAS, Damla, (2006), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Der: Mustafa Aydın ve Çağrı Erhan, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- ARI, Ökkaş, (2010), “Türkiye’nin Ortadoğu Projesinin Doğuşu (1945-1956)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, SBE**, Kütahya.
- ARI, Tayyar, (2004a), **Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika**, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti, İstanbul.
- , (2004b), “Geçmişten Günümüze Türkiye’nin Ortadoğu Politikasının Analizi ve İlişkileri Belirleyen Dinamikler”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Ed.), 2. baskı, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.
- , (2008), **Geçmişten Günümüze Ortadoğu**, 4. Baskı, Mkm Yayıncılık, Bursa.

- ARIBOĞAN, Deniz Ülke, (2004), “Türkiye’nin Kıbrıs Politikası Üzerine Bir Değerlendirme”, **Türkiye Günlüğü**, S: 77, Cem Ofset, Ankara, ss. 27-35.
- ARMAĞAN, Mücahit, (2006), “Ortadoğu Barış Sürecinde Ürdün’ün Rolü”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE**, Isparta.
- ARMAOĞLU, Fahir, (2005), **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, 15. Baskı, Alkım Yayınevi, İstanbul.
- ARSLAN, Zühtü, (2005), “Türk Laikliği”, **Liberal Düşünce**, Y: 10, S: 38-39, Aydan Ofset, İstanbul, ss. 45-54.
- ASLAN, Cumhur, (1996), “Erken Cumhuriyet Dönemi İdeolojisinin Temelleri”, **Türkiye Günlüğü**, S: 43, Ankara, ss. 62-67.
- AYDIN, Mustafa ve Çağrı, ERHAN, (2006), **Beş Deniz Havzasında Türkiye**, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- AYDOĞAN, Metin, (2006), **Yeni Dünya Düzeni Kemalizm ve Türkiye; 20.Yüzyılın Sorgulanması**, C.2, Umay Yayınları, 17. Basım, İzmir.
- BARTHOLD, W. ve M. Fuad, KÖPRÜLÜ, (1977), **İslam Medeniyeti Tarihi**, Dördüncü Basım, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara.
- BIYIKLI, Mustafa, (2007), **Batı İşgalleri Karşısında Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul.
- BİLGİN, Nuri, (2003), “Çok Kimliklilik ve Cumhuriyetin Yurttaşlığı”, **Türkiye Günlüğü**, , S:75, Ankara, ss. 103-121.
- BİRGİT, Orhan, (1961), “Dış Yardımlar ve Türkiye”, **Kim Dergisi**, 14 Aralık 1961
- BİRSEL, Haktan, (2006), **Eski Dünyanın Karanlık Yüzü Orta Asya Jeopolitiği**, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BOSTANCI, M. Naci, (2001), “Kafa Karıştıran Kültür”, **Türkiye Günlüğü**, S: 67, Cem Ofset, Ankara, ss.
- BOSWORTH, Clifford Edmund, (2005), **Doğuşundan Günümüze İslam Devletleri Tarihi; Prenslıklar, Hanedanlıklar Kronolojisi ve Soy Kütüğü El Kitabı**, Kaknüs Yayınları İstanbul.

- BÖLÜKBAŞI, Süha, (2001a), “Türkiye ve İsrail: Mesafeli Yakınlıktan Stratejik Ortaklığa”, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), Liberte Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- , (2001b), “Kıbrıs Uyuşmazlığı ve Birleşmiş Milletler: 1954-1996 Arası Barışçı Çözumsuzlük”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 2. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- BROCKELMANN, Carl, (1992), **İslam Ulusları ve Devletleri Tarihi**, Neşet Çağatay (Çev.), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.
- CEM, İsmail, (1973), **12 Mart 1.Cilt (Yazılar)**, Yelken Matbaası, İstanbul.
- ÇAHA, Ömer, (1999), **Sivil Toplum, Aydınlar ve Demokrasi**, İz Yayıncılık, İstanbul.
- , (2000), **Aşkın Devletten Sivil Topluma**, Gendaş Kültür Aş. Yayınları, İstanbul.
- ÇALIŞ, Şaban H., (2001), “Ulus, Devlet ve Kimlik Labirentinde Türk Dış Politikası”, **Türkiye'nin Dış Politika Gündemi**, Şaban H. Çalış, İhsan D. Dağı ve Ramazan Gözen (Der.), Liberte Yayınları, 1. Basım, Ankara.
- ÇAYLAK, Adem, (2007), “Türkiye’de Siyasal Muhalefet Kültürü”, **Türkiye Günlüğü**, S: 89, Yaz 2007, Boyut Matbaası, Ankara, ss. 140-153.
- ÇETE, Mehmet, (2007), “Türk- İran İlişkileri (1919–1938)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Sakarya Üniversitesi, SBE**, Sakarya.
- ÇETİN, Halis, (2005), “İdeolojiden Mitolojiye Türk Siyasal Kültürünün Meta-Dili: ‘Atatürk Yaşasaydı’”, **Liberal Düşünce**, Y: 10, S: 38-39, Bahar-Yaz, Aydan Ofset, İstanbul, ss. 103- 133.
- ÇETİNSAYA, Gökhan, (2001), “Türk-İran İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu, (Der), Der Yayınları, İstanbul, ss. 135-158.
- ÇİFTÇİOĞLU, Ömer Metin, (2008), “1945-60 Döneminde Şekillenen Dünya Konjoktüründe Türkiye Ekonomisinin Gelişme ve Değişme Eğilimleri”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Marmara Üniversitesi, SBE**, İstanbul.
- ÇUBUKÇU, Aydın, (1994), **Kültür ve Politika**, 2.Baskı, Evrensel Basım Yayın, İstanbul.

- ÇUFALI, Mustafa, (2005), “Cumhuriyet Döneminde Çok Partili Hayata Geçişte Rol Oynayan Dinamikler”, **Liberal Düşünce**, Y: 10, S: 38-39, Bahar-Yaz, Aydan Ofset, İstanbul, ss. 55-67.
- DAĞ, Ahmet Emin, (2004), **Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi Sözlüğü**, 1. Basım, Anka Yayınları, İstanbul.
- DAĞI, İhsan D., (2002), **Ortadoğu’da İslam ve Siyaset**, 2. Baskı, Boyut Yayınları, İstanbul.
- DAVUTOĞLU, Ahmet, **Stratejik Derinlik**, Küre Yayınları, İstanbul, 2001.
- DEMİR, Ali Faik, (1998), “Jeopolitiğe Günümüzden Bir Bakış”, **Uluslararası Politikada Yeni Alanlar, Yeni Bakışlar**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), Der Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Yeşim, (2007), “1960-1980 Yılları Arası Türkiye’nin Ortadoğu Politikaları”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, İzmir.
- Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, (1964), “Siyasi Olaylar (Kıbrıs Olayları), Temmuz, S: 1, Ankara.
- , (1967, 1968, 1969, 1973), Sayılar: 31, 35, 36, 38, 39, 40, 48, 52, 57.
- DOĞAN, Tuba, (2006), “Sadabat Paketi Işığında Atatürk’ün Ortadoğu Politikası’nın Değerlendirilmesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Erciyes Üniversitesi SBE**, Kayseri.
- DURAL, Emel, (2005), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası (1946-1960)” Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Osmangazi Üniversitesi, SBE**, Eskişehir.
- DUMAN, Özcan, (2007), “Türk Basınına Göre Sekizinci ve Dokuzuncu Cumhuriyet Hükümetlerinin İcraatları (1935-1938)”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, İstanbul.
- DÜZGÜN, Mücahit, (2006), “Türk Kamuoyunda İsrail (1948–1973)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Dokuz Eylül Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü**, İzmir.

- ERDEN, Kürşat Nusret, (2009), “Menderes Dönemi Türkiye’nin Arap Ortadoğu Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Dumlupınar Üniversitesi, SBE**, Kütahya.
- ERDOĞAN, Mustafa, (2001a), **Dersimiz Özgürlük**, Pınar Yayınları, İstanbul.
- , (2001b), “Siyasi Partiler, Devlet ve Demokrasi”, **Liberal Düşünce**, Y: 6, S: 22, Bahar 2001, Siyasal Yayınevi, Ankara, ss. 59-66.
- , (2005). “Türkiye’de Asker ve Siyaset”, **21. Yüzyılın Eşiğinde Türkiye’de Siyasal Hayat**, II. Cilt, Editörler: Selahaddin Bakan vd. , 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- ERİM, Nihat, (1976), “Dış İlişkilerimize Genel Bir Bakış”, **Meydan Dergisi**, S: 531-13, Mart 1976.
- EROĞUL, Cem, (2003), **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, 4. Baskı, İmge Yayınları, Ankara.
- ERSİN, Nihat,(2003), **Ortadoğu Savaşlarının Perde Arkası**, Gündem Yayınları, İstanbul.
- ESMER, Ahmet Şükrü, (1954), “Dış Siyasetimize Gelince”, **Akis**, S: 8, 5 Haziran 1954.
- FIRAT, Melek M., (1997), **1960-1971 Arası Türk Dış Politikası ve Kıbrıs Sorunu**, 1. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- Forum Dergisi**, “Dış Münasebetlerimizde Yeni Bir Yön mü?”, 15 Ağustos 1957, Ankara.
- Forum Dergisi**, “Hürriyet Dini ve Basın”, 15 Ağustos 1957, Ankara.
- FULLER, Graham ve Diğerleri, (2000), **Balkanlar’dan Batı Çin’e: Türkiye’nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Meral Gönenç (Çev.), 1. Baskı, Alfa Yayınları, İstanbul.
- GENCER, Bedri, (2003), “Türk Siyasi Kültürü Analitik Bir Çerçeveye Doğru”, **Liberal Düşünce**, Y: 8, S: 32, Ankara, ss. 97-118.
- GÖKALP, Ziya, (2001), “Hars Zümresi, Medeniyet Zümresi”, **Türkiye Günlüğü**, S: 67, Cem Ofset, Ankara, ss. 76-80.

- GÖKSEL İŞYAR, Ömer, (2009) **Karşılaştırmalı Dış Politikalar**, 1. Baskı, Dora Basım Yayın Dağıtım, Bursa.
- GÖKSU, Ekrem, (1976), “Milli Petrol Davamız Ne Durumda”, **Meydan Dergisi**, S: 530-12,
- GÖNLÜBOL, Mehmet, (1979), **Uluslararası Politika**, S. Yayınları, Sevinç Matbaası, Ankara.
- , (1996), **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 9. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara.
- GÖZEN, Ramazan, (2004), “Dış Politika Nedir?”, **21. Yüzyılda Türk Dış Politikası**, İdris Bal (Ed.), Nobel Yayınları, Ankara.
- , (1998), “75. Yılında Türk Dış Politikasının Değerlendirilmesi”, **Yeni Türkiye**, Y: 4, S: 23-24, Ankara, ss. 1343-1360
- , (2002), “Türkiye’nin Ortadoğu Politikası: Gelişimi ve Etkenleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C: 17, Yeni Türkiye Yayınları, s: 233-268, Ankara.
- GÖZLER, Kemal, (2000), “Türkiye’de Hükümetlere Nasıl İstikrar ve Etkinlik Kazandırılabilir?”, **Türkiye Günlüğü**, S: 62, Ankara, ss. 25-47.
- GUITARD, Odette, (1966), **Üçüncü Dünya**, Ahmet Angın (Çev),Tan Matbaası, İstanbul.
- GÜLEÇ, Cengiz, (2005), “Evrensel Bir Kimlik Mümkün mü?”, **Türkiye Günlüğü**, S:83, Boyut Matbaası, Ankara, ss. 72-76.
- GÜMÜŞ, Muharrem, (2006), “1950-1960 Arası Türk Dış Politikası”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, SBE**, Bolu.
- GÜNAY, Ünver ve Harun, GÜNGÖR, (2000) **Başlangıçlarından Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖRDÜ, Ersin, (2006), **Türkiye’nin Coğrafyası**, Asil Yayın Dağıtım, Ankara.
- GÜREL, Ş. Sina, (1979), **Ortadoğu Petrollerinin Dünya Politikasına Girmesi**, Ankara Üniversitesi Yayınları, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.

- GÜVENÇ, Bozkurt, (2005), **Türk Kimliği Kültür Tarihinin Kaynakları**, 8. Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul.
- GÜZEL, M. Şehmus, (1997), **Türk Usulü Demokrasi**, Doruk Yayıncılık, Ankara.
- HALE, William, (2003), **Türk Dış Politikası (1774-2000)**, Petek Demir, (Çev.), Mart Matbaası, İstanbul.
- , (1996), **1789'dan Günümüze Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Ahmet Fethi (Çev.), 1. Baskı, Hil Yayın, İstanbul.
- HATİPOĞLU, Turgut, "Yemen'in Osmanlı Hakimiyeti'nden Kopuşu", Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Gazi Üniversitesi, SBE**, Ankara.
- HENZE, Paul B. , (2000), "Türkiye: 21.Yüzyıla Doğru", **Balkanlardan Batı Çin'e Türkiye'nin Yeni Jeopolitik Konumu**, Graham E. Fuller ve Ian O. Lesser (Ed.), Meral Gönenç (Çev.) , 1. Basım, Alfa Yayınları, İstanbul.
- HİLMİ, FİLİBELİ Ş. Ahmet, (2005), **İslam Tarihi (Notlar ve Edisyon)**, Cem Zorlu, (Çev), 1. Basım, Anka Yayınları, İstanbul.
- HİTTİ, Nassif, (1994), " Süper Güçlerin Stratejileri İçinde Arap Dünyası ve Türkiye", **Arap-Türk İlişkilerinin Geleceği Milletlerarası Platformda Çözüm Önerileri**, Timaş Yayınları, İstanbul, ss. 467- 509.
- HOCAOĞLU, Durmuş, (2003), " Siyaset ve Tefekkür Tarihimizde Otorite", **Türkiye Günlüğü**, S: 74, Cem Ofset, Ankara, ss. 49-67.
- HOOKE, S. Henry, (1993), **Ortadoğu Mitolojisi**, İmge Kitabevi, Alaaddin Şenel, (Çev), Ankara.
- İKİZER, Yılmaz, (1964), "Hariciye Mesleği", **Dışişleri Bakanlığı Belleteni**, S: 1, Ankara, ss. 70-75.
- İLHAN, Suat, (1999), **Dünya Yeniden Kuruluyor Jeopolitik ve Jeokültür Tartışmaları**, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- , (2005), **Türklerin Jeopolitiği ve Avrasyacılık**, Bir Millet Uyandırma Dizisi, Bilgi Yayınevi, 2. Basım, Ankara.
- İNALCIK, Halil, (1998), "Türkiye ve Avrupa: Dün ve Bugün" **Doğu Batı**, Yıl: 1, Sayı: 2, Felsefe Sanat ve Kültür Yayınları, Ankara, ss. 9-30.

- İNAN, Kamran, (1976), “Yirminci Yüzyılın Son Çeyreğine Girerken”, **Meydan Dergisi**, S: 531-13, Mart.
- İNAT, Kemal ve BALCI, Ali, (2007), “Dış Politika: Teorik Perspektifler”, **Uluslararası Politikayı Anlamak**, Zeynep Dağı (Der.), Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., 1. Basım, İstanbul.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, (2007), “Türkiye’de Politik Rejimin Evrimi ve Yasama Sistemi”, **Türkiye’de Politik Değişim ve Modernleşme**, Ersin Kalaycıoğlu ve Ali Yaşar Sarıbay (Der), Alfa Aktüel Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.
- KARA, Muzaffer A., (2004), **Türk Siyasal Yaşamında 1961 Sonrası Bir Olgu: Koalisyonlar**, Otopsi Yayınları, İstanbul.
- KARABULUT, Bilal, (2005), **Uluslararası İlişkilerde Anahtar Kavramlar Serisi: Strateji, Jeostrateji, Jeopolitik**, Platin Yayınları, Ankara.
- KARADAĞ, Ahmet, (2005), “Din-Devlet İlişkisi ve Türkiye Deneyimi”, Editör: Selahaddin Bakan vd. , Alfa Yayınları, İstanbul.
- KARADAĞ, Raif, (1991), **Petrol Fırtınası**, Divan Yayınları, İstanbul.
- KARATEPE, Şükrü, (1999), **Darbeler, Anayasalar ve Modernleşme**, 3. Baskı, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARPAT, Kemal H. , (2001), **Ortadoğu’da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk**, Recep Boztemur, (Çev.), İmge Kitabevi, Ankara.
- KATIRCI, Güldeniz, (2007), “İdeolojik Kimlik Krizi ve MHP”, **Türkiye Günlüğü**, S: 88, Bahar 2007, Boyut Matbaası, Ankara, ss. 27-57.
- KAYALI, Hasan, (1998), **Jön Türkler ve Araplar (1908-1918)**, Türkan Yöney, (Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- KEKEVİ, Serkan, (2004), **Batının Çöküşü ve Türk Dış Politikası**, IQ Sanat Yayıncılık, 1. Baskı, İstanbul.
- KEYMAN, E.Fuat, (2000), **Küreselleşme, Devlet, Kimlik/Farklılık: Uluslararası İlişkiler Kuramını Yeniden Düşünmek**, Simten Coşar (Çev), 1. Baskı, Alfa Basım Yayım Dağıtım Ltd. Şti., İstanbul.

- KISSINGER, Henry, (2006), **Diplomasi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, V. Baskı, İstanbul.
- Kim Dergisi**, “Lübnan’da İç Harp”, S: 1, 30 Mayıs 1957.
- KOÇAOĞLU, Mehmet, (1995), **Uluslararası İlişkiler Işığında Ortadoğu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara.
- KOÇER, Gökhan, (2003), **Türk Dış Politikasında İslam**, 1. Baskı, Pegem A Yayıncılık, Ankara.
- KÖSOĞLU, Nevzat, (2005), “Milli Kültür-Mozaik Kültür ve Etnisite”, **Türkiye Günlüğü**, S: 83, Boyut Matbaası, Kış, Ankara, ss. 27-51.
- KUTAY, Cemal, (1998), **Tarihte Türkler-Araplar Hilafet Meselesi**, 2. Baskı, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- KÜRKCÜOĞLU, Ömer E. , (1982), **Osmanlı Devletine Karşı Arap Bağımsızlık Hareketi (1908–1918)**, Ankara Üniversitesi Siyasi Bilgiler Fakültesi Yayınları (512), Ankara.
- , (1972), **Türkiye’nin Arap Orta Doğusu’na Karşı Politikası (1945-1970)**, Sevinç Matbaası, Ankara.
- LARRABEE, Stephan ve LESSER, Ian, (2004), **Belirsizlik Döneminde Türk Dış Politikası**, Ötüken Neşriyat, İstanbul,
- MANKA, A. Gülçin, (2008), “İkinci Dünya Savaşı Yıllarında Anadolu Ajansının Dış Haber Politikası”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi, SBE**, Ankara.
- MARDİN, Şerif, (1994), “Atatürk’ü Anarken”, **Türkiye Günlüğü**, S: 28, Ankara, ss. 5-9.
- , (2003), “Kültür ve Din”, **Türkiye Günlüğü**, S: 72, Cem Ofset, Ankara, ss. 5-21.
- MARSHALL, Gordon, (1999), **Sosyoloji Sözlüğü**, Osman Akınhay ve Derya Kömürcü (Çev), 1. Baskı, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- MEMİŞ, Ekrem, (2002), **Kaynayan Kazan Ortadoğu**, Çizgi Kitabevi, 1.Baskı, Konya.

- MEŞE, Ertuğrul, (2005), “Türk Siyasi Yaşamında İktidar ve Muhalefetin Temel Parametreleri”, **Tezkire**, S: 41, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 169-190.
- Meydan Dergisi**, “Şubat’ta Neler Oldu?”, S: 530-12, 1976
- Meydan Dergisi**, “Aralık’ta Neler Oldu?”, S: 540-22, 1976.
- MOLLAER, Fırat, (2006), “Mucitler ve Kaşifler Ya da Kemalizm ve İslamcılık Karşısında Türk Muhafazakarlığı”, **Tezkire**, S. 43-44, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 148-178.
- ORAN, Baskın, (2002), “(1923-1939) Dönemin Bilançosu”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar, (C.I 1919-1980)**, Ed: Baskın Oral, İstanbul, İletişim Yayınları, 5. Baskı.
- ÖDÜN, N. Reşat, (2008), “Geleceğin Güvenlik Anlayışında Orta Doğu ve Kafkasya”, **Bölgesel Sorunlar ve Türkiye Sorunları-Tehditler-Fırsatlar**, Ahmet Hamdi Aydın, Seyhan Taş ve Saniye Adıgüzel (Ed.), Sakınmaz Ofset, Kahramanmaraş.
- ÖĞÜN, Süleyman S., (2003), “Kemalizm Tartışmalarının Kültürel Doğası Üzerine Bazı Notlar”, **Türkiye Günlüğü**, , S: 74, Cedit A.Ş., Ankara, ss. 69-91.
- ÖZBUDUN, Ergün, (1993), “Türk Siyasal Sisteminde Değişim ve Süreklilik Unsurları”, **Türkiye Günlüğü**, S: 25, Cedit Neşriyat, Ankara, ss. 13-15.
- ÖZEL, Soli, (2002), “105 Yıllık Mesele”, **Türkiye Günlüğü**, S: 68, Cem Ofset, Ankara, ss. 5-16.
- ÖZER, Gökben, (2005), “Günümüzde Ortadoğu’da Toplumsal Çatışma”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Fırat Üniversitesi, SBE**, Elazığ.
- ÖZEY, Ramazan, (2006), **Türk Dünyası Coğrafyası: ülkeler, insanlar ve sorunlar**, 5. Baskı, Aktif Yayınları, İstanbul.
- , (2004), **Dünya Denkleminde Ortadoğu Coğrafyası “Ülkeler-İnsanlar-Sorunlar”**, Aktif Yayınevi, 3. Baskı, İstanbul.
- , (2002), **Dünya ve Türkiye Ölçeğinde Siyasi Coğrafya**, Aktif Yayınevi, 2.baskı, İstanbul.

- PAKSOY, Hasan B. , (2005), **Etnik ve Toplumsal Kimlikler Nasıl Oluşur?** , Karam Araştırma Yayıncılık, Çorum.
- SANDIKLI, Atilla, (2006), **Büyük Ortadoğu Projesi: yeni oluşumlar ve değişen dengeler**, Atilla Sandıklı ve Kenan Dağcı, (Der), Tasam Yayınları, İstanbul.
- SARINAY, Yusuf, (2000), “Atatürk’ten Günümüze Türk Dış Politikası Hakkında Genel Bir Değerlendirme”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, S: 48, Cilt: XVI, Kasım, Ankara, ss. 1-16.
- SAVGI, Gürhan, (2006), “Türkiye’de Askeri Darbeler ve Basının Tavrı (1946-1997), Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi, SBE**, İstanbul.
- SEN, Amartya, (2003), “Evrensel Bir Değer Olarak Demokrasi”, **Liberal Düşünce**, Y: 8, S: 32, Cantekin Matbaası, Ankara, ss. 5-16.
- SİPAHİ, Serhat, (2006), “Amerika’nın Kuzey Kuşağı Savunma Projesi ve Türkiye”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Abant İzzet Baysal Üniversitesi, SBE**, Bolu.
- SİSAV, (1992), **Ortadoğu ve Geleceği**, İstanbul.
- SOYSAL, İsmail, (1993), **Türk Dış Politikası İncelemeleri İçin Kılavuz (1919–1993)**, Eren Yayıncılık, İstanbul.
- SÖNMEZOĞLU, Faruk, (2000), **Uluslararası Politika ve Dış Politika Analizi**, Filiz Kitabevi, 3. Baskı, İstanbul.
- , (2006), **II. Dünya Savaşı’ndan Günümüze Türk Dış Politikası**, Der Yayınları, İstanbul.
- , (2001), “Kıbrıs Sorunu, Bağlantısızlar ve B.M. Genel Kurulu’ndaki Oylamalar/ Kararlar”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- , (2005), **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, Faruk Sönmezoğlu (Der), 4. Baskı, Der Yayınları, İstanbul.
- SUNAY, Cengiz, (2007), “Türk Siyasi Hayatının Bunalım Evreleri ve Ordu”, **Türkiye Günlüğü**, S: 89, Ankara, ss: 103-139.

- ŞEFİK, Münir, (1983), **Emperyalizmin İslam Dünyasına Girişi ve Ortadoğu Sorunu**, Cemil, Akpınar, (Çev.), Risale Yayınları, İstanbul.
- ŞÜKÜROĞLU, Veysel Karani, (2008), “1945-1960 Soğuk Savaş Dönemi Türk-Amerikan İlişkileri ve Ortadoğu’ya Yansıması”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ufuk Üniversitesi, SBE**, Ankara.
- TANGÜLÜ, Beyza, (2006), “Büyük Ortadoğu Projesi”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Cumhuriyet Üniversitesi, SBE**, Sivas.
- TANÖR, Bülent, (2001), “Türkiye’de Dış İlişkilerin İç Hukuk Rejimi”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), 2. Basım, Der Yayınları, İstanbul.
- TAŞKIN, Hüseyin, (2006), “Türkiye’nin Milletler Cemiyeti’ne Girişi ve Türk Basınındaki Yansımaları”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Ankara Üniversitesi, SBE**, Ankara.
- TİRYAKİ, Mehmet Hanifi, (2007), 1. **Milliyetçi Cephe Hükümeti Dönemi Türk Dış Politikası 31 Mart 1975- 21 Haziran 1977**, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi, **SBE**, Ankara.
- TOK, Nafiz, (2003), **Kültür, Kimlik ve Siyaset**, 1. Basım, Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- TOKLU, Vefa, (2006), **Uluslararası İlişkiler**, İmaj Yayınevi, 3. Baskı, Ankara.
- TORUN, Esmâ, (2002), “II. Dünya Savaşı Sonrası Türkiye’de Kültürel Değişimlere Yol Açan İç-Dış Etkenler (1945-1960)”, Yayınlanmamış Doktora Tezi, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü**, Ankara.
- TURAN, Ömer, (2003), **Medeniyetlerin Çatıştığı Nokta Ortadoğu**, Acar Matbaacılık, İstanbul.
- UÇAROL, Rifat, (2000), **Siyasi Tarih (1789-1999)**, Filiz Kitabevi, 5. Baskı, İstanbul.
- USTA, Aydın, (2007), **Şamanizmden Müslümanlığa Türklerin İslamlaşma Serüveni**, Yeditepe Yayınevi, 1. Baskı, İstanbul.
- UYANIK, Mevlüt, (1996), “Osmanlı Düşünce Tarihinde “Karşıt Fikir” Kavramı-Şeyh Bedrettin Örneği”, **Türkiye Günlüğü**, S: 39, Ankara, ss. 58-68.

- , (1998), “İslam ve Demokrasi İlişkisinin Mahiyeti”, **Türkiye Günlüğü**, S: 51, Ankara, ss. 39-60.
- UYANIK, A. Zeki ve SALUR, Şammas, (2003), “Kısa Bir Demokrasi Analizi ve Militan Demokrasi Anlayışına Liberal Perspektiften Bir Bakış”, **Liberal Düşünce**, Y: 8, S: 32, Cantekin Matbaası, Ankara, ss.17-24.
- UZGEL, İlhan, (2004), **Ulusal Çıkar ve Dış Politika**, İmge Kitabevi, Ankara.
- ÜNER, Ragıp, (1976) “İngiliz Parmağı”, **Meydan Dergisi**, S: 530-12, Şubat.
- ÜZMEZ, Adnan, (2006), “II. Dünya Savaşı’ndan Sonra Gelişen Olayların Işığında Kore Savaşı ve Türkiye” , Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **İstanbul Üniversitesi, AİT Enstitüsü**, İstanbul.
- VERGİN, Nur, (2003a), “Cumhuriyetin Yönetilebilirliği İçin İktidar Yapısında Değişim”, **Türkiye Günlüğü**, S: 74, Cem Ofset, Ankara, ss. 5-23.
- , (2003b), “Din ve Devlet İlişkileri: Düşüncenin “Bitmeyen Senfoni”si”, **Türkiye Günlüğü**, S: 72, Cem Ofset, Ankara, ss. 23-54.
- YAVUZ, M. Hakan, (2001), “İkicilik (Duality): Türk-Arap İlişkileri ve Filistin Sorunu (1947-1994)”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Faruk Sönmezoğlu (Der.), Der Yayınları, 2. Basım, İstanbul.
- , (2002), “Türk-İsrail İlişkileri: Reddedilmişlerin Dansı”, **Türkiye Günlüğü**, S: 68, Cem Ofset, Ankara, ss. 54-57.
- YAYLA, Atilla, (2001), “ Demokrasiyi Koruma Kılavuzu”, **Liberal Düşünce**, Y: 6, S: 22, Bahar 2001, Siyasal Yayınevi, Ankara, ss. 67-73.
- YAZAR, Yusuf, (1989), **Ortadoğu’da Değişen Dengeler**, Seha Neşriyat, İstanbul.
- YEŞİLYURT, Süleyman, (2006), **Mareşal ve İnönü’nün Bitmeyen Kavgası**, Kültür Sanat Yayınları, Ankara.
- YILDIZ, H.Dursun, (2000), **İslamiyet ve Türkler**, Kamer Yayınları, İstanbul.
- YILMAZ, Gökhan, (2006), “Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri Programlarında Dış Politika”, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, **Pamukkale Üniversitesi, SBE**, Denizli.

YILMAZ, Türel, (1998), “Cumhuriyet Döneminde Türkiye’nin Ortadoğu’ya İlişkin Dış Politikasının Genel Bir Değerlendirmesi”, **Türkiye Günlüğü**, S: 52, Ankara, ss: 43-51.

-----, (2001), **Türkiye-İsrail Yakınlaşması**, İmaj Yayınevi, Ankara.

-----, (2004), **Uluslararası Politikada Ortadoğu (Birinci Dünya Savaşından 2000’e kadar)**, Akçağ Yayınları, 1. Baskı, Ankara.

ZEİNE, N. Zeine, (2003), **Türk-Arap İlişkileri ve Arap Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Emrah Akbaş, (Çev.), Gelenek Yayıncılık, İstanbul.

ZORGBİBE, Charles, (1992), **Körfez’in tarihi ve jeopolitiği**, İletişim Yayınları,, İstanbul.

DİZİN

- A**
- ABD, x, 4, 5, 50, 51, 59, 74, 88, 90, 99,
102, 104, 105, 106, 107, 108, 109,
110, 111, 112, 113, 116, 117, 118,
123, 124, 129, 130, 131, 133, 134,
135, 136, 137, 141, 142, 143, 144,
147, 148, 149, 156, 157
- ACF, x, 145
- Adana, 96
- Adnan Menderes, 101
- Afganistan, 53, 59, 79, 94, 95
- Afriavrasya, 64, 73
- Afrika, 58, 59, 68, 137, 139, 140
- Alfred Thayer Mahan, 53
- Almanya, 83, 97, 100, 106
- Angus Hamilton, 53
- AP, x, 128, 138, 147
- Arap, x, xi, 1, 16, 59, 60, 61, 63, 71, 77,
78, 79, 80, 81, 82, 83, 84, 89, 90, 91,
92, 93, 95, 98, 104, 106, 108, 111,
112, 113, 117, 120, 123, 126, 132,
134, 135, 137, 138, 139, 140, 141,
142, 144, 145, 147, 148, 149, 150,
151, 152, 158, 159, 164, 167, 170,
174, 175
- Arap Birliği, 142
- Asya, 53, 58, 59, 65, 67, 68, 77, 137,
139, 140, 161
- Atatürk, v, vi, viii, 1, 2, 22, 23, 24, 32,
36, 45, 48, 49, 84, 85, 87, 90, 92, 93,
94, 95, 96, 97, 98, 99, 102, 103, 105,
114, 123, 158, 162, 163, 170, 172
- B**
- BMGK, x, 149
- BPK, x, 140
- C**
- CENTO, x, 117, 131, 136, 138, 143
- D**
- Demokrasi, 29, 30, 31, 34, 42, 43, 44,
46, 160, 162, 164, 167, 172, 174
- DP, x, 3, 21, 34, 47, 97, 103, 105, 106,
107, 113, 116, 117, 131, 133, 135,
138, 139, 152, 155, 156, 158
- E**
- Easton, 26, 38
- F**
- FKÖ, xi, 149
- H**
- Henry Kissinger, 50
- Hikmet-i hükümet, 28, 41
- Hindistan, 53, 54, 59, 60, 109, 136, 140
- Hukuk devleti, 29, 41
- İ**
- İdeoloji, 161
- İKÖ, xi, 5, 126, 143, 145, 147, 149,
152, 157, 158
- İlhan Uzgel, 23
- İOP, xi
- J**
- Jeffrey C. Alexander, 23, 36
- K**
- Kahire Konferansı, 137
- Kemalist modernleşme, 18, 29, 32, 42,
45
- Kızıl Elma, 22
- KTFD, xi, 147
- Küreselleşme, 23, 35, 168
- L**
- Liberal Demokrasi, 30, 42
- Lübnan olayları, 148
- M**
- Magna Carta antlaşması, 30, 42
- MLF, xi, 135

N

NATO, xi, 4, 64, 101, 105, 107, 109,
117, 118, 130, 131, 133, 136, 139,
141, 142, 144

O

OAPEC, xi
ODK, xi, 106, 107, 109
ODSO, xi, 106, 107
OEEC, xi
OPEC, xi, 148

P

Pakistan, 4, 53, 59, 136, 137, 138, 140
Petrol şoku, 148

R

RCD, xi, 137, 149
Romantizm, 22

S

Siyasal kültür, 25, 30, 37, 38, 43, 49,
51, 122
Sosyo-kültürel, 12, 23, 36, 154
sosyo-politik, 6, 23, 24, 26, 36, 37, 39,
91, 119, 127

SSCB, xii, 4, 5, 88, 96, 98, 102, 103,
104, 106, 108, 109, 110, 111, 112,
114, 117, 118, 124, 132, 134, 136,
140, 141, 147, 149, 155

Ş

Şeyh Sait ayaklanması, 48
Şükrü Karatepe, 21

T

Theodore Roosevelt, 50
Türk siyasal kültürü, 25, 26, 27, 28, 29,
31, 33, 34, 35, 38, 39, 40, 41, 42, 44,
46, 47, 48, 120, 122, 128

U

Ulusal kimlik, 16

Ü

Ürdün olayları, 109, 112

W

Woodrow Wilson, 50

Z

Zillullahi fil-ard, 26, 39